

Учебник
МОНГОЛЬСКОГО
языка

А. Г. Скородумова

ВВОДНО-ФОНЕТИЧЕСКИЙ КУРС

ФОНЕТИКА ОРФОГРАФИЯ

АЛФАВИТ современного монгольского языка состоит из 33 букв:

Аа	Зз	Оо	Үү	ь
Бб	Ии	Өө	Фф	ы
Вв	й	Пп	Хх	ь
Гг	Кк	Рр	Цц	Ээ
Дд	Лл	Сс	Чч	Юю
Ее	Мм	Тт	Шш	Яя
Жж	Нн	Уу	Щщ	

Примечание: Буквы *к, ф, ц, п* встречаются только в заимствованных словах. Буквы *в* и *р* не встречаются в начале слова

Гласные. В современном монгольском языке 7 основных гласных. В зависимости от положения языка они делятся на заднеязычные (или гласные твердого, мужского ряда): *а, о, у*, переднеязычные (или гласные мягкого, женского ряда): *э, ө, ү*; нейтральный *и*. Например:

гар	рука	удах	долго	өр	долг
цонх	окно	гэр	юрта	тийм	да
хун	лебедь	цөөнх	меньше	ер	вообще
уул	гора	хүн	человек	оюун	ум
олон	много	үүл	облако	юүдэн	шапка
хол	далеко	өлөн	голодный	ерөнхий	общий
морь	конь	хөл	нога	ийм	так
ор	кровать	мөр	след	үдэх	проводить

СИНГАРМОНИЗМ — главное правило фонетики.

Гласные твердого и мягкого ряда не могут встречаться в одном слове. Например:

сурах	учиться	мэдэх	знать,
хүйтэн	холодный	явах	идти.

Гласные среднего ряда, нейтральные гласные — *и, й* могут находиться в словах как мягкого, так и твердого ряда, но при изменении слова они попадают в мягкий ряд: **ширээ** (стол), **хуучин** (старый), **оюун** (ум), **юүдэн** (шапка), но: **жил** (год) — **жилийн** (года), **жилээс** (от года).

Если в первом слоге имеется гласный 'у', то во втором слоге будет гласный 'а': **хурал** (собрание), если 'о' или 'ө', то во втором слоге также будут 'о' или 'ө': **орох** (входить), **өвөл** (зима).

Ударение в монгольском языке, как правило, падает на первый слог, долгий гласный или дифтонг: **бóлох** (быть, становиться), **ýзэх** (видеть), **бóрос** (русский), **ширээ** (стол), **хүйтэн** (холод, холодный), **утаа** (дым), **сáйхан** (прекрасный), **хичээл** (урок).

Краткие гласные в безударном слоге в середине слова и на конце никогда не произносятся: мэдэх [мэдх], сурах [сурх], явна [явн], усан [усн], хурал [хурл].

Долгие гласные и дифтонги, как правило, произносятся с ударением и никогда не редуцируются:

аав	отец	хаана	где	өрөө	комната
дээл	дэли	цагаан	белый	өөр	другой
ээж	мама	улаан	красный	өөрөө	сам

сайхан	красивый	хүйтэн	холодный	айл	аил
Бэйжин	Пекин	байна	есть	байшин	дом
цай	чай	миний	мой	ой	лес

Согласные. Ряд согласных звуков не соответствует звукам русского языка, обозначающимся теми же знаками: **ж** [дж], **з** [дз], **г**, **л**, **н**, **б**.

Согласные **ж**, **ш** произносятся всегда мягко: **жаал** (малыш), **шар** (желтый), **багш** (учитель), **жил**, **ширээ**.

Согласный **з** перед гласными твердого ряда произносится как заднеязычный: **гол** (река), **бага** (маленький), **сургууль** (школа), **гар** (рука), **цагаан** (белый).

Перед гласными мягкого ряда и на конце слова согласный **з** оглушается: **гэр** (юрта), **гэлээ** (сказал), **өгөх** (давать).

Согласный **н** перед краткими гласными произносится как русский звук **н**: **нам** (партия), **ном** (книга), **ням** (воскресение).

В остальных случаях — в середине и в конце слова и перед согласными — **н** произносится как заднеязычный, носовой **нг**:

хүн	человек	ан	охота
усан	водный	оюутан	студент
сонсох	слушать	охин	девочка, дочь
монгол	монгол	сонин	газета, новости, интересно

Согласный **л** в словах твердого ряда произносится как шипящий **лх**:

олон	много	лама	лама
болох	стать	лут	огромный
улаан	красный	алах	убивать
холдох	удаляться		

Согласный **б** после согласных **л**, **м**, **н** произносится как **б**, в остальных случаях — как **в**: Сайн байна уу? (Здравствуйте.) Ном байна уу? (Книги есть?) Хурал болно. (Собрание состоится.) Ямар байна? (Ну, как?)

Согласный **в** отличается в произношении от русского **в**. На конце слова и в середине он переходит в полугласный **у**: **явав** (ушел), **болов** (стал); Хичээл хийв үү? (Вы занимались?). Но в

середине слова перед взрывной согласной (*т, ч, д, с, х, ш*) произносится как русский *в* (например, в слове «автор»): **дэвтэр** (тетрадь), **авдар** (сундук), **авчрах** (приносить).

Авианы дасгалууд* (Фонетические упражнения)

Дасгал 1.* Повторите за диктором следующие слова, имеющие краткий гласный *а, о, у, ө, ү*:

ах	нар	Дорж	ур	үс	өвөл
зах	шар	цонх	хун	үр	өр
багш	хар	хот	ус	хүн	хөх
сан	он	бор	улс	зөв	өд
гар	ор	дор	урт	мөн	өндөр
сар	гол	хол	бүгд	хөл	өчигдөр

Дасгал 2.* Повторите за диктором слова, обращая внимание на произношение кратких и долгих гласных:

цас — цаас	өр — өөр
дэл — дээл	үд — үүд
тос — тоос	ур — уур
ул — уул	хол — хоол
хил — хийх	хөл — хөөх

Дасгал 3.* Повторите за диктором слова мягкого ряда:

гэр (гэрь)	өнөө	жил	үүл
хэл (хэль)	өрөө	шил	үзэг
хичээл (хичээль)	мөнгөн	жишээ	үсэг
гэрээ (гэрээ)	өөрөө		жижүүр
ширээ (ширээ)	өгөх		хүүхэд

Дасгал 4.* Слушайте и повторяйте слова, состоящие из двух слогов, один из которых безударный. Краткая гласная в этом слоге не произносится:

монгол, ширээ, мөнгөн, мартах, ордон, унших, сонсох, мэдэх, байдал, сургууль, маргааш, хичээл, тэмээ, явна, болно, хаалга, хаана, байна, гарчээ, болжээ, өгчээ, анги, архи, тамхи, салхи.

---

* Здесь и далее звездочка означает, что текст имеется на аудиокассетах.

Дасгал 5.* Повторите за диктором слова с долгим гласным уу, аа, ээ, оо, өө, үү:

суудал	асуулт	жаахан	хэлжээ	боол	дүү
буудал	аав	заах	явжээ	шоолох	хүү
удаан	Улаанбаатар	ээж	дээл	Гочоо	хүүхэд
халуун	улаан	хичээл	бороо	одоо	үүрэг
уух	баатар	хээр	цоол	өөр	сүү
хүүхэд	аашлах	гэрээ	боох	өөрөө	үүд
дүү	цагаан	эмээ	ногоо	өрөө	
хүү	даарах	хэзээ	хоол	өглөө	

Дасгал 6.* Прослушайте запись и обратите внимание на редукцию краткого гласного в конце слов. Повторите:

бага	хана	салхи	явна	хаалга	торго
шинэ	энэ	тамхи	болно	дарга	лхагва
шөнө	анги	болхи	хийнэ	буга	дагва
хаана	архи	сорви	байна	алга	ирнэ

Дасгал 7.* Обратите внимание на произношение диктором дифтонгов. Повторите:

байна	сайхан	сайн	баяр	үйл
хийх	орой	байр	бие	үгүй
айх	манай	айл	хий	тийм
аюул	байдал	аймаг	юу	эзвэн

Монгольская пословица

Айвал бүү хий хийвэл бүү ай!

«Если боишься, не делай, если делаешь, не бойся»

Дасгал 8.* Слушайте и повторяйте за диктором слова, содержащие согласный *н*.

орон	ан	ган	лонх	сайхан	ням	байна
сан	зан	монгол	хүн	унших сонин	ном	болно
мөн	зун	цонх	модон	нам	нийт	онол

Дасгал 9.* Согласный *г*

гал	гэр	гурав	гутал	үзэг
гол	гэх	маргааш	өгөх	багш
гар	гарах	монгол	мөргөх	сонгууль

Дасгал 10.* Согласные *ж, з, и, ч*:

ээж	эмч	багш	үзэг
жаал	эгч	шар	эзэн
жил	хуучин	шинэ	зав
жаргал	малчин	ширээ	зун
ажил	чулуу	шашин	зай
жавар	чадах	шал	зураг
жижиг	сурагч	шохой	заяа

МОНГОЛЬСКАЯ ПОСЛОВИЦА:

Эзэн хичээвэл заяа хичээнэ
«Повезет, если сам постараяшься»

Дасгал 12.* Согласный *л*:

лонх	хурал	хэл	
лаа	сургууль	хэлэх	
олох	монгол	хичээх	— хичээл
болох	хол	хөл	
улс	мал	эжлэх	
халуун	ажил	элээ	

Дасгал 13.* Согласные *б, в*:

болох	явдал	дэвтэр	авав уу
байна	явах авах	эвлэл	үзэв үү
байдал	хийвэл	хувцас	аав
байшин	авбал	хэвтэх	сайн байна
баатар	яав	авч	хурал болно

Дасгал 14.* Палатализация согласных. Следите за произношением диктора, повторяйте. Все согласные в словах мягкого ряда и перед «ь» смягчаются:

гэр, хэл, тэмээ, хичээл, сургууль, мэдээ, ширээ, өвөл, өрөө, морь, хонь, анги, тамхи, дуурь, шинэ, үзэг, үсэг.

Дасгал 15.* Прочтите слитно следующие словосочетания:

Их сургууль (университет), бага сургууль (начальная школа), үсэг мэдэх (знать буквы, быть грамотным), их хурал (съезд), бага

хурал (конференция), бага нас (детство), үг хэлэх (выступать с речью), эх орон (родина), цас орох (идет снег), цаас цагаан (бумага белая), үсэг хар (буквы черные), хуучин бичиг (старое письмо), сайн өдөр (воскресенье), монгол хүн, ах дүү орон (братская страна), хүн ам (население), ажилчин анги (рабочий класс), бага хүүхэд (маленький ребенок), шүүгээ том, өрөө бага, самбар хар.

Дасгал 16.* Фонетический диктант:

1. хот, өдөр, өглөө, мөн, хөл, өвөл, зөв, гэр, ширээ, өөр, өрөө, өөрөө, самбар, цонх, шал, улс, сандал, мартаx, ус, үс, үүл, орон, багш, сан, ээж, аав.
2. Миний ном, чиний дэвтэр, сайн сурах бичиг, муу толь, бага хүүхэд шиг.
Намар маргааш болно. Энэ хичээл, энэ анги. Энэ хүн. Тэр хот хол.
Миний нэр Гонгор. Чиний нэр хэн бэ?
Энэ анги том. Миний ээж сайн хүн.
Муу хүн идснээ, сайн хүн явснаа.
3. Миний гэр цагаан, миний гэр ойр. Чиний гэр хол.
Энд олон хүн байна. Энд олон ном байна.
Энд монгол хүн байна. Би энд сурна. Би энд монгол хэл сурна.

Дасгал 17. Вставьте пропущенные гласные (вместо двух точек — краткий гласный. вместо четырех — долгий):

унш..х, мэд..х, бол..х, сур..х, ол..н, хур..л, үз..х, үс..г, хэл..х, х..чээл, ш..рээ, с..ндал, ш....гээ, ..рөө, байд..л, байш..н, дэвт..р, сэтг..л. үн..н.

Дасгал 18. Поставьте ударение в словах:

ордон, утаа, сэтгүүл, ширээ, хичээл, монгол, хурал, сурах, сургууль, Улаанбаатар, дэлгүүр, оюутан, өлгүүр, чийдэн, жижүүр, нийслэл, хүмүүс, түлхүүр, зураг, тэмээ, хаалга, үхэр, дарга, ботго, явна.

Дасгал 19. Напишите транскрипцию следующих слов:

гарах, гишгэх, гоймон, сайхан, багш, шүдэнз, зав, зөв, зол, үзэх, жил, ямаа, жолооч, жавар, овоо, өвөө, хэвтэх, он, сан, мөн, сайн,

сонин, унших, хонх, цонх, салхи, анги, лхагва, гариг, их, бие, юм, хэлнэ, болно, хутга, торго, худалдаа, босго, ес, ер, найм.

Дасгал 20. Переведите с русского языка на монгольский:

Мой сын читает хорошую книгу. Здесь есть много книг. Монгольский словарь здесь есть. Эта аудитория большая. Я здесь занимаюсь. Я здесь изучаю монгольский язык.

ЗАПОМНИТЕ СЛОВА:

хүн	человек	өр	долг
гар	рука	тнийм	да
хөл	нога	юүдэн	шапка
оюутан	студент	ийм	так
охин	девочка, дочь	үдэх	проводить
монгол	монгол	сурах	учиться
сонин	газета, новости, интересно	мэдэх	знать
оюун	ум	явах	идти
гэр	юрта	аав	отец
өрөө	комната	ээж	мама
цонх	окно	дээл	дэли
ор	кровать	сайхан	красивый
хун	лебедь	цагаан	белый
морь	конь	улаан	красный
уул	гора	Бэйжин	Пекин
үүл	облако	цай	чай
олон	много	айл	аил
цөөнх	меньше	өөрөө	сам
удах	долго	байна	есть
хол	далеко	байшин	дом
ерөнхий	общий	миний	мой
ер	вообще	ой	лес
хаана	где	ан	охота
өлөн	голодный	усан	водный
хүйтэн	холодный	сонсох	слушать
өөр	другой	лама	лама
мөр	след	болох	стать
		лут	огромный

алах	убивать	цаас орох	идет снег
холдох	удаляться	цаас цагаан	бумага белая
их сургууль	университет	үсэг хар	буквы черные
бага сургууль	начальная школа	хуучин бичиг	старое письмо
үсэг мэдэх	знать буквы, быть грамотным	сайн өдөр	воскресенье
их хурал	съезд	монгол хүн,	
бага хурал	конференция	ах дүү орон	братская страна
бага нас	детство	хүн ам	население
үг хэлэх	выступать с речью	ажилчин анги	рабочий класс
эх орон	родина	бага хүүхэд	маленький ребенок

ГЕОГРАФИЯ МОНГОЛИИ

По территории Монголия занимает 18 место в мире. На одной широте с Монголией — 52 градуса 09 мину г северной широты расположены Франция, Италия, Испания. Монголия — континентальная страна, не имеющая выхода к морю. До ближайшего моря около тысячи км. Территория Монголии обладает рядом физико-географических особенностей, не имеющих себе подобных на земном шаре. В ее пределах лежит самый южный пояс распространения на равнинном рельефе вечной мерзлоты, самое северное размещение в мире зоны сухих пустынь. Центр мирового максимума атмосферного давления также находится в Монголии. По территории Монголии проходит мировой водораздел, южнее которого расположена зона бессточных котловин и озер Центральной Азии, занимающая ок. 2/3 ее общей площади.

Монголия — горная страна. Средняя высота территории над уровнем моря. 1580 м. Отдельные поднятия выше 4 тыс. м. Самая низкая точка — 553 м. Над уровнем моря. Горы преобладают в западной, а равнины — в восточной части страны. Мөнх хайрхан — 4362 и гора Хүйтэн 4365 м. Монгольский Алтай, Гобийский Алтай сливаются с пустыней. На севере расположен хангайский горный район. Оз Хубсугул и депрессии наиболее благоприятны для хозяйственной деятельности. Между Хангаем и Монгольским Алтаем простирается обширная Котловина Больших озер. С восточной стороны Хангая примыкает Хентейский горный массив, лесистый труднодоступный и малоосвоенный. Восток и Юго-

восток Монголии представляют собой холмистую равнину пустынного и полупустынного характера, лежащую на высоте 500—600 м над уровнем моря. Большую ее часть занимает пустыня Гоби.

Климат сухой, резко континентальный. Зима холодная мало-снежная. Средние температуры января от -35 до -10 °С, июля от 15 до 26 °С. Осадков 100 — 200 мм (в горах до 500 мм) в год. Главные реки Селенга, Керулен, Кобдо, Забхан, Орхон. Крупные озера Убсу-Нур, Хубсугул. Преобладают степи; на юге полупустыни и пустыни, в горах местами лесостепи и хвойные леса. Большой Гобийский заповедник, многочисленные резерваты.

Монголия богата полезными ископаемыми. Открыты месторождения каменного угля, железной и медной руды, вольфрама, олова, свинца, серебра, золота, кварца, флюорита, плавикового шпата. Встречаются бирюза, горный хрусталь. Имеются многочисленные источники холодных, горячих и целебных вод.

Климат Монголии определяется особенностями ее географического положения и высотой над уровнем моря. Удаленность от морей и океанов, отделенная стеной могучих гор, закрывающих доступ влажным ветрам, Монголия имеет резкоконтинентальный климат, отличающийся резким колебанием температуры и исключительной неустойчивостью погоды.

Монголия аграрно-индустриальная страна. В сельском хозяйстве преобладает животноводство. Св. 90% сельскохозяйственных угодий — естественные пастбища и луга. Поголовье: крупного рогатого скота 2,7, лошадей 2,2, овец 13,8, коз 6,1, верблюдов 0,4 млн.; в горах разводят яков, в пригородах свиней, птицу. Пушные зверофермы. Возделывают зерновые, кормовые культуры, картофель и овощи. Добыча угля, меди, молибдена, олова, урана, флюорита. Переработка продукции животноводства. Шерстяные, кожевенно-обувные, овчинно-шубные, ковровые, мясо-молочные, мукомольные, стекло-керамические, металлообрабатывающие и деревообрабатывающие предприятия. Производство стройматериалов. Длина железных дорог 1,8 тыс. км, автодорог 46. Экспорт: продукция горнодобывающей промышленности, мясной скот, мясопродукты, кожи, изделия из кож, шерсть и др. Основные внешне-торговые партнеры: Российская Федерация и другие страны Содружества независимых государств (СНГ), Китай, Япония.

Денежная единица тугрик.

НАШ КЛАСС

МОРФОЛОГИЯ

Монгольский язык относится к агглютинативным языкам, то есть новые слова образуются при помощи аффиксов, присоединяющихся к основе слова. При этом ни одна из морфем (корень, основа, аффиксы, флексии) не изменяются и имеют лишь одно значение (время глагола, число, падеж, лицо глагола).

Основной единицей монгольского языка является не слово, а морфема. Например: яв.а.х. Морфема 'яв' статична, не меняется, к ней механически, как часть конструктора, присоединяется аффикс ('а' — здесь соединительный согласный). К той же основе могут присоединяться другие аффиксы, несущие различные значения: явна (яв.на — аффикс будущего времени глагола), явуулдаг (яв.уул.даг) и т. д.

Части речи. В монгольском языке формально принято различать те же части речи, что и в русском языке: глагол, существительное, прилагательное, числительное, местоимение, наречие, служебные слова.

Глагол в монгольском языке занимает ведущее место. Для многих глаголов характерна многозначность, аналитические конструкции, которые образуются из двух, иногда из трех глаголов.

Глагол в монгольском языке в отличие от русского не имеет категории рода.

Различают три основных формы глагола: собственно глагольная, причастная и деепричастная. Наиболее активная форма — причастная — выполняет в языке различные синтаксические функции: определения, подлежащего, сказуемого. При помощи деепричастных форм в языке образуются сложные глаголы, аналитические конструкции.

Имя прилагательное и имя числительное в монгольском языке не склоняются. Например:

сайн ном	хорошая книга
сайн номыг	хорошую книгу
хоёр оюутан	два студента
хоёр оюутантай	с двумя студентами

СИНТАКСИС

В монгольском языке строгий порядок слов в предложении.

1. Подлежащее всегда предшествует сказуемому, которое всегда заканчивает предложение.
2. Каждый второстепенный член предложения предшествует тому, от которого зависит: определение предшествует определяемому, дополнение, обстоятельство предшествуют сказуемому (глаголу или причастию). Например:

Оюутан Бат ном сайн уншина.

«Студент Бат хорошо читает книгу»

<i>Определение</i>	—	Оюутан	студент
<i>Подлежащее</i>	—	Бат	имя собственное
<i>Дополнение</i>	—	ном	книга
<i>Обстоятельство</i>	—	сайн	хорошо
<i>Сказуемое</i>	—	уншина	читает

ГРАММАТИКА

1. **Повелительная форма глагола** образуется при помощи основы глагола.

Означает просьбу, приказ совершить действие. Например:

сур	учись, учитесь;	бич	пишите, пиши;
унш	читай, читайте;	бос	встань, встаньте;
суу	садись, садитесь.		

При повторении этой формы она означает вежливую просьбу или разрешение совершить действие. Например:

Суу, суу.	Садитесь, пожалуйста.
Би бичих үү?	Можно, я напишу?
Бич, бич!	Пишите, пишите.

2. **Настояще-будущее время глагола.**

Собственноглагольная форма — аффикс *-на* (*нэ, но, нө*).

Причастная форма *-х* (если основа глагола оканчивается на согласный, появляется соединительный гласный в соответствии с правилом сингармонизма). Например:

яв.на	<i>явах</i>	иду, идет, идем, пойду, пойдет, пойдем,
сур.а.х	<i>сурна</i>	учиться,
бол.о.х	<i>болно</i>	стать.

3. **Причастие настоящего-будущего времени** в форме *-х* имеет ряд функций:

а) Употребляется как словарная форма глагола, инфинитив:

унших	читать
сурах	учиться, учить и т. д.;

б) В качестве определения перед именами существительными:

Монгол хэл мэдэх хүн.

Человек, знающий монгольский язык;

в) При образовании терминов:

сурах бичиг	учебник,
унших бичиг	книга для чтения,
хүлээн авах өрөө	приемная,
харилцах данс	расчетный счет,
танилцах клуб	клуб знакомств;

г) В качестве сказуемого, передает будущее время:

Би энд ирэх юм. Я сюда приду.

Багш маргааш явах юм. Учитель завтра уезжает.

д) Как вежливая форма, означает вежливую просьбу совершить действие:

Орох уу? Входите, пожалуйста.

Суух уу? Садитесь, пожалуйста.

4. *Вопросительное предложение.*

Вопросительные частицы *уу*, *үү*, *юу*, *юү* пишутся в конце предложения, когда нет вопросительных слов. Частица *уу* пишется после слов твердого ряда, оканчивающихся на согласный, частица *үү* — после слов мягкого ряда, оканчивающихся на согласный. Например:

Энэ ном уу? Это книга?

Энэ дэвтэр үү? Это тетрадь?

Частицы *юу*, *юү* пишутся после слов, оканчивающихся на долгий гласный (в словах твердого ряда — *юу*, в словах мягкого ряда — *юү*). Например:

Энэ ширээ юү? Это стол?

Энэ харандаа юу? Это карандаш?

Частицы *бэ*, *вэ* употребляются в вопросительных предложениях, имеющих вопросительные слова. Например:

Энэ хэн бэ? Это кто?

Энэ ямар ном бэ? Это какая книга?

Частица *бэ* пишется после слов, оканчивающихся на согласный *л*, *м*, *н*.

В остальных случаях пишется *вэ*: **Энэ юу вэ?**

5. Частицы *тийм*, *биш*, *юм*.

тийм — утвердительная частица «да», пишется отдельно от слова.

биш — отрицательная частица «нет», пишется отдельно от слова, употребляется только с именами существительными. Например:

Энэ ном биш, дэвтэр. Это не книга, а тетрадь.

юм — неопределенная модальная частица «что-нибудь», «не-что». В зависимости от места в предложении имеет разные функции:

1. Означает абстрактный предмет или явление, когда пишется перед глаголом. Например:

Би юм үзнэ. Я собираюсь в театр, кино или музей;

Би юм бичнэ. Я пишу работу (какую-то).

2. В конце предложения после причастия прошедшего времени «-сан» означает констатацию совершившегося факта. Например:

Багш ирсэн юм. Учитель пришел (это всем известно).

3. В конце предложения после причастия будущего времени -х означает субъективное желание совершить действие при наличии возможных объективных препятствий:

Би Монгол явах юм.

— Я поеду в Монголию (хотя нет гарантии).

4. В сочетании с причастием -х и глаголом *байна* означает утверждение, напоминание о том, что действие обязательно совершится. Например:

Тэр хүн ирэх юм байна. Тот человек придет.

Загвар

Грамматические модели

Юм бичих

Юм бичих хүн энд байна.

Бичих юм

Надад бичих юм их бий.

Вопросительное предложение

1. Та юу унших вэ?	1. Что Вы будете читать?
2. Энэ хүний нэр хэн бэ?	2. Как зовут этого человека? (Имя этого человека кто ?)
3. Энэ ямар ном бэ?	3. Это какая книга?
4. Хичээл хэзээ эхлэх вэ?	4. Когда начнется урок?
5. Сурах бичиг хаана байна вэ?	5. Где учебник?

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА

Дасгал 1. Переведите на русский язык глаголы 2 лица:

Сур! Бич! Унш! Суу! Ор! Ор, ор! Сонс! Шинэ үг бич! Ном унш!

Дасгал 2. Образуйте настоящее время глагола от основы:

сур, унш, бич, хэл, мэд, бод, үз, ор, ир, яв, сонс, бол, бай, хий.

Дасгал 3.* Переведите словосочетания на русский язык:

хичээл хийх, хичээл хийх анги, үзэх хичээл, сурах бичиг, юм бичих дэвтэр, хийх хичээл, хичээлийн анги, монгол хэлний багш, монгол хэлний хичээл, монгол хэлний хичээл хийх анги, монгол хэлний сурах бичиг; сайн ном, сайн хүн, сайн оюутан, монгол хүн, үг хэллэх, ирэх жил, бага сургууль, их сургууль, бага хурал, их хурал; том хүн, том охин, том хүү, бага нас; Монгол орон, эх орон, ах дүү орон, хүн ам; цас (бороо) орох, цаас цагаан, бичиг үсэг хар.

Дасгал 4. Переведите причастия на русский язык:

сурах бичиг	хэлэх үг	мэдэх юм	суух өрөө
унших ном	хийх ажил	гарах хаалга	асуух юм
үзэх хичээл	явах	орох хаалга	өдөр

Дасгал 5. Образуйте настояще-будущее время глагола от инфинитива:

мэдэх, суух, босох, сурах, явах, орох, гарах, амрах, ажиллах, харах.

Дасгал 6. Образуйте 2 лицо глагола от слов, данных в упражнении 9.

Дасгал 7. Образуйте причастную форму от основы глаголов при помощи аффикса -х, используя соединительный гласный для гармонии:

хэл, гар, хар, шар, ол, хур, бод, бич, унш, яв, ав, өг, сур.

Дасгал 8. Поставьте глаголы в форме инфинитива и в форме 2 лица: явна, ирнэ, бичнэ, уншина, асууна, байна, ууна, иднэ, болно.

Дасгал 9.* Повторите за диктором вопросительные предложения, следите за интонацией. Ответьте на вопросы:

Унших уу?	Танай сургууль сайн уу?
Бичих үү?	Энд монгол хүн байна уу?
Та шинэ үг бичих үү?	Энд хэн байна вэ?
Та монгол хэл үзэх үү?	Танай сургууль хол уу?
Та энд сурах уу?	Таны дэвтэр шинэ үү?
Танай сургууль хуучин уу?	

Дасгал 10.* Переведите с монгольского языка на русский, поставьте вопросы, используя вопросительные слова *ямар, хаана*.

1. Энэ сургууль сайн.	6. Энэ монгол ном.
2. Энэ гэр цагаан.	7. Ширээ шар, үзэг хөх.
3. Энэ самбар хуучин.	8. Манай сургууль ойр.
4. Энэ ном сайхан.	9. Тэр хүн англи хэл сайн мэднэ.
5. Би энд сууна.	10. Манай багш энд байна.

Дасгал 11. Переведите с русского языка на монгольский предложения и поставьте к ним вопросы, используя частицы *уу, үү, юу, юү*:

1. Эта аудитория большая.	6. Это монгол.
2. Я здесь занимаюсь.	7. Это учитель.
3. Сейчас начнется урок.	8. Это словарь.
4. Мы сегодня пойдем в кино.	9. Это свежая газета.
5. Моя ручка новая.	10. Это мой ребенок.

Дасгал 12. Дайте отрицательный ответ на вопросы, используя следующие примеры (*үлгэр нь*):

1) — Та багш уу?	2) — Та монгол хэл мэдэх үү?
— Би багш биш.	— Би монгол хэл мэдэхгүй.
1. Та багш уу?	6. Энэ шинэ ном уу?
2. Таны хүүхэд том уу?	7. Таны гэр хол уу?
3. Та монгол хэл мэдэх үү?	8. Та энд хичээл хийх үү?
4. Багш энд ирэх үү?	9. Таны эхнэр ажил хийх үү?
5. Та Монгол явах уу?	10. Энд гадаадын хүн олон уу?

¹ Отрицание «гүй» — см. Урок 2

Дасгал 13. Подберите определения к существительным. Определения даны в скобках:

үзэг, ширээ, самбар, үг, хичээл, ном, хүн, дэвтэр, дарга, багш, ажил, оюутан, сонсогч, байшин, сургууль (хөх, улаан, шинэ, хуучин, монгол хэлний, сайн, муу, жижиг, том, бага, их юм мэдэх, сайн сурах, өндөр, хар, сурах, унших)

Дасгал 14.* Повторите за диктором следующие предложения. Переведите на русский язык:

1. Би ажил хийх юм. 2. Хийх ажил их байна. 3. Унших ном олон байна. 4. Хятад хэл сурах бичиг энд байхгүй. 5. Орос хэл мэдэх монгол хүн олон. Монгол хэл мэдэх орос хүн цөөн. 6. Миний ах монгол хэл мэдэхгүй. 7. Миний хүүхэд сайн сурна. 8. Манай найз (друг) одоо явна. 9. Хэлэх юм байхгүй. 10. Хийх юм байхгүй. 11. Маргааш хурал болно. 12. Одоо хичээл эхлэнэ. 13. Маргааш шинэ багш ирнэ.

Манай анги

Энэ анги. Энэ сайхан анги. Энд олон сайхан ном байна. Энд багш байна. Энэ миний ном. Тэр багшийн¹ дэвтэр. Энд ширээ, сандал, шүүгээ, толь байна. Энд Бат байна. Бат сайн оюутан. Дулмаа энд байна. Дулмаа багш. Бид энд монгол хэл сурна. Монгол хэл мэдэх сайхан. Энд монгол хэл мэдэх хүн ирнэ. Би монгол хэл олон жил сурна. Тэр хүн орос хэл сайн мэднэ. Бид энд шинэ үг бичих болно. Энэ ангийн самбар хар. Энд олон сандал, номын¹ шүүгээ, бичгийн¹ ширээ байна. Энд орос монгол толь байна. Монгол орос толь байхгүй. Би энэ жил Монгол явахгүй. Ирэх жил явна.

Одоо хичээл эхэлнэ. Багш асууна. Оюутан хариулна. Бат ном уншина. Би юм бичнэ. Энэ ангийн¹ цонх том, тэр ангийн¹ самбар жижиг. Манай сургуулийн¹ монгол хэлний¹ багшийн¹ нэр Дулмаа. Одоо асуух юм байна. Ярих юм байна. Хийх ажил их байна. Цаг бага байна. Өнөөдөр сайхан өдөр байна. Би шинэ сонин авна. «Правда» сонин уншина. Манай сургууль хол биш ойр. Би маргааш энд ирнэ. Дулмаа ирнэ. Дулмаа олон орос үг мэднэ.

¹ Ротительный падеж. (Урок 2. «Грамматика»)

хэл сурах (мэдэх)	изучать (знать) язык
хэл мэдэх хүн	знающий язык
хэл мэдэх сайхан	знать язык прекрасно
үг бичих болно	будем писать слова
ирэх жил	будущий год
багшийн нэр...	учителя зовут... (имя учителя...)

НАРОДНАЯ МУДРОСТЬ

Эр хүний замын хүзүү урт Долгие дороги у мужчин

Три начала

Ертөнцийн гурван эх

Идээний эх цай	Начало еды — чай
Эдийн эх хадаг	Начало вещей — хадаг
Амьтны эх загас	Начало живых существ — рыба

Дасгалууд

(Упражнения)

Дасгал 15.* Прослушайте текст по-монгольски.

Дасгал 16.* Повторите за диктором в паузу отдельные предложения по-монгольски. Переведите текст на слух.

Дасгал 17. Выпишите из текста отдельно слова в глагольной и причастной формах.

Дасгал 18. Переведите с русского языка на монгольский:

Это учитель. Учителя зовут Дулма. Это студент. Здесь мы изучаем монгольский язык. Это наша аудитория. Наша аудитория небольшая. Здесь есть стол, стулья, доска. Это стол учителя. Моя тетрадь старая. Эта тетрадь новая. Сейчас начнется урок. Там монгольские студенты изучают русский язык. Та аудитория большая. Завтра приедут монгольские студенты, знающие русский язык. Сегодня хороший день.

Дасгал 19. Составьте предложение, используя следующие слова:

байна, орос, монгол, хүн, олон, сууна, энд, энэ, тэр, анги, хичээл, хийнэ, би.

Дасгал 20. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Это учебник монгольского языка.
2. Это монгольско-русский словарь.
3. Это город Москва. Я здесь живу.
4. Я — дипломат.
5. Этой мой учитель.
6. Хорошо знать монгольский язык.
7. Моя тетрадь здесь есть.
8. Моей тетради здесь нет.
9. Мой брат хорошо пишет.
10. Мы учимся здесь.
11. Я здесь не сяду, там сяду.
12. Учителя здесь нет.
13. Я не пойду. Я не работаю, я учусь.
14. Вы уезжаете? Да, я еду. Нет, я не поеду.
15. Кто здесь живет?
16. Что вы будете читать?
17. Где доска? Там. Это не доска, а стол.
18. Это книга? Это не книга, это тетрадь.
19. Где хороший ученик?
20. Бат хороший студент? Да, хороший.

Дасгал 21. Переведите с монгольского языка на русский:

1. Энд монгол хэл сурах бичиг байна.
2. Энд сайхан ном байна.
3. Энд сайхан ном байхгүй.
4. Би энд монгол хэл сурна.
5. Би энд ном уншихгүй.
6. Миний ах монгол хэл сайн мэднэ. Миний ах багш юм.
7. Би ном уншихгүй, юм бичнэ.

Дасгал 22.* Ответьте на вопросы, дав положительный и отрицательный ответы:

1. Энэ ном сайн уу?
2. Энд ном байна уу?
3. Энд багш байна уу?
4. Таны ах оюутан уу?
5. Та өнөөдөр ажил хийх үү?
6. Та энд сурах уу?
7. Энэ оюутан англи хэл мэдэх үү?
8. Танай аав ээж хөдөө суудаг уу?
9. Энэ монгол оюутан орос хэл мэдэх үү?

Дасгал 23. Вставьте вместо точек:

1. Та ... уу? Тийм ... багш.
2. Бат эмч ... ? Тийм ... .
3. Энэ ... бэ? ... Бат.
4. Тэр ... вэ? ... морь.
5. Энэ ... морь вэ? Энэ сайн ... .
6. Тэр ямар ... бэ? Тэр ... байшин.
7. Тэнд сонин ... ? Алга. Тэнд ... алга.
8. Тэнд юу ... ? Тэнд байшин ... .
9. Дулмаа ... уу? Дулмаа оюутан.

Ярианууд*

(Диалоги)

1. Энэ юу вэ? Энэ цаас. Энэ ширээ.
2. Энэ зураг уу? Тийм энэ зураг.
3. Энэ ном уу? үгүй тэр ном биш. Тэр дэвтэр.

4. Энэ өлгүүр үү шүүгээ юү? Энэ өлгүүр.
5. Тэнд юу юу байна вэ? Тэнд ном, дэвтэр, үзэг, харандаа байна.
6. Сандал хаана байна (вэ)? Сандал энд байна.
7. Эмч хаана байна? Эмч тэнд байна.
8. Энд багш байна уу? Байна. Энд багш байна харин оюутан байхгүй.

ХЯНАЛТЫН АЖИЛ *КОНТРОЛЬНАЯ РАБОТА*

1. Переведите с монгольского языка на русский:
  1. Сайн байна.
  2. Сайн ном.
  3. Сайхан орон. Монгол орон сайхан орон.
  4. Миний хүү сайн сурагч.
  5. Энэ сайхан анги (өрөө).
  6. Өнөөдөр сайхан өдөр (Өнөөдөр тэнгэр сайхан).
  7. Өндөр уул олон байна.
  8. Энэ монгол орос толь.
  9. Улаанбаатар хот хол.
  10. Москва хот энэ.
  11. Манай хичээл энд болно.
  12. Монгол ном унших сонин.
  13. Би дипломат хүн. Гадаад хэл мэдэх чухал (важно).
  14. Энэ дипломатын сургууль.
  15. Энд олон шинэ монгол үг байна.
  16. Маргааш сайн өдөр. Хичээл хийхгүй. Амрана.
  17. Нөгөөдөр манай аав ирнэ.

Авианы дасгал скороговорка *Түргэн үг:*

Галын алга	Морины дэл
Талын арга	Модны мөчир
Гялгар толь	Олон гол
Гулгар тул	Олон гэр
Ороо жороо морины	Зун арчих алчуур
Оломны олон ором	Өвөл арчих алчуур

ҮГ ХЭЛЛЭГ

(Словарь)

байх быть, находиться
сурах учиться, учить, изучать
сургууль школа
суух жить (оседло), сидеть, садиться
унших читать
мэдэх знать
бичих писать
бичиг письмо (монгол бичиг), документ
сонсох слушать, слышать
сонсогч слушатель
үзэх смотреть, видеть, изучать, читать, считать (иметь мнение)
үзэл взгляд (мировоззрение)
асуух спрашивать
асуулт вопрос
хийх делать, выполнять
хичээл хийх заниматься
ажил хийх работать
хариулах отвечать
хариу ответ
авах брать, получать, покупать

өгөх давать, отдавать
идэх есть
уух пить
бодох думать
босох вставать
боллох быть, становиться (состояться, стать)
зурах рисовать;
зураг картина, фотография. карта
нрэх приходиться, приезжать
очих идти, ехать
гарах выходить
орох входить
явах идти, уходить, уезжать, ехать
эхлэх начинать, начинаться
эх мать, начало
хэлэх сказать, говорить
хэл язык
амрал отдыхать;
амралт отдых, выходной день, отпуск, каникулы

Семья, дом

аав отец
ээж мать
эх мать
эцэг отец
аав ээж (эцэг эх) родители
ах старший брат,
дүү младший брат,
ах дүү братский,
эгч старшая сестра, тетя (обращение детей к старшим),

ах дядя
хүү сын,
хүүхэд ребенок, дети,
охин дочь, девочка
эхнэр жена (авгай, гэргий)
нөхөр муж, товарищ
анги аудитория, класс, группа, отделение, факультет
ажил работа;
ажиллах работать;

ажилчин рабочий
оюутан студент
багш учитель
самбар доска
ширээ стол
шүүгээ шкаф
сандал стул
цонх окно
хаалга дверь
гэр юрта, дом (усл.)
байшин дом, здание

хот город
ном книга
дэвтэр тетрадь
үзэг ручка
харандаа карандаш
цаас бумага
сурах бичиг учебник
толь (бичиг) словарь
сонин газета, новости, интерес-
но, интересный

Время

жил год
сар луна, месяц
өдөр день
өнөөдөр сегодня
өчигдөр вчера

маргааш завтра
өглөө утро
орой вечер
цаг время, часы, час

Времена года

намар осень
хавар весна
өвөл зима
зун лето
Намын шар нар бабье лето
нар солнце
тэнгэр небо

цас снег
бороо дождь (употребл. с глаго-
лом *орох*)
салхи ветер
үүл облака
бүрхэг пасмурно (тэнгэр бүр-
хэг)

Человек

бие тело, организм, «сам я»
гар рука, руки
хөл нога, ноги
нүд глаз
чих уши
хамар нос
шүд зубы
ам рот

үс волосы
ухаан ум
оюун ум
оюутан студент
нэр имя, название
нас возраст
дарга руководитель, директор и
т. д.

Прилагательные

сайн хорошо, хороший	олон много
сайхан прекрасный	өндөр высокий
онц отличный	намхан низкий
муу плохо, плохой	урт длинный
муухай скверный, очень плохой	богино короткий
цагаан белый	хуучин старый
шар желтый	шинэ новый
ногоон зелень, зеленый, овощи	хүйтэн холодно, холодный
улаан красный	дулаан тепло, теплый
хөх синий	гадаа на улице, снаружи
хар черный	гадаад иностранный;
хүрэн коричневый	гадаадын хүн иностранец
том большой (измеримый)	орос русский
бага маленький	хол далеко, далекий
их большой, много (<i>абстр.</i>)	ойр близко, близкий

Вопросительные слова

хэн кто	хэзээ когда
юу что	хэдэн сколько
ямар какой	хаана где

Местоимения

личные: я	мы	ты	вы	они	он, она
би	бид	чи	та	тэд	тэр
та нар					

родительный падеж:

миний мой	чиний твой
манай наш (бидний)	түүний его, ее
таны ваш (<i>ед ч</i>)	тэдний их

указательные:	энэ это	энд здесь
	тэр то, тот	тэнд там

МОНГОЛЫ

В настоящее время во всем мире около 10 миллионов монголов. Почти двадцать монголоязычных народов расселены компактными группами в Азии и Европе. Из них в Монголии живут халха-монголы (включая дариганга и мянгат), ойраты (дөрвөд, баят, захчин, олеты, торгуты), дархаты, урянхайцы, буряты. В России — буряты (ок. 520 тыс. — 1992 г.) и калмыки (166 тыс.), в КНР — монголы, дунсяне, монгоры, дахуры, баоани (общ. числ. 6,8 миллионов).

Монголоязычное население Монголии пользуется современным монгольским языком, сложившимся на основе халхаского диалекта. В 1940 году вместо старой письменности, существовавшей с XIII в., была принята новая, основанная на кириллице. В КНР у монголов осталась старомонгольская письменность на уйгурской графической основе. Буряты говорят и пишут на бурятском языке и его диалектах. Письменность бурят основана на кириллице. На языках, объединяемых в группу ойратских, говорят калмыки и ойраты. У калмыков при этом письменность на базе кириллицы, у ойратов она основана на старом ясном письме Зая-пандиты¹.

Трудами многих исследователей установлено, что все современные монгольские народы формировались после XIII—

XIV вв. Их предки были составной частью единого этнополитического объединения монголов, существовавшего в период империи Чингизидов и переставшего существовать после их распада. На основе обособившихся групп впоследствии и сформировались современные монгольские народы.

¹ Викторова Л. Л. Монголы. М., 1980. С. 17

ШКОЛА

ГРАММАТИКА

1. *-даг, (дэг, дог, дөг)* — многократное причастие, означает постоянство действия. Например:

Би энд суудаг (байдаг).	Я здесь живу.
Би багшилдаг.	Я работаю преподавателем.
Би багшийн ажил хийдэг.	— — ” — —

2. *-гч, -ч, -чин* — выражают принадлежность человека к тому или иному виду деятельности; аффиксы *гч, ч* иногда называют однократным причастием, т.к. они присоединяются чаще всего к основе глагола. Аффикс *-чин* образуется после присоединения скрытого «и» (ажил + чин = ажилчин, эм + ч = эмч).

Аффиксы *гч, ч* употребляются как с глаголами, так и с существительными. Например:

мал — малчин (животновод)	
ажил — ажилчин (рабочий)	
сурах — сурагч (ученик)	эм — эмч (врач)
сэтгүүл — сэтгүүлч (журналист)	

3. *Родительный надеж* образуется при помощи аффиксов: *-ын, -ийн, -ы, -н, -ий*

-ын пишется после слов твердого ряда, оканчивающихся на согласный:

улс — улсын (государственный),
ард — ардын (народный)

-ы — в словах твердого ряда, после согласного «н»:

орон — орны (страны),

олон — олны (многих)

-и — после дифтонга:

далай — далайн (океана, морской),

орой — оройн (вечерний)

-ийн пишется в словах твердого ряда, оканчивающихся на «г» и «ь» и шипящие «ч» и «ш», а также в словах мягкого ряда.

баг — багийн (командный), **өвөл — өвлийн** (зимний),

сургууль — сургуулийн, **багш — багшийн**,

хичээл — хичээлийн, **дэвтэр — дэвтрийн**.

В словах мягкого ряда, оканчивающихся на долгий гласный, появляется разделительный согласный «г». Например:

дүү — дүүгийн (младшего брата),

ах дүү — ах дүүгийн (братский)

-ий пишется в словах мягкого ряда, оканчивающихся на «н» (как правило, скрытый «н»), который восстанавливается при склонении слов. Например:

хэл(эн) — хэлний,

ширээ(н) — ширээний,

хөдөө(н) — хөдөөний

Родительный падеж отвечает на вопрос «какой, чей» и выполняет функцию определения в отличие от русского языка, где существительное в родительном падеже отвечает на вопрос «кого», «чего» и согласуется с отрицанием или наречием. Например:

Много человек, нет учителя. — Олон хүн, багш байхгүй.

В монгольском языке слово в родительном падеже в качестве определения относится только к определяемому слову и всегда предшествует ему: багшийн ном — книга учителя.

4. Альтернативный вопрос в монгольском языке строится путем повторения вопросительного предложения полностью:

Энэ ном уу, дэвтэр үү?

Это книга или тетрадь?

Та ном унших уу, сонин унших уу?

— Вы будете читать книгу или газету?

5. Отрицание. В монгольском языке различают глагольные и именные отрицания:

гүй — аффикс глагольного отрицания, всегда пишется слитно и только после причастных форм глагола:

мэдэхгүй, уншдаггүй, сурахгүй, байдаггүй

үгүй — слово «нет», пишется в начале предложения отдельно:

Үгүй, би явахгүй. Нет, я не поеду.

биш — отрицательная частица «не», употребляется с именами существительными, пишется после слова:

Энэ ном биш, дэвтэр. Это не книга, а тетрадь.

Битгий, бүү — отрицательные частицы, употребляются с глаголами 2 лица, в случае запрещения действия. Например:

— **Тамхи бүү тат.** Не курить!

— **Бүү ярь.** Не говори!

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА

Дасгал 1. Вместо точек вставьте нужный аффикс родительного падежа; переведите с монгольского языка словосочетания:

зун ... өдөр, эмч ... хүү, хөх тэнгэр ... орон, өндөр уул ... орон,
гэр ... ажил, ажил ... өрөө, бичиг ... цүнх, зураг ... дэвтэр,
ард ... засаг, улс ... их сургууль, дунд сургууль ... багш

Дасгал 2. Восстановите исходную форму существительных. Обратите внимание на редукцию гласного в родительном падеже:

орны, намрын, хурлын, модны, нарын, юуны, зургийн, нүдний,
ларгын, хүний, өдрийн, усны, нутгийн, засгийн газрын

Дасгал 3. Подберите определяемое (существительное) для следующих определений.

өдрийн ..., ангийн ..., бичгийн ..., эдийн засгийн ..., засгийн
газрын ..., монгол хэлний ..., энэ хүний ..., ардын ..., улсын ...,
Монгол орны ..., сарын ..., гадаадын ..., хотын ...,
ходөөний ..., аавын ... .

Дасгал 4. Переведите с русского языка вопросы и ответьте на них:

1. Как вас зовут?	8. Учитель сегодня придет?
2. Как зовут вашего сына?	9. Завтра будут занятия?
3. У вас есть вопросы?	10. Как ваши дети?
4. У вас хорошая квартира?	11. Я не знаю это слово, вы мне не скажете?
5. Наша аудитория теплая?	12. Можно войти? (Я войду?)
6. Сегодня хорошая погода?	13. Зима в Монголии холодная?
7. Окно аудитории большое?	

Дасгал 5. Образуйте родительный падеж от следующих существительных:

нутаг, хүн, хурал, уул, засаг, газар, жил, өвөл, хичээл, анги

Дасгал 6. Переведите с монгольского языка на русский словосочетания:

ангийн самбар, ангийн цонх, бичгийн ширээ, монгол хэлний дэвтэр, гэрийн ажил, оюутны ном, дүүгийн дэвтэр, манай сургуулийн оюутан, Монгол орны зураг, зуны өдөр, өдрийн хичээл, уулын цэцэг, ажлын газар, эмчийн гэр, ирэх жилийн хавар, шинэ жилийн баяр, хүүхдийн өрөө

Дасгал 7. Правильно расставьте слова в предложении:

1. Би сурна олон монгол жил хэл
2. Бид хийнэ хичээл монгол хэлний энд
3. Оюутан үздэг монгол хэл суудаг энд
4. Энд байна ширээ олон үзэг

Дасгал 8. Составьте предложения со следующими словами:

Засгийн газар, эдийн засаг, үнэн сонин, өнөөдрийн сонин, сайн ярьдаг, монгол хэлний багш, хичээл хийх

Манай сургууль

Манай сургууль — Москва хотын Улсын Их сургууль. Их сургуулийн хичээлийн байр сайхан том. Хичээлийн байр дөрвөн давхар. Манай сургууль олон орны оюутан сурдаг сургууль юм. Тэнд манай анги байна. Манай сургуулийн оюутан бүгд гадаад

хэл мэддэг. Гадаад хэл сурах сайхан. Энд монгол хэл сурах бичиг, хятад хэл сурах бичиг, орос хэл сурах бичиг бүгд байна. Гадаад хэл мэдэхгүй хүн муухай. Олон гадаад хэл мэддэг хүн сайхан.

Манай энд монгол орос олон оюутан байна. Миний найз монгол хүн. Би монгол хэл сурах бичиг үзнэ. Тэр орос хэл сурах бичиг үзнэ. Миний ном шинэ, түүний ном хуучин. Манай ангийн цонх том. Манай багшийн ширээ тэр. Тэнд олон ном дэвтэр байна. Манай ангийн монгол хэлний багшийн нэр Бат. Бат сайн багш. Сайн багшийн оюутан сайн сурдаг.

Народная мудрость

Ертөнцийн гурав
Атар газрын цэцэг сайхан
Арван тавны сар сайхан
Аав ээжийн сургаал сайхан

Монгол ардын зүйр үг
Олон удаа бод
Ганц удаа хэл

Дасгалууд

Дасгал 9. Переведите текст с монгольского языка на русский, прослушайте, повторите за диктором.

Дасгал 10. Ответьте на вопросы:

1. Та хаана сурдаг вэ?
2. Та ямар сургуульд сурдаг вэ?
3. Таны багшийн нэр хэн бэ?
4. Бат сайн хүн үү?
5. Таны хичээлийн байр хэдэн давхар вэ?
6. Таны суудаг байшин өндөр үү?
7. Та маргааш юу хийх вэ?
8. Таны бичдэг үзэг сайн уу?
9. Та ямар ном уншдаг вэ?
10. Москва хот хаана байна вэ?
11. Та маргааш юу хийх вэ?
12. Таны хүүхэд том уу?
13. Таны аав ажилладаг уу?
14. Та ажилладаг уу? Сурдаг уу?
15. Та өнөөдөр өөр хичээл хийх үү?
16. Таны ажил их үү?
17. Та маргааш ажиллах уу, амрах уу?
18. Энэ сандал уу, ширээ юү?
19. Монгол хэлний хичээл хэзээ эхлэх вэ?
20. Таны хүүхэд гадаад ямар хэл үзэх вэ?

Дасгал 11. Переведите с монгольского языка на русский:

Хичээл эхлэх цаг. Монгол явах өдөр. Энд ажилладаг хүн одоо ирнэ. Сургуулийн насны миний хүү өнөөдөр амарна. Миний хүү сайн эмч болно. Миний ах сэтгүүлч болно. Энд эмч байхгүй. Манай хичээл өглөө эхлэнэ. Маргааш сайн өдөр. маргааш би амрана. Сайн өдөр хичээл байдаггүй. Би монгол ном уншдаггүй. Монгол ном энд ирдэггүй.

Дасгал 12. Поставьте вопросы к подчеркнутым словам, используя вопросительные слова *хэн, юу, хэзээ, ямар, хаана*.

1. Энд монгол оюутан хичээл хийдэг. 2. Энд би монгол хэл үзнэ. 3. Энэ монгол хэлний сурах бичиг. 4. Энэ ном сайн. 5. Манай эхнэр багшийн ажил хийдэг. 6. Маргааш энд олон орны оюутан ирнэ. 7. Хичээлийн жил намар эхлэнэ. 8. Наадмын маргааш намар эхлэнэ. 9. Өнөөдөр хүйтэн өдөр. 10. Энэ хүний нэр Дорж.

Дасгал 13. Переведите с русского языка на монгольский:

Работа учителя, тетрадь учителя, книга студента, классная доска, классный учитель, страна высоких гор, осеннее солнце, учебный год, год школьника, университетская библиотека, горожанин, конь отца, книга моего старшего брата, название местности.

Дасгал 14. Продолжите перечень слов, относящихся к теме «Манай сургууль»:

сурах, унших, бичих, сонсох, асуух, хариулах, анги, хэлэх, хичээл, монгол хэл...

Дасгал 15. Расскажите о школе, в которой учится ваш сын или дочь.

Дасгал 16.* Переведите на слух следующие предложения и словосочетания:

1. Миний аавын гутал том. 2. Энэ хүний морь муу. 3. Дулмаагийн дүүгийн үзэг сайн. 4. Энэ оюутны дэвтэр сайхан. 5. Ээжийн дээл шинэ. 6. Манай ангийн үүд жижиг. 7. Миний малгай энэ, чиний малгай тэр. 8. Манай ангийн самбар өргөн. 9. Батын ном олон.

Доржийн морь, дүүгийн үзэг, аавын малгай, ээжийн дээл, эгчийн гутал, эмчийн байшин, номын зураг, Батын аав, дэвтрийн цаас, самбарын алчуур, багшийн ээж, ханын сонин, уулын мод, сурагчийн цүнх, хүүгийн багш, голын ус.

Чиний аавын олон морь энд байна. Батын ахын нэг хуучин том дээл тэнд байна. Танай ангийн хоёр сайхан том ширээ тэнд байна. Манай сургуулийн хоёр жижиг цагаан байшин энд байна.

ЯРИАНУУД*

Танилцлага

Знакомство

Яриа 1

- Сайн байна уу?
- Сайн, сайн байна уу?
- Таны бие сайн уу?
- Сайн, таны бие сайн уу?
- Сонин сайхан юу байна?
- Юмгүй, тайван сайхан.
- Таны ажил сайн уу?
- Сайн, чиний ажил сайн уу?

Яриа 2

- Таны нэр хэн бэ?
- Миний нэр Дорж. Таны нэр хэн бэ?
- Миний нэр Николай.
- Та юу хийдэг?
- Би оюутан. Та юу хийдэг?
- Би багш хийдэг.
- Сайн байна.
- Таны сурлага сайн уу?
- Сайн, таны ажил сайн уу?
- Сайн, сайн.

Яриа 3

- Энэ юуны цаас вэ?
- Сонины цаас.

- Тэр юуны зураг вэ?
- Тэр модны зураг.
- Энд хүний зураг байна уу?
- Байна. Энд нэг хүний зураг байна.
- Энэ хэний зураг вэ?
- Энэ миний зураг.

ХЯНАЛТЫН АЖИЛ

I. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Меня зовут Дорж. Я здесь учусь. Я изучаю монгольский язык.
2. Я ученик. Я не работаю, а учусь.
3. Моя мама экономист. Мой старший брат животновод, табунщик. Он живет в худоне. А я горожанин. Мой младший брат студент пединститута. Он станет учителем средней школы.
4. Человек, который живет здесь, изучает иностранные языки.
5. Студента, который много читает, зовут Батбаяр.
6. Институт русского языка — это школа, где учатся иностранцы.
7. Учитель, который преподает русский язык, его старший брат.
8. Мой младший брат — ученик средней школы.
9. Дом правительства. Экономика зарубежных стран. Международный валютный фонд. Мировая экономика. Правительства двух наших стран.
10. Прежде всего, посмотрим словарь.
11. Входите. Читайте! Пиши новые слова. Можно взять? Можно войти? Пошли? Поговорим? Есть вопросы?

II. Ответьте на вопросы:

1. Энэ юуны зураг вэ?
2. Энэ ямар дэвтэр вэ?
3. Энэ хэний малгай вэ?
4. Тэнд хэний морь байна вэ?
5. Та хаана сурдаг вэ?
6. Таны суудаг байшин хол уу?
7. Таны сурдаг сургууль сайн уу?

8. Энд монгол хэл сайн мэддэг хүн байна уу?
9. Асуух юм байна уу? Байхгүй. Ярих юм байна уу?
10. Танай аав ямар ажил хийдэг вэ?
11. Танай ээж юу хийдэг вэ?
12. Танай аав ээж хөдөө суудаг уу?
13. Танай ээжийн ажлын газар хол уу?
14. Самбар дээр шинэ үг бичих хүн байна уу?
15. Монгол орос толь авах хүн байна уу?

III. Переведите с монгольского языка на русский:

Энэ манай сургуулийн шинэ байшин. Энд олон орны оюутан сурдаг. Оюутны байр холгүй байна. Монгол оюутнууд тэнд суудаг. Би Москвагийн их сургуулийн эдийн засгийн ангийн оюутан. Манай номын сан энэ. Энд унших ном олон. Та юу сонирхох вэ? Би өнөө орой нэг сайхан ном уншина. Манай ээж их сайхан хоол хийдэг. Би хичээл хийнэ. Манай аавын ажил хийдэг газар ойрхон. Энэ хүний нэр Дорж.

Үг хэллэг

суух	жить, сидеть	нам	партия
босох	вставать	малгай	шапка
үзэх	видеть	зам	дорога
харах	смотреть	баяр	праздник
хүрэх	достигать	баярлах	праздновать
дуусах	заканчиваться	нутаг	родина, кочевье
очих	пойти, поехать	хөдөө	худон, сельская
хүлээх	ждать	хот	город
уулзах	встречаться	дээр	на
болох	думать	дээд	высший
ярих	говорить	дээд сургууль	институт
заах	преподавать, указывать	дунд сургууль	средняя школа,
улс	страна, народ, люди		местность
орон	страна	давхар	этаж
засаг	власть	гадаад	на улице,
эдийн засаг	экономика	гадаад	иностранный,
ард	народ	гадаадын хүн	иностранец
засгийн газар	правительство	найз	друг
газар	место, земля	эр	мужчина (эр хүн, эрэгтэй)

эм женщина
(эм хүн, эмэгтэй), лекарство;
эмч врач
байр квартира, корпус, помеще-
ние
сэтгүүл журнал
морь конь

юуны өмнө прежде всего
хонь овца
өрөө комната, кабинет
өөр другой
өөрөө сам
өөрийн свой
харин союз «но», «однако», «а»

ОБРАЗОВАНИЕ В МОНГОЛИИ

Сегодня в Монголии каждый четвертый где-либо учится. В стране действуют 30 государственных и 60 негосударственных или коммерческих учебных заведений.

Преобладает число студентов, поступивших на юридические и экономические отделения. Самый большой конкурс среди абитуриентов Института международных отношений, Института иностранных языков и Юридического института. Все коммерческие вузы можно объединить в три большие группы: вузы, готовящие специалистов в области традиционного знания (тибетская медицина, этнография, монголоведение, буддизм, классика востока); гуманитарного профиля (иностранные языки, педагогическая подготовка, искусство, кинематография, философия, психология); экономического и юридического профиля (менеджмент, бухгалтерский учет, финансы, право). В первой группе вузов наиболее известные: Университет монгольских знаний (Монгол мэдлэгийн их сургууль), Университет монгольской филологии (Монгол хэл бичгийн их сургууль), Монгольский национальный институт языка и цивилизации (Монгол ундэсний хэл иргэншлийн хурээлэн), Институт этнографии (Ёс заншил судлалын дээд сургууль), сюда же входят Институт восточной философии, Монгольский Университет буддизма (при АБКМ), Институт буддийской философии «Тэнгэр», институт тибетской медицины Оточ маарамба.

Широкое распространение в последние годы полу-

чила система колледжей, как форма неполного высшего образования. В последнее время получают развитие и такие нетрадиционные формы обучения, как домашние школы (особенно в сельских условиях), всевозможные учебно-производственные центры, курсы. Разрабатываются программы дистанционного обучения при помощи компьютерной сети.

РАБОЧИЙ ДЕНЬ

ГРАММАТИКА

1. *Прошедшее время глагола* образуется при помощи аффиксов:

-в, -лаа (-лээ, -лоо, -лөө), -жээ (-чээ), -сан (-сэн, -сон, -сөн).

-в характерен для повествовательных предложений и употребляется только в письменном литературном языке или в вопросительных предложениях в разговорном языке. Например:

Улаанбаатарт ОХУ-ын нам засгийн газрын төлөөлөгчид хүрэлцэн ирэв.

— В Улан-Батор прибыла правительственная делегация РФ.

Та сайхан амрав уу? — Как вы отдыхали?

-лаа означает недавно прошедшее время. Глагол в этой форме передает максимально приближенное к настоящему время действия. Например:

Би явлаа — Я пошел, или: Я ухожу (но еще не ушел).

Широко употребляется как в книжном, так и в разговорном языке. Означает время рассказчика, когда речь ведется от 1 лица, о событиях, в которых он сам принимал участие или видел.

-жээ означает давно прошедшее время. Используется при повествовании или отстраненном рассказе о событиях, значительно отдаленных от времени рассказчика. Например:

Эрт урьд цагт эмгэн өвгөн суудаг байжээ.

— Давным-давно жили были старик со старухой.

Форма *-жээ* используется в рассказах о событиях, к которым сам человек не имеет отношения или случайно оказался в той или иной ситуации помимо своего желания. Например:

Би үзэг мартажээ. — Я забыл ручку.

-чээ употребляется в словах, оканчивающихся на согласные *р* и *с*.

Вышеназванные аффиксы — собственно глагольные формы и в предложении всегда выполняют функцию сказуемого.

-сан — причастная форма глагола прошедшего времени. Она наиболее нейтральна по значению.

Как правило, сказуемое, выраженное этой причастной формой, требует завершения и употребляется с частицей «юм». Например:

Багш ирсэн юм. (Учитель пришел)

2. Дательный падеж образуется при помощи аффиксов *-д* (*-т*). После согласных *р*, *с*, *г* употребляется аффикс *-т*.

Скрытый «н» в дательном падеже восстанавливается.

Дательный падеж отвечает на вопрос: кому, у кого, где, куда, когда. На русский язык чаще всего переводится с предлогами *в*, *на*, *к*:

Та Доржид ном өгөх үү?

Отдайте, пожалуйста, книгу Доржу.

Надад олон ном бий.

У меня много книг.

Энэ хүнд битгий хэл.

Не говори этому человеку!

Маргааш ажилд орно.

Завтра приступлю к работе.

Дэлгүүрт сайхан зураг гарсан юм.

В магазине продаются хорошие картины.

Манайд оч! Приходи(те) к нам.

Би өдөрт найман цаг ажиллана.

Я работаю восемь часов в день.

Дательный падеж чаще всего употребляется с глаголами движения *орох*, *очих*, *явах*, *хүрэх*, а также с глаголами *суух*, *зүрах*, *өгөх*, *оролцох*, *орших*, *байх*.

Функция дательного падежа в сочетании с глаголами движения (например, явах, гарах, орох) не всегда совпадает с функцией дательного падежа в русском языке. В монгольском языке глагол управляет падежом. Например:

орох:

хичээлд (ажилд) орох приступить к занятиям (работе)
хоолонд орох букв. принять пищу
усанд орох купаться

явах:

юманд явах уйти по делам
талханд (машинд, маханд и т. д.) явах
— идти за хлебом, машиной, мясом и т. д.

очих:

айлд очих идти в гости
Монголд очих побывать в Монголии

гарах:

салхинд гарах выйти проветриться
дэлгүүрт юм гарах продаваться в магазине (о чем-либо)

хүрэх:

хотод хүрэх зам дорога, ведущая к городу
но: их сургууль хүрэх автобус автобус до университета

оролцох:

хуралд оролцох (суух) принимать участие в собрании
отсюда: хуралд оролцогчид
— участники форума (ср. с русским!)

Запомните словосочетания

хэлэнд сайн	способный к языкам
хоолонд (нойронд) сайн	хороший аппетит (сон)
нүдэнд дулаан хүн	приятный человек
гэрээ санах	скучать по дому
айлд очих	идти в гости

3. **Отрицание буу, битгий** — употребляются с глаголами 2 лица, пишутся перед глаголом. Например:

Тамхи бүү тат! Не курить!

Отрицания *эс*, *үл* пишутся перед глаголами изъявительного наклонения. Например:

Ирэх эс ирэх. Придет или не придет...;
Үл мэднэ. Не знаю.

4. Склонение местоимений

	род. падеж	дат. падеж
би	миний	надад
чи	чиний	чамд
бид	бидний	бидэнд
	манай	манайд
та	таны	танд
та нар	та нарын	та нарт, танайд
	танай	
тэр	түүний	түүнд
тэд	тэдний	тэдэнд, тэднийд

5. Категория принадлежности

1. Личное притяжание *минь*, *чинь*, *нь*.
2. Субъектное притяжание выражено долгим гласным на конце слова. Например:

ахаа — Моего брата

Аффикс принадлежности **-ын+х+ан= ынхан**.

Означает всегда принадлежность субъекта или объекта к тому предмету, понятие о котором выражено существительным в родигельном падеже: **-ынхан**. Например:

манай наш, **манайх(ан)** наша семья.

Аффикс **-ынхан** употребляется чаще в функции подлежащего, **-ых** — в сказуемом, например:

Нэг нутгийнхан земляки.

Манай ангийнхан наши одноклассники.

Та аль аймгийнх вэ? Вы из какого аймака?

Числительные

нэг — 1	дөрөв — 4	долоо — 7
хоёр — 2	тав — 5	найм — 8
гурав — 3	зургаа — 6	ес — 9

арав — 10	гучин нэг — 31	ная — 80
арван нэг — 11	дөч — 40	ер — 90
арван хоёр — 12	дөчин нэг — 41	зуун — 100
арван гурав — 13 и т. д.	тавь — 50	мянга — 1000
хорь — 20	жар — 60	түм — 10 000
хорин нэг — 21	дал — 70	бум — 100 000
гуч — 30		

Девять девяток (есөн ес) — самое холодное время в Монголии, начинается с 21 декабря

Дни недели

даваа гариг	нэгдэх өдөр	понедельник
мягмар гариг	хоёрдохь өдөр	вторник
лхагва гариг	гуравдахь өдөр	среда
пүрэв гариг	дөрөвдэх өдөр	четверг
баасан гариг	тавдахь өдөр	пятница
бямба гариг	хагас сайн өдөр	суббота
ням гариг	бүтэн сайн өдөр	воскресенье

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА

Дасгал 1. Образуйте прошедшее время во всех формах: угаах, удах, ярих, унтах, зогсох, тарах, бэлтгэх.

Дасгал 2. Поставьте, где нужно, вместо точек дательный падеж: хичээл ... орох, хичээл ... суух, долоон цаг ... босох, арван нэгэн цаг ... унтах, гэр ... суух, Улаанбаатар ... очих, сургууль ... ажиллах, гуанз(ан) ... хооллох, анги ... хичээллэх, багш ... өгөх.

Дасгал 3. Переведите с монгольского на русский словосочетания, обратите внимание на употребление прошедшего времени глагола и дательного падежа:

өнөө (өнгөрсөн) үе, үзсэн хичээл, өглөө эрт боссон хүн, мөнгө кассанд өгөх (тушаах), оюутны байранд суух, оройн цай уух, багшид хэлэх, хичээлд гарах, хуралд үг хэлэх, тамхинд орсон хүн, нүдэнд дулаан хүн, хэлэнд сайн, хоолонд муу, нойронд муу, Монголд ажилласан хүн.

Дасгал 4. Поставьте причастие на место сказуемого, изменив структуру предложения:

1. Миний унших ном олон.
2. Даргын хуралд хэлэх үг чухал.
3. Тэр хүний үзэх гадаад хэлний хичээл хэцүү.
4. Ажилчдын суудаг байшин өндөр.
5. Хичээл эхэлсэн цаг.
6. Ангид орсон хүүхэд.
7. Хурал болсон өдөр.
8. Гэрээ санасан залуу.
9. Тэр сандал дээр суудаг эмэгтэй.
10. Тэр хүний уншсан сонин шинэ.

Дасгал 5. Ответьте на вопросы:

1. Манайд маргааш кино гарна. Та үзэх үү?
2. Та өнөөдөр айлд очих уу?
3. Та Японд очсон уу?
4. Та энэ кино үзэв үү?
5. Таны төрсөн нутаг хаа байна вэ?
6. Та хэдэн онд төрсөн бэ?
7. Та Монголд хэдэн жил ажиллах вэ?
8. Та английн олон ном уншив уу?
9. Та зун хаана амардаг вэ?
10. Та зун Хар далайд очих уу?

Дасгал 6. Поставьте альтернативный вопрос к следующим русским предложениям:

1. Я здесь не работаю, а учусь.
2. Это не доска, а стол.
3. Это доска, не черная, а синяя.
4. Я читаю не газету, а журнал.
5. Учителья здесь нет, есть ученик.
6. Я сяду не здесь, а там.
7. Мой старший брат не рабочий, а студент.

Дасгал 7. Составьте вопросительные предложения с вопросом «когда?», используя следующие глаголы:

төрөх, эхлэх, болох, орох, амрах, дуусах, босох, унтах, уулзах, өгөх, унших, үзэх, харих, ирэх, явах, очих, хүрэх, гарах.

Ажлын өдөр*

Өнөөдөр нэг мянга есөн зуун наян есөн оны арван хоёрдугаар сарын долооны өдөр. Өнөөдөр мягмар гариг. Өнөөдөр ажлын өдөр болно.

Би ажлын өдөр өглөө долоон цагт босдог. Өглөөний ундаа сайн ууна. Миний ажлын бэлтгэл сайн байна. Найман цагт ажилд гардаг. Манай ажлын газар хол биш ойр байна. Миний ажилладаг газрын байшин сайхан том дулаан.

Энэ миний ажлын өрөө. Би өрөөндөө орлоо. Энэ миний ажлын ширээ. Миний ажлын ширээ хүрэн. Энэ миний суудаг сандал. Ажил хийдэг хүний өрөө, сандал, ширээ сайн байх хэрэгтэй.

Би дөрвөн цаг ажиллана. Дараа нь өдрийн амралт болно. Өдрийн амралтын үед хоол иднэ. Сайн хооллох сайхан. Сайн хооллосон хүн сайн ажиллах болно.

Амарсны дараа бас ажилд орно. Бас дөрвөн цаг ажиллана. Миний ажил их байна. Шинэ юм их хийнэ. Бас хуучин юм хийнэ. Ажил сайн хийдэг хүн сайн хүн. Ажил муу хийдэг хүн муу хүн.

Миний ажлын өдөр оройн арван долоон цагт дуусдаг. Ажил тарсны дараа гэрт очно. Гэрт харих сайхан. Тэнд эхнэр хүүхэд хүлээнэ. Ажлын дараа ном сонин уншина. Сонин юм ярилцана. Телевизийн нэвтрүүлэг үзнэ. Дараагийн ажилд бэлтгэнэ. Ажлын өдөр олон байна.

<i>Зүйр үг</i>	<i>Ертөнцийн гурван цагаан</i>
Цэцэг навч ууланд	Өсөхөд шүд цагаан
Цэцэн үг цээжинд	Өтлөхөд үс цагаан
	Үхэхэд яс цагаан

Дасгалууд

Дасгал 8. Прослушайте текст и повторите за диктором.

Дасгал 9. Ответьте на вопросы по тексту:

1. Таны өнөөдрийн хичээл хэдэн цагт эхлэх вэ? 2. Ямар ямар хичээл орох вэ? 3. Та өглөө хэдэн цагт босдог вэ? 4. Дараа нь юу хийх вэ? 5. Танай хичээлийн байр хол уу? 6. Өглөөний (өдрийн) хоол хаана иддэг вэ? 7. Оюутны байранд гуанз байна уу? 8. Танай гуанз ямар ямар хоол хийдэг вэ? 9. Танай хичээл хэзээ тардаг вэ? 10. Хичээлийн дараа та юу хийдэг вэ?

Дасгал 10. Переведите с русского языка на монгольский:

Я ученик. Я учусь в ... школе. В нашей школе много учеников и учителей. Мой отец скотовод (табунщик). Мой отец и брат живут в худоне. Я живу в большом городе. Мой младший брат рабочий, работает на заводе. У меня интересная работа. У меня много работы. Мой товарищ живет в Москве. Мой товарищ пишет мне письма. Он завтра приедет сюда. Я буду в аэропорту Улан-Батора в тот день.

Используйте предложенный план для рассказа о себе и своем рабочем дне.

Дасгал 11. Используйте существительные из II группы и глаголы из I группы для характеристики профессии. *Улгэр нь* Зохиолч юм бичдэг.

I сурах. эмчлэх, юм бичих, ном орчуулах, мал маллах, ном зохиох, хичээл заах, удирдах, юм худалдах, тоглох.

II. багш, сурагч, эмч, орчуулагч (хэлмэрч), малчин, зохиолч, жүжигчин, дарга, худалдагчин.

Дасгал 12. Ответьте на вопросы, используя данные слова в дательном падеже:

1. Та хаана суудаг вэ? (хот, ондөр байшин) 2. Та хаана ажилладаг вэ? (үйлдвэр, сургууль, элчин сайдын яам, гадаад явдлын яам, дэлгүүр) 3. Танай аав ээж хаана суудаг вэ? (хөдөө, хот, гадаад орон) 4. Монгол улсын засгийн газар хаана ажилладаг вэ? (засгийн газрын ордон) 5. Сүхбаатрын хөшөө хаана байдаг вэ? (Сүхбаатрын талбай) 6. Танай хүүхэд хаана сурдаг вэ? (дунд сургууль, Москва) 7. Та өчигдөр хаана очсон бэ? (айл, номын сан, театр, дэлгүүр) 8. Номын дэлгүүр хаана байдаг вэ? (энд, хотын төв, ойр) 9. Монгол Ардын Их Хурал хаана ажилладаг вэ? (Улаанбаатар хотын төв, засгийн газрын ордон)

Дасгал 13. Переведите предложения с русского языка на монгольский:

1. Он работал в городе Дархане три года. 2. На рисунке моей дочери солнце, облака, дом, дети. 3. Сегодня мы будем заниматься в библиотеке. 4. Учитель английского языка скоро приступит к работе. 5. В нашей школе нет врача. 6. У меня много хороших книг. 7. Студенты пединститута скоро поедут в худон. 8. Монголия — страна синего неба. 9. Во дворце съездов состоялся съезд партии.

Дасгал 14. Дополните монгольские предложения выражениями, данными в скобках по-русски:

1. ... хүнд ном өгөх ёстой (который живет в этом доме).
2. Улаанбаатарт ... ирнэ (мой брат, который живет в худоне).
3. Энэ долоо хоногт би их юм ... (должен сделать). 4. Сайн бичдэг үзэг ... (продается в магазине). 5. Монгол-орос толь ...

(у меня нет). 6. Миний хүүхэд сурдаг сургууль ... (не большая а маленькая). 7. Намрын шөнө — урт ... (дни короткие). 8. Би маргааш дэлгүүрт очихгүй, ... (мне не нужен хлеб). 9. Би өнө өглөөний ... цай уусан (на завтрак).

Дасгал 15. Составьте рассказ о своем рабочем дне, используя следующие глаголы:

ажиллах, явах, тарах, унших, орох, оролцох, үзэх, сонсох, бодох

Дасгал 16. Расскажите о себе. Ответьте на вопросы:

1. Та ямар ном уншдаг вэ?
2. Та юу сонирхдог вэ?

ЯРИА*

Гэр бүл

- Та хаана суудаг вэ?
- Миний гэр энд ойрхон байдаг.
- Танайх өнөр үү?
- Манайд зургаан хүн бий. Аав, ээж, эхнэр, хүү, охин бид зургаа.
- Аав ээж чинь ажил хийдэг үү?
- Аав ээж минь ажил хийдэг.
- Аав ээж чинь юу хийдэг?
- Аав албан хаагч, ээж хүний эмч.
- Хүү охин чинь юу хийдэг?
- Хүү улсын их сургуулийн оюутан.
- Охин арван жилийн дунд сургуулийн сурагч.
- Танай эхнэр хаана ажилладаг вэ?
- Миний эхнэр багш, нийслэлийн нэг дунд сургуульд монгол хэл уран зохиолын хичээл заадаг.
- Та өөрөө хаана юу хийдэг?
- Би өөрөө дипломат.
- Танд ах дүү бий юу?
- Бий. Надад хоёр ах, нэг эгч, гурван эрэгтэй дүү байна.
- Таны төрсөн нутаг хаана байна вэ?
- Миний төрсөн нутаг Москва хот.
- Та хэдэн онд төрсөн бэ?
- Би 1950 онд төрсөн.

<p>Цагийн дөрвөн улирал улирал гариг</p>	<p>Четыре времени года время года, сезон планета, день недели</p>
---	---

— Одоо ямар улирал вэ? — Нэг улирал хэдэн сар вэ? — Өнөөдөр хэдэн бэ? — Өнөөдөр ямар гариг вэ? — Өнөөдөр хэддэх өдөр вэ? — Одоо хэдэн цаг болж байна вэ? — Таны цаг зөв үү? — Танай энд өвөл дулаан уу? — Монгол хэлэнд дөрвөн улирлыг юу гэдэг?	— Одоо намар. — Нэг улирал гурван сар. — Өнөөдөр нэг мянга есөн зуун ерөн хоёр оны аравдугаар сарын нэгэн буюу арван сарын шинийн нэгэн. — Өнөөдөр даваа гариг. — Өнөөдөр нэгдэх өдөр. — Одоо 9 цаг 10 минут болж байна. — Миний цаг зөв явж байна. — Манай энд өвөл хүйтэн. — Монгол хэлэнд дөрвөн улирлыг хавар, зун, намар, өвөл гэдэг.

ХЯНАЛТЫН АЖИЛ

1. Переведите с монгольского языка на русский:

Энэ номонд олон сонирхолтой үг байна. Миний мэдэхгүй үг олон. Миний дүү их сургуулийн номын санд сууж байна. Тэр өнөө орой хуралд сууна. Амралтын хоёр өдөр хичээл хийдэггүй. Монгол хэлний хичээл өглөө 9 цагт эхэлдэг. Манай ангийнхан өнөөдөр хурал хийнэ. Энэ дэвтэрт би шинэ үг бичиж байна. Миний дэвтрийн цаас цагаан. Самбарын алчуур алга. Манай анги том. Ангийн цонх том.

Манай эгч өдөрт найман цаг ажилладаг. Энэ манай нөхрийн гэр. Намрын модны навч шар. Намрын шар нар гарна. Үүлэн чолооний нар.

Хүрэх: Та хаа хүрэх вэ? Их сургууль хүрэх автобус хаа байна? Би хол газар хүрэхгүй баярлажээ. Манай сургуулийн оюутны тоо хоёр мянгад хүрч байна. Монголын ажилчин ангийн тоо өсөж байна.

2. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Здесь есть тетрадь для рисования.
2. У меня есть много ручек, которые хорошо пишут.
3. В этом доме живет человек, который хорошо знает монгольский язык.
4. Занятия в нашей Академии начинаются в девять часов утра.
5. Ребенок, который хорошо рисует, учится в этой школе.
6. Студент, который много читает, хорошо учится.
7. Хороший ученик читает экономическую литературу.
8. Мой брат учится в МГИМО. Он станет дипломатом.
9. Здесь будет урок монгольского языка.
10. У меня много работы.
11. Мне нечего сказать.
12. Мне нечего делать.
13. Вопросов нет.
14. В библиотеке нашего института много книг, которые надо прочитать.
15. Это — главный вопрос моей жизни.
16. День отъезда в Монголию.
17. Учитель английского языка скоро приступит к работе.
18. В нашей школе нет врача.
19. Я пишу в тетради новые слова.
20. Я читаю свежую газету.
21. Праздничный день.
22. Дулмаа читает газету.

Үг хэллэг

угаах умываться, мыть
юм угаах стирать
идэх, хооллох есть
уух пить
арчих вытирать
алчуур тряпка, платок
удах длиться, пробыть долго
удаа долго
үргэлжлэх продолжаться
лүрэх достигать

өгөх давать
ярилцах беседовать,
ярих говорить, рассказывать
тарах кончатся (распускаться)
о работе, уроке, собрании
харих возвращаться домой
буцах возвращаться, приходить
обратно
дуусах кончатся
бэлтгэх готовить, готовиться

оролнох принимать участие
орших находиться, существовать
сэрэх просыпаться
унтах ложиться спать
онгорөх проходить, миновать
(**онгөрсөн жил** прошлый год)
тоглох играть
өсөх расти (обо всем, кроме растений)
авчрах приносить (**авч ирэх**)
урих приглашать
удирдах руководить
худаглах продавать, торговать
угтах встречать
уулзах встречаться
үдэх провожать
өтлөх состариться
үхэх умирать
санах думать, помнить, скучать
орчуулах переводить
сонсох слушать
ойлох понимать
яс кости
нүүр лицо
гар руки
зуруу палец, пальцы
чих ухо, уши
нүд глаз, глаза
хамар нос
уруул губы
хоолой горло, труба
дуу хоолой голос
толгой голова
хөл ноги
эрүү подбородок
хэл язык
хүзүү шея
дух лоб
хацар щека, щеки

цээж грудь
цээжлэх запоминать наилучше
бие тело, организм
биенийн тамир физкультура
бие даах самостоятельно
хоол еда
хоолны газар, гуанз столовая
үе этап, период
ундаа напиток
хэцүү трудно
нэвтрүүлэг передача
захиа письмо
долоо хоног неделя
гариг день недели, планета
он сар дата
он год (только с датами)
хаяг адрес
эцэг эх родители
талбай площадь
уул гора, горы
үүл облака
эмч врач
эмээ, эмгэн старуха, бабушка
өвөө дедушка
өвгөн старик
морь конь,
адуу табун, конь
адууны мах конина
хонь овца
хурга ягненок
хонины мах баранина
үхэр бык, корова
үхрийн мах говядина
ямаа коза
ишиг козленок
тэмээ верблюд
ботго верблюжонок
таван хушуу мал пять видов скота

гахай свинья
тахиа курица
далай море
хэрэг дело
хэрэгтэй надо (употребляется с инфинитивом, напр.: **ном унших хэрэгтэй** надо читать книги)
дараа после (последлог, употребляется с родительным падежом), потом (наречие)
өнөр большая семья

ойлгох понимать
хүрэх достигать
чөлөө свобода, просвет
оролцох принимать участие
намрын шар нар «бабье лето»
өсөх расти
алга отсутствует
сонирхох интересоваться
сонин, сонирхолтой интересный
баярлах радоваться
баяр праздник

ДВЕНАДЦАТИЛЕТНИЙ ЦИКЛ ЛУННОГО КАЛЕНДАРЯ АРВАН ХОЁР ЖИЛ

Монгольские астрологи определяли жизненные ритмы человека, принимая за точку отсчета так называемые «главные отметки», даты «начала года». девяти- и двенадцатилетние циклы. Этими (или похожими) методами пользовались и другие народы, например, китайцы: **хулгана** мышь, **ухэр** бык, **бар** тигр, **туулай** заяц, **луу** дракон, **могой** змея, **морь** конь, **хонь** овца, **мич** обезьяна, **тахиа** курица или петух, **нохой** собака, **гахай** свинья, — названиями животных обозначены также месяцы и часы. Например, **морин цаг** время лошади.

Двенадцать животных, как бы помноженные на пять элементов, образуют шестидесятилетний временной цикл. Биоритмы человека, циклы планет, вселенной тесно взаимосвязаны, что учитывают в своих предсказаниях хироманты и астрологи.

Дни недели

№ Монг	Перевод	Гиб	Санскр	Планета	Элемент	Цвет
1. бүтэн сайн өдөр	воскрес.	Ням	Адья	Солнце	—	—
2. нэгдэх өдөр	понед.	Даваа	Сумья	Луна	—	—
3. хоёрдох өдөр	вторник	Мягмар	Ангараг	Марс	огонь гал	красный улаан
4. гуравдахь өдөр	среда	Лхагва	Буд	Меркурий	вода ус	черный хар
5. дөрөвдэх өдөр	четверг	Пүрэв	Бархасвадь	Юпитер	дерево мод	синий хөх
6. тавдахь өдөр	пятница	Баасан	Сугар	Венера	железо төмөр	белый цагаан
7. хагас сайн өдөр	суббота	Бямба	Санчир	Сатурн	земля шороо	желтый шар

ВЫХОДНОЙ ДЕНЬ

ГРАММАТИКА

1. *Причастие настоящего времени* образуется при помощи аффиксов: *-аа* (-ээ, -оо, -өө). Например:

байх — **байгаа** (находящийся), **явах** — **яваа** (идуший).

Если основа глагола заканчивается на гласный, то перед аффиксом пишется разделительный согласный *г*. Например:

байх — **байгаа**.

Причастие настоящего времени с отрицанием: *-аа* + *гүй* означает незаконченное прошедшее время. Например:

еще не пришел **ирээгүй**.

2. *Сопутствующие деепричастия*:

а) *Слитное деепричастие* — аффикс *-и*. Употребляется в тех случаях, когда два глагола означают одно действие. Например:

хүлээн авах   принимать, получать, прием;

бүтээн байгуулах   создавать.

б) *Соединительное деепричастие* — аффикс *-ж* (*-ч*). Парный глагол или аналитическая конструкция означает два действия, максимально приближенных друг к другу по времени. Например:

Би ном уншиж сууна.   Я сижу и читаю книгу.

Наиболее характерная для монгольского языка аналитическая конструкция типа **-ж байна** означает настоящее продолженное время. Например:

Би ажил хийж байна.

— Я работаю (в настоящее время),

или подчеркнутого продолженное актуальное время, синхронное время.

Би ном уншиж байгаа. Я сейчас читаю книгу.

При помощи соединительного деепричастия образуются модальные конструкции **-ж болно**. Например:

хэлж болно (болохгүй) можно (нельзя) сказать.

в) *Разделительное деепричастие: -аад (-ээд, -оод, -өөд).*

Парный глагол, образованный при помощи разделительного деепричастия, означает два разных действия, отстоящих далеко друг от друга по времени и часто передает причинно-следственную связь в предложении. Например:

Цас ороод хүйтэн болов. Выпал снег и стало холодно.

Аналитическая конструкция **-аад байна** передает длительность совершаемого действия. Например:

Ажил хийгээд байна.

Давно и долго занимаюсь работой.

Разделительное деепричастие в сочетании с глаголом «удах»:

I. - Та энд удах уу? (Вы здесь надолго?) — Би энд удахгүй. (Нет, ненадолго.) Гурван хононо. (На три дня.) Удах юм. (Надолго.) Удаан ажиллана.

II. - Та ирээд удаж байна уу? (Вы давно приехали?) — Ирээд удаж байна. (Давно.) Ирээд гурав хонож байна. (Три дня тому назад.)

III. - Ирээд удсан уу? (Давно приехали?) — Ирээд удаагүй. (Недавно.) Ирээд гурав хоносон. (Три дня тому назад.) Ирээд гурван жил болж байна. (Три года назад.)

3. Винительный падеж. Аффиксы -г, -ыг, -ийг.

-г — после основы, оканчивающейся на дифтонг или долгий гласный, например: дуу — дууг, цай — цайг;

-ыг — в словах твердого ряда после согласных и кратких гласных:

-ийг — в словах мягкого ряда и после шипящих *ж, ч, ш*, согласного *г*, гласного *и*, а также после мягкого знака, например: үзэг — үзгийг, ах — ахыг, ном — номыг, орон — орныг, салхи — салхийг, багш — багшийг, эх — эхийг, засаг — засгийг, морь — морийг.

Скрытый *н* в винительном падеже не восстанавливается:

мод(он) — модыг (род. падеж — **модны**).

Редуцированный гласный в последнем слоге выпадает: гэрэл — гэрлийг.

Винительный падеж в предложении выполняет функцию дополнения и отвечает на вопрос: кого, что? Например:

Би энэ номыг уншаагүй. Я не читал эту книгу.

Би энэ хүнийг танихгүй.

— Я не знаю (не знаком) этого человека.

Чаще всего винительный падеж согласуется с глаголами *таних, угтах, хүлээх, заах, сонирхох*, то есть с переходными глаголами.

4. Порядковые числительные

Аффиксы: *-дугаар (дүгээр)*: нэгдүгээр первый

-дахь (-дэх, -дохь, -дөхь): нэгдэх, хоёрдохь...

— так обозначают дни недели.

5. Отглагольные существительные

Аффиксы: *-л, -лт, -дал*

амрах-амралт, заах-заалт, бодох-бодол, байх-байдал (положение, ситуация), асуух-асуудал (проблема), явах-явдал (событие).

Различаются: **асуулт** вопрос

асуудал проблема.

6. Частица нь:

а) показатель подлежащего, субстантиватор:

Хичээл хийх нь чухал. Важно заниматься.

б) притяжание для 3 лица; указывает на человека или событие, о которых упоминалось в предыдущем предложении: **дараа нь** после того, как.... Например:

Аав нь ирээгүй. Его отец не пришел.

7. **Числительные**, начиная с двух (*хоёр*) употребляются как союзы. пишутся после перечисления: эхнэр бид хоёр (мы с женой), найз, багш бид гурав (учитель, друг и я). Тэр хоёр — те двое.

Деепричастия, аналитические конструкции, терминология:

авах в сочетании со смысловым глаголом всегда означает действие в пользу себя,

өгөх — в пользу другого

бичиж авах — записывать
зохион байгуулах — организовывать, проводить
орж ирэх — входить

орон гарах — ходить взад вперед, входить и выходить
хүлээн авах — принимать.

хүлээн авалт — прием

худалдан авах — покупать
худалдан өгөх — продавать (здесь)

Загвар*

Грамматические и речевые модели

1. **Үүнийг юу гэдэг?**

гэдэг

Как это называется?

Энэ хүнийг Дорж гэдэг.

Этого человека зовут Дорж.

2. **Би ном унших дуртай.**

-х дуртай

Я люблю читать книги.

-х дургүй

Би номонд дуртай.

-нд дуртай

Я люблю книги.

Би архинд дургүй. Я не люблю архи.	-нд дургүй
3. Орж болох уу? Можно войти?	-ж болох
Явж болохгүй. Нельзя уходить.	-ж болохгүй
4. Би үүнийг хийж чадна. Я могу это сделать.	-ж(ч) чадах
Би яаж ч чадахгүй. Я никак (ничего) не умею.	-ж(ч) чадахгүй

Местоимения в винительном падеже:

би — намайг	бид — биднийг, манийг
чи — чамайг	тэд — тэднийг
тэр — түүнийг	та — таныг

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА

Дасгал 1. Переведите с русского на монгольский язык предложения, используя модель: *-х дуртай (дургүй), -х хэрэгтэй (хэрэггүй), -ж болно (болохгүй).*

1. Я люблю читать книги. 2. Моя дочь любит смотреть телевизор. 3. Я не люблю эстрадную музыку. 4. Мой муж любит монгольскую живопись. 5. Мне нужно идти. 6. Те двое должны принять участие в работе съезда. 7. Здесь можно курить. 8. Мне не нужно сегодня идти в магазин. 9. Этого нельзя брать.

Дасгал 2. Придумайте предложения с местоимениями *би, чи, та, тэр, бид* в дательном и винительном падежах

Дасгал 3. Раскройте скобки, поставьте слова в нужном падеже:

1. Бат бид хоер маргааш хичээлийн дараа (номын сан) очиж ном уншина. 2. Та (би) ном огов уу? 3. Чи (Бат) зурж байна уу? 4. Манай (анги) Дулмаа багш энэ (хичээл) заалаа. 5. (Би) ах цай ууж байна. 6. (Бат) олон ном байхгүй. 7. (Та) шинэ дээл энд бий юу? 8. Миний (цүнх) хоёр дэвтэр байна. 9. (Дорж) эгч радио

сонсож байна 10. Би (тэр) үзээгүй. 11. Би (түүний ном) аваагүй.
12. Би (энэ үг) асуух хэрэгтэй. 13. Би (Хятад орон) очиж үзээгүй.

Дасгал 4. Переведите на русский язык и объясните разницу в значении глагольных форм -*гаа* и -*жээ*:

1. Би ахад ном өглөө. 2. Ах хичээл бичижээ. 3. Би үзгээ мартажээ.
4. Би олоо ойлголоо. 5. Тэнд олон хүн байжээ. 6. Би 1950 онд торжээ. 7. Гэд хичээлдээ явлаа. 8. Намайг тэр хүн өчигдөр удаан хүлээжээ. 9. Егор дунд сургуульд онц сурчээ.

Дасгал 5. Поставьте один из глаголов, данных в скобках, в форме соединительного или разделительного деепричастия:

1. Ах ном ... би хичээл (унших, бичих). 2. Миний эхнэр хоол ... хүүхэд (хийх, тоглох). 3. Би энд юм ... (бичих, суух). 4. Дулмаа багш ... бид (асуух, хариулах). 5. Ээж сэтгүүл ... аав бичиг (унших, бичих). 6. Манай дарга Москвад (очих, ирэх). 7. Би ажилдаа (орох, удах). 8. Тэр хүн ажил (хийх, суух). 9. Өчигдөр цас ... хүйтэн (орох, болох). 10. Би түүнийг (угтах, авах).

Дасгал 6. Преобразуйте сказуемое в форму глагола незаконченного прошедшего времени и в аналитическую форму.

1. Ээж дүүгийн номыг уншив. 2. Дүү кино үзлээ. 3. Эгч надад хөх харандаа өглөө. 4. Ах миний дэвтрийг авав. 5. Энэ оюутан хичээлд ирсэн. 6. Миний эгч өчигдөр явав. 7. Манай ангийн хичээл эхэлсэн. 8. Бид цай уусан. 9. Дорж багшийн асуултыг хариулсан. 10. Би таны дэвтрийг үзлээ. 11. Би чиний номыг ширээнд гавьсан.

Дасгал 7. Переведите с русского языка на монгольский.

1. Придя к другу, я прочитал о Пушкине. 2. Увидев этот фильм, я узнал о Китае новое. 3. С этим человеком я вчера познакомился в театре. 4. Приехав в Монголию, я многое увижу. 5. Каждый день я хожу в магазин и покупаю хлеб за 100 тугриков. 6. Что ты будешь делать, придя домой? 7. В выходной день я собираюсь пойти в парк. 8. Завтра я пойду и буду сидеть в библиотеке. 9. Сегодня я не был в магазине. 10. Домашнее задание я всегда выполняю дома. 11. Сейчас я занимаюсь. 12. В пятницу к нам

приехала делегация монгольских врачей. 13. Я купил своему сыну новую сумку. 14. Я этого не знал. 15. Я не видел этот фильм.

Дасгал 8.* Повторите за диктором. Переведите на слух.

1. Тэд ангид хичээл хийж байна. 2. Миний дүү модны зураг зур байна. 3. Тэнд хэн хоол идэж байна (вэ)? 4. Хүүхдүүд гада тоглож байна. 5. Дулмаа номын санд сууж байна. 6. Багш асуу, оюутан хариулж байна. 7. Багш хичээл зааж байна. 8. Миний эг радио соносч байна. 9. Оюутнууд¹ цай ууж байна уу? 10. Та одоо юу хийж байна вэ?

Дасгал 9. Поставьте данные существительные и причастия в форму притяжания. *Үлгэр нь*. гэрт — гэртээ, ном — номоо, явсан — явснаа, ахын — ахынхаа.

замд, дүү, ээжийн, аавд, бичиг, цайг, чамайг, орохын, ирсний ирсэн.

Дасгал 10. Переведите на монгольский язык слова и словосочетания: Международный, государственный университет, Институт международных отношений, братская страна, прием. Великий Государственный Хурал, правительство, экономика, внешнее положение, проблемы экономики, экономические отношения, народный артист, монгольские народные песни, народный учитель, Дом правительства, дворец съездов, Министерство иностранных дел.

Дасгал 11. Образуйте существительные от глаголов при помощи аффиксов *-л*, *-лт*

-л: зохиох, санах, бодох, сонирхох, үзэх, хурах, таних.

-лт: асуух, амрах, заах, ойлгох, торөх, давтах, хүлээх, тоглох, уулзах.

Дасгал 12. Измените структуру предложения так, чтобы причастие стало определением:

1. Намайг найз их хүлээсэн. 2. Энд шинэ ажилчин ирсэн. 3. Би хичээл тараад номын санд суусан. 4. Өчигдөр намын хура-

---

¹ үүд — множественное число

болсон. 5. Би энэ үгийг ойлгосонгүй. 6. Миний ах монгол хэл их сайн сурсан. 7. Өглөө есөн цагт хичээл эхэлсэн. 8. Тэр хүн Монголд гурван жил ажилласан. 9. Миний найз олон англи ном уншсан. 10. Миний хүүхэд 1977 онд төрсөн.

Дасгал 13. Дополните предложение при помощи развернутого определения:

1. Улаанбаатарт удахгүй хурал болно (международный).
2. Дэлгүүрт олон ном гарч байна (художественная литература).
3. Би сэтгүүл уншиж байна («Вопросы экономики»).
4. Би театрт жүжиг үзсэн (в котором играет народный артист).
5. Миний найз энэ зун амралтын газарт очиж амарсан (находящийся на Черном море).
6. Хүүхэд хичээл давтаж байна (монгольский язык).
7. Энэ гудамжинд байшин олон (в которых живут иностранные специалисты).
8. Би энэ хүнийг танихгүй (который пишет хорошие книги).
9. Багш надад дэвтэр өгчээ (для записи новых слов).
10. Маргааш баярын өдөр болно (новогодний).

Амралтын өдөр*

Өнөөдөр амралтын өдөр. Бидний амралтын өдөр долоо хоног бүр нэг удаа болдог. Амралтын өдрийг бүтэн сайн өдөр гэдэг. Бас ням гариг гэдэг. Би амралтын өдөр өглөө ес, арван цагийн үед босдог. Дараа нь өглөөний ундыг ууна. Радио сонсоно. Телевиз үзнэ.

Өдөр гэр бүлийн хамт нэг юм үзнэ. Өдрийн хоёр гурван цагийн үед сайхан хоол хийж иднэ. Хоолны дараа жаахан телевиз харна. Сонин юм ярилцана. Заримдаа ресторанд очно. Хөгжим сонсоно. Бүжиг хийнэ. Би амралтын өдөр ном уншдаггүй. Миний эхнэр ном уншдаг. Хүүхэд тоглодог. Заримдаа зочид хүлээн авна. Орой маргаашийн хичээлийн даалгавар хийдэг. Манай багш өдөр бүр их даалгавар өгдөг.

Өнөөдөр арван нэгдүгээр сарын тавны өдөр. Маргааш даваа гаригийн хичээл орно. Өнөөдөр зөв сайн амрах хэрэгтэй.

Оройн арван цагт нэг сонин кино гарна. Тэр кино шинэ. Би үзнэ. Бас жаахан юм угаана. Шөнийн арван хоёр цагт унтана.

— Чи сайхан амрав уу?

— Би сайхан амарлаа.

Сайхан амарсан хүн сайн сурах болно. Муу амарсан хүн сайн сурч болохгүй. Зарим хүн их унтаж амардаг. Зарим хүн их унтадаггүй. Би амралтын өдөр их явах дуртай. Явах сайн.

Ертөнцийн гурван дүү

Зүйр үг

Баян хүн ноён хүний дүү

Муу хүн идсэнээ (идсэн+ээ).

Худалч хүн хулгайч хүний дүү

Сайн хүн явснаа (явсан+аа)

Унтсан хүн үхсэн хүний дүү

Дасгалууд

Дасгал 14. Прочтите и переведите текст.

Дасгал 15. Прочтите текст от третьего лица. Преобразуйте настоящее время глагола в прошедшее.

Дасгал 16. Разделите текст на смысловые отрезки, дайте развернутые ответы на вопросы, используя конструкции *-х дуртай* (дургүй) или *-ж болох* (болохгүй):

1. Амралтын үед хүн хэдэн цагт босож унтдаг вэ? 2. Амрах хүн юу хийх дуртай вэ? 3. Амралтын үед хүн юу хийж болох вэ?

Дасгал 17. Дополните рассказ:

Өнөөдөр ням гариг, амралтын өдөр. Драмын театрт сайхан сонирхолтой жүжиг гарна. Би жүжиг үзэх дуртай...

Дасгал 18. Спросите у товарища о том, какой фильм он смотрел вчера (хороший, новый, интересный).

Дасгал 19. Составьте 5 вопросов без вопросительного слова и пять вопросов с вопросительными словами *юу, ямар, хэдэн* к тексту «Амралтын өдөр».

Дасгал 20. Спросите вернувшегося из отпуска товарища о том, как он отдохнул, используя вопросительные слова *хаана, хэзээ, хэдэн*.

Дасгал 21. Расскажите о своем выходном дне, используя глаголы: *амрах, босох, идэх, харах, ярилцах, гадуур явах, үзэх, юм үзэх, унших, хүлээн авах, унтах* и т. д. в прошедшем времени с

указанием времени: заримдаа (иногда), өчигдөр (вчера), өнгөрсөн ням гариг (в прошлое воскресенье), өгөрсөн жил, ...онд.

Дасгал 22. Назовите по-монгольски дни, недели, месяцы.

Дасгал 23. Вы встретили на улице знакомого. Продолжите список предложенных ниже вопросов:

- Сонин сайхан юу байна?
- Одоо хэдэн цаг болж байна вэ?
- Сайхан өвөлжиж байна уу?
- Эхнэр хүүхэд сайн уу?
- Сайн явж ирсэн үү?

Дасгал 24. Расскажите о погоде, используя следующие выражения: хүйтэн өдөр, хүйтэн өвөл, салхи хүчтэй, тэнгэр бүрхэг, тэнгэр цэлмэг, гадаа сэрүүн (дулаахан, хүйтэн), цас (бороо) орох, нартай өдөр, овөл, намар, хавар

и глаголы:

болох (болно, боллоо, болсон, болж байна), байх (байна, байсан, байгаагүй, байжээ).

Дасгал 25. Придумайте по три предложения на темы: Хотод, Номын санд, Гадаад явдлын яаманд, Өнгөрсөн жил.

Дасгал 26. Объясните пословицу:

Эр хүний замын хүзүү урт.

Дасгал 27. Скажите по-монгольски:

1. Скоро начнется урок.
2. Я буду долго работать там.
3. Я приехал в Монголию недавно.
4. Моя сестра давно замужем.
5. Вы в Москве долго пробудете?

ЯРИАНУУД*

Амралтын өдрөөр яриа

- Хэзээ амралтын өдөр болох вэ?
- Нэг хоноод амралтын өдөр болно.

- Нөгөөдөр юм аа?
- Тийм. маргааш биш, нөгөөдөр.
- Чи ирэх амралтын өдөр яаж амрах вэ?
- Би өглөө юм угаана. Өдөр дэлгүүрт явна. Үдийн үед сайхан хоол хийж иднэ. Орой кино үзнэ. Харин чи яаж амрах вэ?
- Би ууланд явна. Амралтын өдөр их явах дуртай.
- Зөв. Сайхан амрах юм байна.

Ажлын өдөр

- Чи ажлын өдөр хэдэн цагт босдог вэ?
- Би ажлын өдөр зургаан цагт босдог.
- Эрт босдог юм байна. Өглөө юу хийдэг вэ?
- Өглөө нүүр гараа угаана. Өглөөний ундаа хийнэ. Ажилд бэлтгэнэ.
- Би эрт босдоггүй. Орой босдог. Долоон цагт босдог.
- Өнөөдөр чиний ажил их үү?
- Их, их.
- Харин чиний ажил ямар вэ?
- Их биш, бага.
- Ажил бага байдаг сонин юм.

Өнөөдрийн хичээл

- Чи хэдэн цагийн хичээл хийх вэ?
- Би өнөөдөр зургаан цагийн хичээл хийнэ.
- Чиний хичээл хаана болдог вэ?
- Миний хичээл Улсын Их сургуулийн хичээлийн байрны дээд давхарт гурван зуун хорьд болно.
- Танай анги тэнд байдаг юм уу?
- Тийм, манай анги тэнд байдаг юм.
- Өнөөдөр ямар ямар хичээл хийх вэ?
- Өнөөдөр эхлээд монгол хэлний хичээл дараа нь эдийн засгийн хичээл хийнэ.
- Танай ангид хэдэн оюутан байдаг вэ?
- Манай ангид арван оюутан байдаг.
- Тэд бүгд монгол хэл мэдэх үү?
- Тэд бүгд монгол хэл мэднэ.

- Монгол хэл сурах хэцүү юу?
- Үгүй. амархан (Тийм, хэцүү).

Ажил дээрээ

- Өнөөдөр тэнгэр ямар байна?
- Өнөөдөр тэнгэр сайхан (муухай) байна.
- Өнөө өглөө чи яг цагтаа ирсэн үү?
- Тийм. би яг цагтаа ирлээ.
- Өнөөдөр ажил их байна уу?
- Тийм. би ажил ихтэй, завгүй байна. Ажлыг яаж хийх вэ, мэдэмгүй.
- Би чамд туслах уу?
- Баярлалаа. Чи өөрийн ажлыг яаж вэ?
- Зүгээр надад чөлөө цаг байна. Би одоо завтай.
- Яасан сайн юм бэ! Тийм бол энэ жаахан ажлыг хий.

ХЯНАЛТЫН АЖИЛ

I. Перевести с монгольского языка на русский:

1. Маргааш манайд нэг сайхан кино гарна.
2. Ирэх жил миний хүү дээд сургуульд орно.
3. Тэр сургуульд таван жил сурна.
4. Энэ номонд олон сонирхолтой үг байна.
5. Миний мэдэхгүй үг олон.
6. Миний дүү их сургуулийн номын санд сууж байна.
7. Миний дэвтрийн цаас цагаан.
8. Намрын модны навч шар.
9. Монгол хэлний хичээл оройн таван цагт эхэлдэг юм.

II. Восстановите начальную форму слова:

модны, намрын, дэвтрийн, уулын, бичгийн, орны, намайг, миний, чамд, надад, зургийн, хүүгийн, дүүгийн.

III. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Горожанин, настольная лампа, стенная газета, рука человека, экономика, экономический институт, настольная книга, семья животновода, детская комната, пединститут, дворец съездов,

домашняя работа, студенческое общежитие, Великая отечественная война, один из многих, Дом правительства, рабочий день, выходной, праздничный день.

Үг хэллэг

төрөх родиться
төрсөн нутаг родина
төрсөн өдөр день рождения
сонирхох интересоваться (треб. винит. падежа)

ойлгох понимать
тоглох играть
санах думать, помнить, скучать
санал мысль, предложение
бодох думать, считать (счет)
бодол мысль

давтах повторять
заах преподавать, показывать (направление)

нэрлэх называть
хонох ночевать, проводить сутки

таних быть знакомым, знать

хүлээх ждать
угтах встречать
унтах спать
үхэх умереть

Наречия:

баян богатый
одоо сейчас

ургах расти (о растениях)
ургамал растение
зохиох сочинять
зохиол произведение
зохиолч писатель
уран зохиол литература
үе период, эпоха
цаг үе время

улирал сезон, время года
салхи ветер
нутаг родина, кочевье
хөдөө степь, худон
тал степь, сторона
мод дерево
цэцэг цветок
цэцэрлэг парк, сад
нэвтрүүлэг передача
жүжиг пьеса, спектакль
хөгжим музыка
бүжиг танец, балет, танцы
бүжиглэх танцевать
элчин сайд посол
худал ложь
хулгайч вор
бүр каждый (пишется после слов)
бүтэн целый
зөв правильно
буруу неправильно, ошибочно
бас также
заримдаа иногда
хамт вместе

*Нэр томъёо
Термины*

Улсын Их Хурал Великий Государственный Хурал
Төв хороо Центральный комитет
Гадаад Явдлын Яам МИД
цаг үеийн байдал современное положение
хамт олон коллектив

Приехал (пришел):

только что **саяхан ирсэн**
недавно **ирээд удаагүй**
давно **ирээд удаж байна**
три дня тому назад **ирээд**
гурван хонож байна
перед праздником **баярын**
өмнө ирсэн
до обеда **үдээс өмнө ирсэн**
месяц тому назад **сарын өмнө**
несколько лет тому назад **хэдэн**
жилийн өмнө
на прошлой неделе **өнгөрсөн**
долоо хоногт ирсэн
в прошлом году **өнгөрсөн жил**

Здесь

энд **здесь**
өмнө, урьд, наана спереди,
раньше
өвөр на юге, передний
хойно север, задняя часть
ард задняя часть, тыл
дээр на, над
дор под, внизу
дотор внутри
дэргэд около (**хажуу**)
баруун правый
зүүн левый, восток
хажуугаар мимо

Приедет (придет):

долго не приедет (надолго уехал)
удах юм
скоро приедет **удахгүй ирнэ**
через три дня **гурван хоноод**
ирнэ
баяраас наана (өмнө) ирнэ
после обеда **үдээс хойш ирнэ**
через месяц **нэг сарын дараа**
через несколько лет приедет
хэдэн жил болоод ирнэ
на будущей неделе **ирэх долоо**
хоногт
на будущий год **ирэх жил**
в будущем **ирээдүйд**
в ближайшее время **ойрын үед**

Теперь

өглөө (өдгөө) сейчас
одоо утро
үд полдень
өдөр день, днем
эрт давно
үдээс өмнө до обеда
үдээс хойш после обеда
наана, өмнө до того, как
хойно потом, в будущем
дээр үед давно
дор сразу
дотор в том числе
дараа, хойно потом, через
мөд вскоре
удахгүй скоро
гурван жилийн өмнө три
года тому назад

ИЗ ИСТОРИИ СЛОВАРЕЙ

Первые монгольско-русские словари появились еще в XVIII веке. Было составлено несколько словарей. Как правило, создателями этих словарей были путешественники и торговцы.

В начале XX века были составлены монгольско-русские словари иркутских переводчиков Александра Игумнова, Василия Новоселова, начальника пекинской духовной миссии архимандрита Петра Каменского. Каждый из этих словарей имел свою ценность. Начало тематическому изучению монгольского языка было положено одним из основоположников монголоведения востоковедом Я. И. Шмидтом (1779—1847). Изданием грамматики и словаря он заслужил истинную благодарность любителей Востока. Вышедший в свет в 1835 году «Монгольско-немецко-русский словарь» Я. Шмидта содержит 13 тыс. слов. За основу автор взял «маньчжурско-монгольское зеркало слов» а также различные монгольские сочинения. Я. Шмидт «не имел ввиду словарь, вполне объемлющий все сокровище монгольского языка, а, соображаясь с потребностью, ограничился только выбором нужнейших и употребительнейших слов и оборотов, которые могли бы служить порядочной основой учащимся...» Вслед за Я. Шмидтом немало потрудились над составлением словарей и учебных пособий для монгольского языка С. М. Ковалевский и А. В. Попов, а чуть позже — К. Ф. Голстунский. «В 1828 году, отправляясь на иждивении правительства», — писал профессор Ковалевский, — в продолжительное и трудное путешествие по Азии, я предположил себе составить монгольский словарь. Для этой цели под окоптелыми юртами забайкальских инородцев на безбрежной Гоби и в шумной столице горделивого богдо хаана тщательно вникал я в живой язык монгольских племен, подслушивал у них пословицы, сказки, легенды, хранящиеся в народной памяти. При чтении различного содержания книг извлекал слова и выражения, руководствовался изданными уже словарями...», в том числе словарями иркутских переводчиков Игумнова и Новоселова. Итогом 15-летнего кропотливого труда явилось издание в 1844—1849 годах в городе Казани трехтомного монголо-русско-французского словаря, который стал крупным событием в истории монголоведения. В 1895 году в Петербурге вышел трех-

томный «Монгольско-русский словарь» профессора кафедры монгольско-калмыцкой словесности Петербургского университета К. Ф. Голстунского, который составил его на основе калмыцкого языка. В данный словарь внесено немало новых слов, выражений и добавочных значений из таких сочинений, которыми не мог воспользоваться профессор Ковалевский. Словарь был издан посредством лиитографии. Сам автор объясняет это ускорением и удешевлением издания.

В начале XX века в виду политико-стратегических, торгово-промышленных, экономико-географических и многих других интересов в Монголии у русских предпринимателей чувствовалась острая нужда в знании монгольского языка, необходимости словарей и пособий. В результате появились словари Ф. Миннна, Р. Бямбасва, П. А. Волошинова, И. А. Подгорбунского и других.

После победы народной революции в МНР монгольский язык обогатился огромным количеством новых слов и терминов: общественно-политических, технических, научных и т. д. Многие старые слова наполнились новым содержанием. Примером этого может служить слово «цахилгаан» (молния), которое получило новый смысл и стало употребляться в значении «электричество». Все эти изменения нашли отражение в словарях Ц. Дамдинсурэна, А. Лувсандэндэва.

БИОГРАФИЯ

ГРАММАТИКА

1. *Исходный падеж*. Аффиксы — *аас* (-ээс, -оос, -өөс):
аав — ааваас, уул — уулаас, орон — орноос, гэр — гэрээс.
өвөл — өвлөөс.

Отвечает на вопрос откуда (*хаанаас*), от кого, из-за кого (*хэнээс*), отчего, из-за чего (*юунаас*), с какого времени (*хэднээс*).

Выражает пространственные, причинно-следственные отношения и степень сравнения. Например:

Эж ажлаас ирэв. Мать пришла с работы.

Манай гэрээс сургууль хүртэл. От дома до школы.

Энэ надаас болсон хэрэг. Это произошло из-за меня.

Дорж Болдоос сайн сурдаг.

Дорж учится лучше Болда.

Скрытое «н» в исходном падеже восстанавливается:
морин — мориноосоо.

Глаголы «авах» и «асуух» употребляются только с исходным падежом.

Наречие «хол» употребляется также только с исходным падежом, а «ойр» только с дательным, например:

Гэрт ойрхон дэлгүүр.

Магазин, что близко от дома.

Улаанбаатар Москваагаас хол.

— Улан-Батор далеко от Москвы.

2. Совместный падеж. Аффиксы — *тай* (-тэй, -той):
ээж — ээжтэй, ном — номтой, морь — морьтой, ах — ахтай,
дүү — дүүтэй.

Отвечает на вопрос с кем? (**хэнтэй?**), с чем? (**юутай?**),
сколько? (**хэдтэй?**). Совместный падеж в монгольском языке
выражает понятие «иметь», выполняет функцию определения в
предложении и косвенного дополнения. Например:

Би хүүхэдтэй. У меня есть дети.

Би о.лон номтой. У меня много книг.

Энэ ногоон дээлтэй хүн хэн бэ?

— Кто этот человек в зеленом дэли?

Би хорин настай. Мне двадцать лет.

При помощи усеченного аффикса совместного падежа «т» и
скрытого «н» образовался аффикс качественного прилагательного
и существительного, означающих собирательное понятие,
класс предметов или людей. Например:

хувьсгал — хувьсгалт (революционный), амь — амьтан (живые
существа), ном — номтон (буруу номтон — инакомыслящие),
нас — өндөр настан (люди пожилого возраста), эрдэм —
эрдэмтэн (ученый).

3. Множественное число существительных

Формальное выражение множественного числа в монгольском
языке факультативно. Однако часто аффикс множественного
числа передает новое понятие — собирательный образ,
общность. **хумуус** люди

-нууд (-нүүд) — **модон** (дерево) — **моднууд**;

-үүд (-үүд) — **өдөр** (день) — **өдрүүд**;

-чүүд (-чүүд) — **монгол** — **монголчүүд** (монголы);

-д — **ажилчин** — **ажилчид**;

нар — только с людьми: **багш нар, дарга нар**;

-с — **уул** — **уулс**.

4. Послелоги:

тухай о, об (*упр. родит. падежом*)

төлөө за, во имя (*родит. падеж*)

хүртэл	до (имен. падеж)
дунд	среди (родит. падеж)
дотор	среди (родит. падеж)
дэргэд, хажууд	возле, около (родит.падеж)
дор	под, внизу (именит., родит. падежи)
дээр	на, над (именит., родит. падежи)
хамт	вместе (совместн. падеж)
хойно, хойш	после, за (родит., исходн. падежи)
урд	до (родит. падеж)
өмнө	юг, до, перед (родит., исходн. падежи)
ард	за, сзади (родит. падеж)
дараа	после (родит. падеж)

5. Вводные слова:

эхлээд	сначала
юуны өмнө	прежде всего
ийнхүү	таким образом
тэгээд (тэгэхэд)	таким образом, затем
дараа нь	затем, потом
миний бодоход	по моему мнению
түүнээс гадна	кроме того
жишээлэхэд	например
мөн	также, затем
учир нь	дело в том, что...

6. Условный союз:

учир (учраас)	так как, потому что
---------------	---------------------

7. Местоимения в исходном и совместном падежах:

би	надаас	надтай
чи	чамаас	чамтай
та	танаас	тантай
тэр	түүнээс	түүнтэй
энэ	үүнээс	үүнтэй
бид	биднээс	бидэнтэй
тэд	тэднээс	тэдэнтэй
та нар	та нараас	та нартай

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА

Дасгал 1. Переведите на монгольский язык, используя послелог *дор, дотор, дараа, өмнө, хойно, хойш, ард, гадна, дэргэд*

1. Мы приедем перед праздником. 2. Занятия иностранным языком бывают перед обедом. 3. После обеда я иду в библиотеку. 4. Через год мой сын станет врачом. 5. В юрте было много народу. 6. До сих пор я не прочел той книги. 7. Кроме английского я не знаю ни одного иностранного языка. 8. После уроков я еду домой. 9. Около моего дома большой магазин. 10. Под деревом лежит собака.

Дасгал 2.* Переведите устно, учитывая разные синтаксические функции совместного падежа:

1. Европчууд чихэртэй цай уудаг, харин монголчууд давс, сүүтэй цай уудаг. 2. Би ажил ихтэй, цаг багатай. 3. Би мөнгөтэй. Миний ах өчигдөр мөнгөтэй болсон. 4. Номын дэлгүүр өнөөдөр хаалттай. Амралттай. 5. Салхитай одөр. Сартай шөнө. Бороотой. Чийгтэй агаар. Цастай. Модтой уул. 6. Миний найз эхнэртэй. Тэр эхнэргүй. Хүүхэдгүй. 7. Тэр охин өнгөрсөн жил хүнтэй суусан. 8. Би тэр зохиолчтой танилцсан. 9. Тэр хэзээ эхнэртэй болсон бэ? 10. Чамтай ярих юм байна. 11. Миний аав ээж нар өндөр настай.

Дасгал 3. Подберите слово, противоположное по значению, антоним:

сүүтэй цай, эхнэртэй хүн, хаалттай, мөнгөтэй, өндөр настай (хөгшин), танилтай хүн, завтай, ажилтай, цаг багатай, чанар сайтай, чийгтэй, нартай, сартай шоно, ухаантай хүн, орос хэлтэй хүн, нэртэй, хичээлтэй, хуралтай, хэрэгтэй, ёстой, дуртай, салхитай.

Дасгал 4. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Чай с молоком.
2. Солнечный день. Ветреный день. Лунная ночь. Дождливо. Влажно. Снег. Лесистая сопка.
3. Тарелка с конфетами. Чашка с чаем. Рисовая каша. Суп с овощами (с зеленью). Суп с лапшой (с мукой).

4. Много работы, времени мало. У него отпуск. Магазин закрыт. Ремонт. У меня есть деньги. Нет денег.
5. Он женат. А мой друг не женат. И у него нет детей. Она сказала, что выходит замуж. Она вышла замуж в прошлом году. Когда он женился?
6. Я с ним познакомился вчера. Познакомьте меня с ним. (С этим писателем я должен познакомиться. С этим дипломатом я не знаком (не знаю его). Встретимся завтра.
7. Я хочу с тобой поговорить. Нечего сказать. Есть разговор. Поговорим по телефону.
8. Я вас не узнал. Раньше были знакомы. Никогда не были знакомы. Вы меня узнаете? Вместе со своим сыном я поеду на родину. Мои родители пожилые люди (ондер настай).

Дасгал 5. Переведите с монгольского языка на русский, учитывая специфику употребления исходного падежа:

1. Москвагаас ярьж байна. 2. Өдрөөс өдөрт ажилгүйчүүдийн тоо өсөж байна. 3. Энэ надаас болсон хэрэг. 4. Миний ах нараас гурав нь гадаад хэл мэддэг. 5. Номын сангаас авсан ном зузаан юм. 6. Энэнээс өөр сонирхолтой ном би уншаагүй. 7. Өнөөдөр өчигдрөөс дулаан. 8. Амьд явсан хүн алтан аягнаас ус ууна. 9. Тэр талхнаас авъя.

Дасгал 6. Используя данные глаголы, составьте предложения, отвечая на вопросы *хаанаас? юунаас? хэнээс?*:

авах, ирэх, гарах. асуух, мэдэх, болох, буух, орчуулах, өнгөрөх, холдох.

Дасгал 7. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Какими языками вы владеете? 2. Откуда вы идете? 3. Я иду из столовой. 4. Что вы ели на обед? 5. Что вы купили вчера в магазине? 6. Ученики играют около своей школы. 7. Я перевел это упражнение на монгольский язык. 8. Напишите мне письмо. 9. Не смотрите в окно! 10. Зимой идет снег, а осенью дождь. 11. Что преподает ваш учитель? 12. Наша работа началась с весны. 13. Не выходите из аудитории. 14. Здесь живут иностранные студенты. 15. Мой друг взял у меня словарь.

Дасгал 8. Спросите у своего друга, откуда он идет, что делал сегодня, обедал ли в столовой, что купил в магазине.

Дасгал 9. Вставьте вместо точек соответствующий послелог:
дотор, дээр, руу, дэргэд, дээгүүр, өөд, дор.

1. Тасалгаан ... ширээ сандал, шүүгээ, ном байна. 2. Ширээн ... ном байна. 3. Хашаан ... хүүхдүүд тоглож байна. 4. Гол ... дөхөж очлоо. 5. Хураасан модон ... нохой хэвтэнэ. 6. үүлэн ... онгоц нисэж явна. 7. Хүүхэд ээж ... гүйнэ. 8. Пионерыуд сургуулийнхаа ... цэцэг мод суулав. 9. Уулчид оргил ... авирч гарав.

Монгол улсын анхны ерөнхий сайд

Б. Цэрэндоржийн намтар*

Б.Цэрэндорж 1867 онд Их Шавийн Хэрлэн Барсдай отгийн (одоогийн Хэнтий аймгийн Хэрлэнбаян Улаан сум) нутагт ядуу ард Балингийн гэр бүлд төрсөн бөгөөд бага наснаасаа бусдад заршлагадаж байжээ.

Тэр торөлхийн авьяастай учир өөрийн хичээл зүтгэлээр монгол, манж, хятад хэл бичгийг сурч бас орос хэлийг төсөөлдөг тэр үеийн цөөн тооны сэхээтний нэг байжээ.

Б.Цэрэндорж 1890—1911 онд монгол хэл бичгийн багш, хятад хэлний орчуулагч зэрэг ажил хийж байгаад 1913 онд Монголын хаант улсын Гадаад яамны дэд сайд, 1915 онд тэргүүн сайд болж ажиллажээ. Түүний өргөн дэлгэр мэдлэг, халуун эх оронч үзэл 1913, 1915 онд орос хятадын дипломатуудтай хийсэн хэлэлцээний явцад бүр ч тод илэрчээ.

1921 онд Б.Цэрэндоржийн амьдралд цоо шинэ үе эхэлжээ. Тэр оны намар Монгол ардын засгийн газар Б.Цэрэндоржийг Засгийн газрын жинхэнэ орлогч сайдаар томилжээ. Ардын хувьсгал ялсан анхны өдрөөс эхлэн Б. Цэрэндорж засгийн газрын бүх тогтоол, шийдвэр, хууль дүрмийг боловсруулах ажилд оролцож байв. Б. Цэрэндорж 1921—1928 онд төрийн байгуулалт, хууль зүйн талаар нилээд зохиол бичижээ.

Мөн тэр үед Б. Цэрэндорж нийслэлийн сургуулиудад монголын түүх, төр эрхийн хичээл зааж байжээ.

1928 онд ерөнхий сайд Б. Цэрэндорж нас барсан юм.

Үг хэллэг

бусдад зарцлагдах — батрачить (на других)	орлогч сайд — заместитель м; нистра
төрөлхийн авьяастай — при- рожденный талант	тэргүүн сайд — первый министр
өөрийн хичээл зүтгэлээр — своим старанием, само- стоятельно	эх оронч үзэл — патриотизм
дэд сайд — вице-министр (заме- ститель министра)	төрийн байгуулалт — государ- ственное строительство
орлогч сайдаар томилох — на- значить заместителем ми- нистра	хууль зүй — право, юриспр; денция
	дүрэм — правило
	эрх — право
	талаар — в области
	мөн — также

Инээсэн бүхэн нохор биш	Жавартай тэнгэрийн хаяа улаан
Уурласан бүхэн дайсан биш	Жалганд ургасан сухай улаан
	Жаргалтай хатны хацар улаан

Дасгалууд

Дасгал 11. Прочтите и переведите текст на русский язык письменно выделите в тексте главные смысловые отрывки.

Дасгал 12. Найдите в тексте монгольские эквиваленты терминов:

Министерство иностранных дел, юридическая литература, постановление, премьер-министр, назначить (назначение), в ходе переговоров с дипломатами, принимать участие в работе, монархия, выучить несколько языков своими стараниями, человек с прирожденным талантом, родной язык.

Дасгал 13. Переведите вопросы с русского на монгольский язык и затем ответьте на них:

1. В каком году и где родился первый в истории Монголии премьер-министр? 2. В какой семье родился Б. Цэрэндорж? 3. Как он жил в детстве? 4. Как он выучил китайский, маньчжурский языки? 5. Знал ли Б. Цэрэндорж русский язык? 6. Сколько лет

было Б. Цэрэндоржу, когда он стал преподавать монгольский язык? 7. В каком году он стал премьер-министром? 8. Где работал Цэрэндорж после победы народной революции? 9. Какие труды написал Б. Цэрэндорж в 1921—1928 гг.? 10. В каком году Б. Цэрэндорж умер?

Дасгал 14. Найдите в тексте места, где описываются главные качества Цэрэндоржа. Какие вопросы его интересовали?

Дасгал 15. Устно переведите с монгольского языка на русский следующие словосочетания:

Гадаад явдлын яам, элчин сайдын яам, Орос улстай хийсэн хэлэлцээ, төрийн байгуулалт, намын байгуулалт, ардын хувьсгал ялсны анхны өдрөөс эхлэн, орос-монголын харилцаа, олон улсын харилцаа, эдийн засгийн харилцаа.

Дасгал 16. Запишите со слуха даты:

1867, 1890, 1911, 1913, 1915, 1921, 1928.

Расскажите, чем отмечены эти даты в биографии премьер-министра Б. Цэрэндоржа. Напишите словами по-монгольски эти цифры.

АНУ-аас Монгол улсад суугаа Онц бөгөөд

Бүрэн эрхт элчин сайд Ричард Л. Уильямсын намтар

Ричард Л. Уильямс 1929 онд АНУ-ын Иллинойс муж улсад төрсөн. 1948 онд Чикаго хотын их сургууль, 1951 онд Пердю хотын их сургууль, 1953 онд Гарвардийн их сургуулийг тус тус төгсжээ.

Р. Уильямс 1953—1955 онд АНУ-ын зэвсэгт хүчинд алба хаасан. 1956—1960 онд АНУ-ын Төрийн департаментад, 1960—1965 онд Чикаго хотноо хувийн кампанид ажиллаж байв. 1965 оноос Төрийн департамент, Цагаан ордны аппарат, АНУ-ын үндэсний цэргийн академид ажиллаж суралцсан байна. 1979—1981 онд БНХАУ-ын Гуанжоу хотноо АНУ-ын ерөнхий консул, 1981—1985 онд Гонконгд дэд консулаар тус тус ажиллаж байжээ. Одоо АНУ-ын Төрийн департаментад хэлтэсийн дарга, АНУ-аас Монгол улсад суугаа Онц бөгөөд Бүрэн эрхт элчин сайд юм.

Дасгал 17. Ответьте на вопросы:

1. Ноён Р.Уильямс хаана хэдэн онд төрсөн бэ?
2. Таны бодохо, тэр ямар мэргэжилтэй хүн бэ?
3. Ноён Уильямс ямар яма, сургууль төгссөн бэ?
4. Ноён Уильямс хаана алба хаасан бэ?
5. Хятад оронд Уильямс ямар ажил хийсэн бэ?
6. Монгол улса ноён Уильямс хэдэн онд очсон бэ?

Дасгал 18. Напишите по-монгольски:

США, КНР, Чрезвычайный и Полномочный посол США в Монголии, вооруженные силы, нести службу, штат Иллинойс, Белый дом, Генеральный консул, Генеральный секретарь, Премьер министр, президент, вице-президент, вице-консул.

тогтох — устанавливаться (об отношениях)

ЯРИАНУУД*

- Та хэдэн настай вэ?
- Би хорин наймтай. Та хэдэн вэ?
- Би дөчтэй.
- Манай ээж бас дөчтэй. Та манай ээжтэй чацуу юм байна.
- Аа, тийм үү? Аав тань хэдтэй вэ?
- Аав дөчин зургаатай.
- Танай аав ээж хоёр их залуу улс юм байна.

* * *

- Бат аа, чи эхнэртэй юу?
- үгүй. Би эхнэргүй. Чи нөхөртэй юу, Долгор?
- Би нөхөртэй.
- Хүүхэдтэй юу?
- Хүүхэдтэй. Охин хүү хоёртой.

* * *

- Уучлаарай. Таны алдар хэн билээ?
- Миний нэр Бадраа.
- Та бид хоёр хаана уулзлаа?
- Прага хотод. Монголын жүжигчдийн концерт дээр.
- Тийм бил үү? Та чинь хөгжимчин байх аа?
- үгүй шүү, дуучин.

- Та ямар дуу дууллаа?
- «Монгол морь» гэдэг дуу.
- Аа, тийм, тийм, уучлаарай.
- Концертийн дараа та надтай уулзсан. Та юу хэлсэн билээ?
- Би таныг мартахгүй гэж хэлсэн.

Багш оюутан хоёрын яриа

Багш: За сайхан амарсан уу?

Оюутан: Сайхан (амарсан).

Б.: За, амралтын өдөр юу хийсэн бэ? яриарай!

О.: Би өчигдөр өглөө найман цагт босоод нүүр гараа угааж, өглөөнийхөө цай уусан. Тэгээд ном уншиж гэрийн даалгавар хийсэн. Дараа нь Доржийнд очоод Дорж Дулмаа хоёртой жаахан ярьж суусан. Орой зургаан цагт бид кино үзсэн.

Б.: За, сайн байна. Гэрийн даалгавар тань хаа байна?

О.: Энэ.

Б.: За, уншаад яриарай.

О.: За.

Б.: Сайн байна. Үүнийг орчуулсан уу?

О.: Орчуулаагүй.

Нарийн бичгийн даргын өрөөнд

— Сайн байна уу, нарийн бичгийн дарга аа!

— Сайн, сайн байна уу?

— Би дарга дээр орж болох уу?

— Болно. Одоо хүнтэй байна. Жаахан хүлээ.

— Таны ажил сайн уу?

— Сайн, сайн.

— Дарга дээр орсон хүн удах уу?

— Удахгүй. За, дарга дээр орсон хүн гарлаа. Одоо чи орж болно.

— Орж болох уу, дарга аа.

— Болно Ор. ор.

Мэргэжил

— Та ямар мэргэжилтэй вэ, багш аа?

— Миний мэргэжил хэл утга зохиол.

- Та багш хийгээд удаж байна уу?
- Би багшийн ажилд ороод арван таван жил боллоо.
- Овоо удажээ.
- Та өөрөө ямар мэргэжилтэй хүн бэ?
- Би дипломат.
- Оо, тийм үү. Дипломат хүнд харин тусгай мэргэжил байдаг уу?
- Байна, байна. Би эдийн засагч дипломат хүн.
- Та энэ ажилд дуртай юу?
- Дуртай.
- Та одоо ямар ажил хийж байна вэ?
- Би Орос улсаас Монгол улсад суугаа Элчин сайдын яаманд зөвлөхийн ажил хийж байна.

Дасгал 19. Переведите сценку:

Маргалдаан

Ах дүү хоёр хүүхэд маргалдажээ.

Ах нь:

— Хаврын өдөр урт гэхэд,

Дүү нь:

— үгүй, хаврын шөнө богино гээд удаан маргалдажээ.

— Өдөр урт...

— Шөнө богино...

Энэ маргалдааныг сонссон ээж нь:

— Юу гэж маргалдаад байгаа юм бэ? Сайн бодооч та нар гэв

Ах дүү жаахан бодоод хөхрөлджээ.

маргалдах — спорить хөхрөлдөх — смеяться

Дасгал 20. Расскажите о себе, ориентируясь на следующие вопросы:

1. Та хэдэн онд төрсөн бэ? 2. Таны төрсөн нутаг хаа байна? 3. Та ямар сургууль төгссөн бэ? 4. Та ямар мэргэжилтэй хүн бэ? 5. Та одоо ямар ажил хийдэг вэ? 6. Та хаана ажилладаг вэ? 7. Та эхнэртэй юу? 8. Та хэдэн хүүхэдтэй вэ? 9. Таны хүүхэд хэдэн настай вэ? 10. Танайх хаана байдаг (суудаг) вэ? 11. Танайх эндээс хол уу? 12. Танай хүүхэд сайн сурдаг уу?

I. Переведите текст:

Хичээлийн өдөр

Манай оюутан өглөө долоон цагт босдог. Өглөө бүр биеийн тамирын дасгал хийнэ. Дараа нь угаалгын өрөөнд орно. Тэнд нүүр гараа угааж, цээжээ хүйтэн устай алчуураар арчина. Долоо хагасын үед гуанзанд очно.

Гуанзанд өөрөө өөртөө үйлчлэх журмаар өглөөний хоолоо иддэг юм. Хичээл есөн цагт эхлэнэ. Хичээл бүр хоёр цаг ордог бөгөөд тавин минут үргэлжлээд завсарлага болно.

Завсарлагын үеэр оюутнууд бие биетэйгээ уулзан ярилцаж хөгжилдөнө. Олонхи анги арван таван цагт тарж, өдрийн хоолондоо орно. Өдрийн хоолны дараа байрандаа очиж амардаг. Оройн таван цагаас эхлэн бие дааж хичээллэнэ. Энэ үед нийтийн танхим, номын сан, уншлагын танхим цөм ажиллаж байдаг билээ.

II. Переведите с русского:

Москва — столица нашей родины.

Мы еще не выучили монгольский язык.

Я купил сыну новую сумку.

Я встал утром и увидел своего друга.

Сын Доржа поступил на иностранный факультет Московского государственного университета.

Приехав в Монголию, я многое увидел.

Прошел дождь и стало холодно.

Спроси об этом у преподавателя.

Экономические вопросы сейчас привлекают внимание всего народа.

Мой брат живет в этом доме.

Изо дня в день увеличивается мой запас слов монгольского языка.

Сколько лет вашему сыну?

Москва далеко от Улан-Батора.

Через три года он станет учителем.

Время начала урока.

День отъезда в Монголию.

Книга для чтения.

Одноклассники, земляки.

Я выучу много монгольских слов.

Мой дом далеко отсюда.

Страна синего неба.

Это слово — главный вопрос моей жизни.

Правительство братской страны.

Я буду изучать экономику братской страны.

Мой сын станет хорошим врачом.

Учитель английского языка скоро приступит к работе.

В нашей школе нет врача.

Человек, который живет в этом доме.

Человека, который здесь работает, я знаю.

Осенний ветер холодный.

1 сентября начинается новый учебный год.

ҮГ ХЭЛЛЭГ

намтар биография. В классической монгольской литературе жанр повествовательной прозы — жизнеописание.

ерөнхий сайд премьер-министр

ерөнхийлөгч президент

ядуу ард бедный арат

гэр бүл семья

төрөх родиться

төсөөлөх иметь представление. разбираться

орчуулах переводить

зэрэг степень, зд. оформляет однородные члены, перечисление

хаант улс монархия

өргөн дэлгэр (парное слово) широкий

мэдэх знать

мэдлэг знание

хэлэлцээ переговоры

бүр ч особенно

илрэх проявиться

тод явно, ясно, отчетливо
(**тодорхой**)

тодорхойлох определять

явц ход, процесс

(**явах** ходить, двигаться)

цоо шинэ совершенно новый

жинхэнэ настоящий, подлинный, действительный

сайдаар (*оруд* падеж от *сайн*) министром

томнлох назначать

тогтоол постановление

шийдвэр решение

боловсруулах разрабатывать

оролцох принимать участие

нилээд значительный

зохиол сочинение, труд

нийслэл столица

нас барах скончаться

нас возраст
наслах жить (*это перерождение*)
амь жизнь
амьд живой
амьдрах жить (*биологически физически*)
суух жить сидеть
сэхээн интеллигент
сэхээний нэг один из представителей интеллигенции
олны нэг один из многих
олуулаа нас много
хэдүүлээ сколько всего (*живет, едет*) в семье, в группе
хувьсгал революция
ялах победить
чацуу ровесник
уучлаарай извинните, пожалуйста
байхаа наверное (в конце предложения)
тогтоох устанавливать
дипломат харилцаа тогтоох установить дип. отношения
тогтоол постановление
миний болоход по-моему
тус тус (ээрэг) и другие, и так далее

алба хаах служить, албан хаагч служащий
улсын государственный
Улсын их сургууль Государственный университет
төрийн государственный (политический аспект)
төрийн бодлого государственная политика
улс төрийн политический
бодлого политика (практический курс)
явц ход, процесс
явдал действие, событие
Гадаад явдлын яам Министерство иностранных дел
бие биетэйгээ друг с другом
биений тамир физкультура
бие даах самостоятельно
журам порядок
өөрөө өөртөө самообслуживание
цөм все
завсарлага перерыв (завсар, завсарлах)
нийтийн общий (актовый)
танхим зал
олонхи большинство
хөгжилдөх развлекаться, веселиться

СИМВОЛИКА ЦВЕТА В МОНГОЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ

Белый **цагаан**. Основные значения: светлый, чистый, великий, непорочный, чувствительный, ровный, беспрепятственный, прочный, властный, непобедимый, вечный.

Кроме того, **цагаан** является выражением специфической мифопоэтической концепции пространства в национальном сознании монгольского этноса и большинства народов Центрально-Азиатского региона. Время в модели мира циклично, беско-

нечно и соотносено с пространством. **Цагаан** выражает весь пространственно-временной континуум в неразрывном единстве, причем пространство в языковой картине мира является доминантным. Например: *Цагаан зам* ровная, широкая дорога; *цагаан тал* ровная просторная степь, *цагаан толгой* алфавит (букв. белые головы), *Цагаан хэрэм* Великая китайская стена и т. д. (см. Словарь)

Черный хар. В монгольском языке **хар** помимо цветовой характеристики несет в себе и обозначение качества и состояния. Основное значение **хар** простой, незамутненный без примесей **хар ус** глубокая чистая вода, **хар цай** чай без молока, **хар мод** — лиственница, т. е. наиболее часто встречающееся (и в Монголии и в России) дерево; **хар хүн** светский человек, не священнослужитель (обозначение иерархии в обществе в старой Монголии); **хар санаа** черные помыслы, **хар ухаанаар бодоход** *разг.* по «моему грубому» рассуждению, как я лично считаю. Семантика **хар** соотносится с севером.

Синий **хөх** священный цвет неба. Символизирует древнее верование монголов тенгрианство, почитание Неба. Монголы поэтому называют себя синими: Хөх Монгол.

Красный **улаан** цвет огня, символ юга

Желтый **шар**.

1. Шарын шашин — желтая вера, шаманство.
2. Шар тос — домашнее масло.
3. Алтан шар намар — золотая осень.

СЕМЬЯ. ЗНАКОМСТВО

ГРАММАТИКА

1. *Служебный глагол гэх* говорить, называть.

-*гэсн*: оформляет прямую речь. Например:

Тэр ирнэ гэсэн. Он сказал «Приду».

-*гэж*: союз «что», «чтобы». Например:

Ингэж болно гэж бодоогүй. Не думал, что так будет.

-*гэдэг*: значить, имеет значение, называется:

Хүн гэдэг амьтан.

— Живое существо по названию «человек».

Энэ юу гэсэн үг вэ? Что это значит?

Энэ хүнийг Дорж гэдэг. Этого человека зовут Дорж.

2. *Модальные аналитические формы:*

-*ж болох* --- *напр.*: орж болно — можно войти;

-*ж чадах* -- *напр.*: уншиж чадна — могу читать.

болох — выражает объективную возможность совершить действие;

чадах — выражает физическую, субъективную возможность или желание совершить действие.

3. *Побудительно-желательные формы глагола.*

1 *лицо*: -*е* (-*е*, -*я*). Выражает предложение, желание совершить действие. Например:

нээх — **нээе** (открою)

явах — **явъя** (пойду, пойдём)

үзэх — **үзье** (посмотрю, посмотрим)

2 лицо: *-аарай* (*-ээрэй, -оорой, -өөрэй*). Вежливая просьба совершить действие. Например:

уншаарай прочтите

яваарай идите

-аач (*-ээч, -ооч, оор*) — вежливая форма

-лдаа (*-лдээ, -лдоо, -лдөө*) употребляется и в разговорном и в литературном языке. Например:

Сонин юм ярьлдаа. Расскажи что-нибудь интересное

-уузай (*-үүзэй*) — опасительная форма 2–3 лица глагола. Например:

Юмаа мартуузай. Смотри, не забудь свои вещи.

-аасай — желательная форма 3 лица. Например:

Нар гараасай. Хорошо бы вышло солнце.

-г — 3 лицо глагола. Например:

Бат уншиг. Пусть Бат читает.

Загварууд

1. Хувьсгал ялснаас хойш После победы революции	<i>-снаас хойш</i>
2. Бодлогын үр дүнд В результате политики.	<i>-ын үр дүнд</i>
3. Таван үетэйгээ нэгэн дор Пять поколений вместе	<i>нэгэн дор</i>
4. Орж болох уу? Можно войти?	<i>-ж болох</i>
5. Би энэ ажлыг хийж чадна. Я могу сделать эту работу.	<i>-ж чадах</i>
6* Утсаар ярья гэтэл... хотел позвонить , но...	<i>-я гэтэл</i>
- * **Би түүхийн ангид оръе гэтэл өөр сургууль төгсөөд инженер мэргэжилтэй болов.** Я хотел поступить на истфак, но окончил другой институт и получил профессию инженера.

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА

Дасгал 1. Переведите с монгольского языка на русский, объясните, в чем разное значение модальных глаголов *болох* и *чадах*:

1. Далайн усыг ууж болох уу? 2. Та давс сүүтэй цай ууж чадах уу? 3. Ганай хүүхэд англи номыг уншиж чадах уу? 4. Та энэ сэдвийг орчуулж чадах уу? 5. Энэ ангид хурал хийж болох уу? 6. Гэрээ тань сургууль хүртэл явган явж болох уу? 7. Та усанд сэлж чадах уу? 8. Танаас юм асууж болох уу? 9. Та энэ үгийг хэлж чадах уу?

Дасгал 2. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Можно войти? 2. Здесь можно курить? 3. Я могу сделать эту работу. 4. Вы могли бы взять в библиотеке словарь? 5. Я не смог вчера достать эту книгу. 6. Я не смог с ним встретиться. 7. Я не в состоянии встать рано утром. 8. Она не может простить вас. 9. Я не могу этого объяснить. 10. Это можно понять. 11. Так можно сделать. 12. Можно сказать. 13. Можно узнать.

Дасгал 3. Раскройте скобки и поставьте слово в нужном падеже:

1. (Ах) хоёр морь (уул) ард байна. 2. Манай (сургууль) номын сан (11 цаг) хойш ажилладаггүй. 3. Дулмаагийн (дүү) би нэг хуучин ном авлаа. 4. Тэр хоёр малчин хөдөөнөөс (морь) иржээ. 5. Чи оноодор орой (би) хамт хичээл давтахгүй юу? 6. Чи тэр (цонх) угаа. Би энэ (цонх) угаая. 7. Та үүнийг (багш) асуув уу? 8. Тэд (тэр) гараад сургууль руу явав. 9. Энэ үгийг (би) битгий хэл. 10. (Чи) Монголын түүхийн ном байна уу? 11. Би тэр хүнийг (чи) тани шуулъя. 12. Манайх (Их дэлгүүр) ойрхон байдаг. Харин (Их сургууль) хол. 13. Таны ном миний (цүнх) дэргэд байна. 14. Энэ малгайг аав (чи) өгөв үү?

Дасгал 4. Раскройте скобки, поставьте глагол в нужной форме:

1. Та маргааш надтай (уулза...). 2. Та ирэх жил манай энд дахин (ирэ...). 3. Баг аа, наашаа ирж энд (суу...). 4. Одоо би (унш...) дараа чи (унш...) тэгээд Бат (унш...). 5. За, миний хүү замдаа сайн (ява...). 6. Сайн сууж (бай...). 7. Манайд (оч...).

Дасгал 5.* Переведите с монгольского, учитывая разные значения побудительно-желательных форм глаголов:

- Та завтай бол манайд очихгүй юу?
- Завтай, завтай. Хэдэн цагт очих вэ?
- Өглөөний 11 цагт очоорой.

* * *

- Чи Доржийнд хэдэн цагт очих юм бэ?
- 5 цагт очих ёстой.
- Тийм үү? Тэгвэл одоо яваач! Хорьхон минут дутуу байна.

* * *

- Одоо яваач. 7 цагаас хуралтай шүү дээ.
- Тиймээ. Хэдэн хуудас биччихээд явъя.
- Хожимдуузай. Түргэн яваарай.

* * *

- Ээж намайг номоо унш гэв. Би номоо бариад телевиз харж суулаа. Хэдэн минутын дараа ээж «Номоо яагаад уншихгүй байна? Уншаач! Уншиж дуусаад ойлгосноо надад ярьж өгөөрэй» гэлээ.

* * *

- Ах аа, та тэр киногоо надад ярьж өгөөч.
- үгүй. Ярьж өгөхгүй. Чи өөрөө үзээрэй.
- үзнэ. Гэвч та одоо товчхон яриад өгөөч дээ!
- Би завгүй байна. Дулмаа удахгүй ирнэ. Дулмааг ирэхлээг яриулаарай¹.

* * *

- Дорж оо, чи нааш ир. Энэ цайг уучих!
- үгүй. Би цангаагүй. Ах ууг.
- Ах чинь уухгүй гэнэ.
- Тэгвэл дүү ууг.

Дасгал 6. Переведите на монгольский язык:

1. Я не знал, что он пришел.
2. Я не знал, что он придет.
3. Я не знал, что он не придет.
4. Я не знаю, где это находится.

---

¹ Когда придет Дулма, попроси ее рассказать.

5. Я не знаю, где он работает.
6. Я знаю, что ты хорошо поешь.

Манайхан

Монгол оронд Ардын хувьсгал ялснаас хойш хүн ардын амьдрал нилээд сайжирчээ. Юм бүхнийг хүний төлөө гэдэг эрхэм зорилтыг өндөрт өргөсөн нам засгийн бодлогын үр дүнд хүний нас уртасч байна. Жишээлэхэд Өмнөговь аймгийн Баян-овоо суманд дөрвөн эхтэй хоёр охин суудаг юм.

Буурал эмгэн Тогооч наян долоон настай, түүний төрсөн охин Цэвээнсүрэн жаран таван настай, Цэвээнсүрэнгийн охин тэмээчин Жагзмаа дөчин хоёр настай, тэмээчин Жагзмаагийн охин багш Цэндоо хорин таван настай. Багш Цэндоогийн бага охин Түмэнбаяр нэг настай, их охин Түмэнжаргал таван настай. Ийнхүү Цэндоо багшийн охин Түмэнбаяр, Түмэнжаргал хоёр таван үетэйгээ нэгэн дор жаргалтай сайхан амьдарч байна.

Ганц мод гал болдоггүй

Ганц хүн айл болдоггүй

Эрхэм тэнэг морио магтна.

Дунд тэнэг эхнэрээ магтна.

Адгийн тэнэг биеэ магтна.

ЯРИАНУУД*

- Танайхан гэртээ олуул уу?
- Манайхан олуулаа. Танайхан?
- Манайхан цөөхүүлээ. Танайхан
- Манайхан тавуулаа. Миний гэртээ хэдүүлээ вэ? аав, ээж, хоёр дүү маань байдаг.
- Танайх хаана байдаг юм бэ?
- Манайх Улаанбаатарт байдаг.

* * *

- Таны аав юу хийдэг вэ? — Багш хийдэг.
- Хаана багш хийдэг вэ? — Нэг дунд сургуульд.
- Ээж тань ямар ажилтай вэ? — (Миний ээж) эмч.
- Хаана эмч хийдэг вэ? — Бас дунд сургуульд эмч хийдэг.

— Хоёр дүү тань? — Нэг нь бага сургуульд суралцдаг. Нэг нь жолооч.

* * *

— Одоо хэдэн цаг болж байна вэ?
— Одоо 9 (есөн) цаг 10 (арван) минут болж байна.
9 цагаас 10 минут өнгөрч байна.
9 цагт 10 минут дутуу. (Без десяти девять).
9 цаг хагас. (Половина десятого).

* * *

— Таны цаг зөв үү?
— Миний цаг зөв (буруу), хоцорч (отстают), түрүүлж байна (вперед).
— Цагийг тааруулах хэрэгтэй. (Нужно подвести).
— Би цагийг түлхэнэ. (Я заведу часы).
— Москва Улаанбаатар таван цагийн зөрөөтэй. (Разница во времени).
— Танай энд өвөл дулаан уу?
— Манай энд өвөл хүйтэн.

Дасгалууд

Дасгал 7. Прочтите диалог и составьте рассказ в повествовательной форме от третьего лица о мальчике Гомбо .

Нэр чинь хэн бэ? Гомбо. Хэдэн настай? Есөн настай. Чи ямар сурдаг вэ? Би онц сайн сурдаг. Аав чинь хаана ажилладаг вэ? Сургуульд багш. Ямар хичээл заадаг вэ? Монгол хэл заадаг. Чи гэртээ юу хийдэг вэ? Хичээлээ хийдэг. Өөр юу хийдэг вэ? Дүүгээ асардаг.

Дасгал 8. Переведите с русского языка на монгольский:

— Вы женаты?
— Да, я женат. У меня есть сын и дочь.
— Сколько лет сыну?
— Сыну 12 лет.
— В каком классе он учится?
— Он ученик средней школы. Учится в пятом классе.
— Чем мальчик интересуется?

- Мальчик любит играть в хоккей и рисовать.
- Может быть, когда он вырастет, станет художником или спортсменом.
- Да, может быть. К нам иногда приходят друзья сына.

Дасгал 9. Расскажите о себе, ориентируясь на следующие вопросы.

1. Та хэдэн онд төрсөн бэ? 2. Таны төрсөн нутаг хаана байна вэ?
3. Та ямар сургууль төгссөн бэ? 4. Та ямар мэргэжилтэй хүн бэ?
5. Та одоо ямар ажил хийдэг вэ? 6. Та хаана ажилладаг вэ?
7. Та эхнэртэй юу? 8. Та хэдэн хүүхэдтэй вэ? 9. Таны хүүхэд хэдэн настай вэ? 10. Танай эхнэр хүүхдийн нэр хэн хэн бэ?
11. Танайх хаана байдаг вэ? 12. Танайх эндээс хол уу? 13. Танай хүүхэд сайн сурдаг уу? 14. Танай эхнэр юу хийдэг вэ? 15. Танай аав ээж юу хийдэг вэ, хэдэн настай вэ?

Танилцах*

Речевой этикет

Начало разговора, проявление интереса

— Я хөгел би узнат	— Танаас асуух юм байна
— Мне надо с вами поговорить	— Тантай ярих юм байна
— Разрешите вас спросить	— Танаас юм асууж болох уу?
— Объясните, пожалуйста	— Тайлбарлаж өгөхгүй юу?

Одобрение, согласие

— Я придерживаюсь той же точки зрения.	— Би санал нэгтэй.
— Мне нечего больше сказать.	— Ярих юм байхгүй.
— Вы совершенно правы.	— Таны зов. Маш зов. Яг үнэн!
— Так оно и есть!	— Зүйтэй.
— Естественно, несомненно.	— Тэгэлгүй яах вэ!
— Действительно? Неужели?	— Тийм үү?

Сомнение

- вероятно, возможно
- тийм ч биш үгүй
  - тийм байхаа, магадгүй

Несогласие

- Нет, вы не правы.
- үгүй, таны буруу.
  - Тийм биш.

В конце беседы

- В заключение... итак пожалуй. и все
- Эцэст хэлэхэд...
  - тэгээд
  - ийм шиг байна за, ийм байна

Дасгал 10. Поставьте в 1 лице следующие глаголы, объясните их значение, в каких случаях они употребляются:

танилцах, танилцуулах, явах, авах, ярих, үзэх, унших, бичих, өгөх хийх, орох, тэгэх, сайн сайхныг хүсэн ерөөх, баяр хүргэх, ярилцах асуух.

Дасгал 11. Образуйте множественное число от существительных при помощи аффиксов:

- д: нөхөр, охин, нохой, ажилчин, албан хаагч, эрдэмтэн;
- ууд: жаал, оюутан, ном, орон, хот, улс, ард, хүүхэд, хүүхэн, орос;
- чууд: эх, бага, монгол, ажилгүй;
- нар: багш, найз, дарга.

Дасгал 12. Восстановите начальную форму слова:

мэргэжилтнүүд, хүмүүс, сурагчид, жилүүд, өдрүүд, настайчууд, харчуул.

Дасгал 13. Объедините определения и существительные:

тэмдэглэлийн, бичгийн, их, бага, дунд, дээд, сурах, заах, үндэсний, тогтмол, хэвлэлийн, зочид, нисэх, хүнсний, засгийн, ардын, эдийн, улсын, гүйцэтгэх, завтай, их юм мэдэх, манай, орчин; онгоц, дэлгүүр, газар, цаг, сургууль, хурал, хэвлэл, засаг, нам, дэвтэр, захиргаа, ширээ, бичиг, арга, асуудал, буудал, хүн, багш, үе

Дасгал 14. Скажите по-монгольски:

1. Как вы обратитесь на улице к незнакомому человеку?
2. Как вы начнете разговор на приеме в посольстве?
3. Как познакомиться в студенческой аудитории?
4. В студенческом общежитии вы впервые увидели девушку (юношу), которая вам понравилась. Спросите, как ее (его) зовут, откуда она приехала, откуда родом, кто ее родители, где она раньше жила, училась, большая ли у нее семья.
5. Спросите, чем увлекается ваш новый знакомый (знакомая), что любит читать, любит ли музыку, кино.
6. Предложите ему (ей) вместе пойти в кино, на улицу, в театр.
7. Обратитесь к другу с просьбой (можно тебя спросить?, у меня есть вопрос).
8. Обратитесь с вопросом к учителю, спросите у него незнакомое слово.
9. Попросите друга рассказать о себе.

Дасгал 15. Вы опоздали на свидание или на встречу. Ваш друг вас долго ждал. Извинитесь, спросите, давно ли он вас ждет, скажите, что долго не было машины.

их хүлээх — долго ждать

Дасгал 16. Обратитесь к пожилому продавцу газет, спросите, пришли ли свежие газеты.

Дасгал 17. Перечислите все основные формулы вежливости, которые необходимо обязательно произносить при разговоре по-монгольски.

Дасгал 18. Пригласите своего нового друга Доржа к себе домой вечером. Спросите, есть ли у него свободное время, как здоровье его домашних.

Цаг агаар

— Өнөөдөр тэнгэр ямар байна вэ?	— Өнөөдөр тэнгэр сайхан (муухай).
— Тэнгэр цэлмэг. Нартай, үүлэн чөлөөний нар гарлаа.	— Тэнгэр бүрхэг өчигдөр наргүй байсан.

- Өнөөдөр бороо орох уу? — Бороо орох шинжгүй.
- Өнөөдөр өчигдрөөс дулаан. — Тиймээ. Өчигдөр бороо орсон учраас сэрүүвтэр байсан.

Дасгал 19. Выберите из набора слов подходящие к сегодняшней погоде:

нартай, бүрхэг, дулаан, сэрүүн, салхитай, халуун, хүйтэн салхитай, үүлэрхэг, бороо орж байна, цас орж байна, салхин шуургатай, цасан шуургатай, шиврээ бороотой, даарсан, халууцаж байна, бүгчим халуун, цас хайлаж байна, баруун зүгээс салхитай, цаг агаарын мэдээ.

ХЯНАЛТЫН АЖИЛ

I. Переведите с монгольского языка на русский:

Амралтын өдөр*

Би өглөө найман цагт сэрлээ. Ороо хурааж, гимнастика хийгээд гар нүүрээ угаав. Харин есөн цагт гуанзанд очоод өглөөнийхөө цай уусан. Надад амралтын өдөр юу хийх төлөвлөгөө байсангүй. Ангийн нөхөд мань Төв музей үзье гэж явлаа. Би өнгөрсөн сайн өдөр тэнд очсон учир тэдэнтэй явсангүй. Байрнаасаа гараад Сүхбаатарын талбай тийш эцэг эхийнхээ хараан дор тоглож байгаа хүүхдийг чиглэн явав. Би хэдэн өдрийн өмнө аймгаасаа ирсэн нэг танилтайгаа дуурь бүжгийн театрын хажууд санамсаргүй тааралдав. Түүнийг Намсарай гэдэг. Бид нэг дор өсөж тоглож мал хариулж бас дунд сургуульд хамт суралцсан учраас их сайн байдаг.

Намсарай:

— Чиний бие сайн уу? Чи хаа сууж байна? Сайн сурч байна уу?

Бавуу:

— Баярлалаа, сайн. Би оюутны байранд суудаг. Чи хэзээ ирсэн бэ? Улаанбаатарт удах уу? Манайхан сайн сууж байна уу? Тэднээс захиа авчрав уу?

Намсарай:

— Би саяхан ирсэн. Удахгүй буцна. Эцэг эхийн тань бие сайн. Хуучиндаа ажиллаж байна. Би тэднээс захиа, илгээлт авчирсан.

Бавуу:

— Чи орой завтай юу? Би чамайг өөрийн оюутны байранд урьж аваачъя. Тэгээд кино үзье.

Намсарай:

— Заавал очно. Танай байрыг үзье. Харин чи одоо хаа очих нь вэ? Чи надтай миний танилынд очихгүй юу? Тэр намайг хүлээж байна.

Бавуу:

— За, тэр хаана суудаг юм бэ? Автобусанд сууя.

Бид автобусанд суугаад түүний нөхрийнх рүү явлаа. Замдаа Намсарай надад тэр хүн хаана ажилладаг, юунд ирсэнийг ярьлаа. Би түүний нөхрийнхөөс байрандаа ирээд маргаашийнхаа хичээлд бэлтгэнэ.

II. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Я — слушатель Дипломатической Академии. Мне 30 лет. Когда я был маленьким, любил читать исторические книги. История всегда интересовала меня. Я собирался поступить на исторический факультет Московского университета. Но я окончил другой институт и получил профессию инженера. Несколько лет я проработал на одном заводе.
2. Прошло полгода, как я поступил в университет. Аудитория, где мы занимаемся, находится на втором этаже школы. Наша аудитория уютная и светлая. В комнате несколько столов и стульев. Каждое утро мы приходим сюда, чтобы изучать монгольский язык. Урок монгольского языка бывает пять раз в неделю. Целый час я сижу и записываю новые слова. После занятий мы идем обедать в столовую. Хотя я выучил много монгольских слов, еще не могу читать по-монгольски. Монгольский язык труднее английского. Если я буду каждый день запоминать по семь слов, скоро смогу разговаривать с монголами.

**Тема человека в фольклоре
и литературе:**

1. Воспитание

Хүн болох багаасаа	Человек воспитывается с детства
Хүлэг болох унагнаасаа	Конь — пока жеребенок
Буруу өссөн хүүхэд	Неправильно воспитанный ребенок
Бухын хүзүүнээс хэцүү	Тверже шеи быка

2. Коллективизм, семья

Би гэсэн ганцаараа	Я — это один
Бид гэсэн олуулаа	Мы — это много
Нэг мод гал болдоггүй	Одна палка огня не зажжет
Нэг хүн айл болдоггүй	Один человек — не семья

3. Родина

Дассан газрын даавуу зөөлөн	В родном месте (где привык) и простая материя кажется нежной
Усыг уувал ёсыг дагана	В чужой монастырь не ходят со сво- ими правилами, букв.: Если пьешь воду, следуй закону
Унасан газар, угаасан ус	поэтический образ родины

4. Дружба

Хүний хуучин нь сайн	Друзья хороши старые
Дээлийн шинэ нь сайн	Одежда — новая

5. Иерархия в обществе

Хүн ахтай, дээл захтай	У каждого есть старший, У дэли есть воротник
------------------------	---

6. Мой дом — моя крепость

Бор гэртээ богд
Хар гэртээ хаан

7. Детство

Өглөөний нарыг наран бүү бод	Не думай, что утреннее солн- це — это солнце
------------------------------	---

Өсөхийн жаргалыг жаргал бүү бод Не думай, что счастье в детстве — это счастье

8. Культура поведения в гостях

Орох үүдээ олоод Гарах үүдээ Найдя вход, не забывай, где
бүү март бүү март выход

9. Оптимизм, надежда

Амьд явсан хүн алтан аягнаас Пока живой, напьешься из
ус ууна. золотой чаши.

10. Безысходность судьбы

Тэнгэрт хэлье тэнгэр хол Сказать небу — небо далеко
Газарт хэлье газар хатуу Сказать земле — земля тверда

11. Характер человека

Решительность:

Хийвэл бүү ай Если делаешь, не бойся
Айвал бүү хий Если боишься, не делай

Трусость:

Хонины дэргэд баатар Молодец против овец,
Баатрын дэргэд хонь Против молодца — сам овца

12. Люди

Ойн мод өндөртэй намтай Деревья в лесу бывают высокие
Олон хүн сайнтай муутай и низкие, а люди бывают
хорошие и плохие

Үг хэллэг

байгуулах создавать, строить
бодох думать
бодол мысль
бодлого политика, курс
буух спускаться, слезать, при-
земляться

буцах возвращаться (на родину,
домой)
бэлтгэх (бэлдэх) готовиться
алдах ошибаться, терять
асрах заботиться, ухаживать
давтах повторять

дуусах заканчиваться (о чем-то конечном)
төгсөх заканчивать (с абстрактными понятиями), доводить до совершенства
тарах заканчивать, распускать сбор
даарах замерзать
зохиох сочинять, писать
    зохиол труд, сочинение
зөвлөх советовать, советник
    зөв правильный
    зөвлөлт советский
дайралдах сталкиваться случайно, встречаться
олдох находить, доставать (о дефиците)
өсөх расти (все, кроме растений)
өргөх поднимать вверх
ургах расти (о растениях)
ингэх так делать, глагол-заменитель **тэгэх**
таних быть знакомым, узнавать
танилцах знакомиться
    танилцуулах знакомить
тайлбарлах объяснять
тоглох играть
уулзах встречаться
уучлах простить
    уучлаарай извините
хариулах отвечать
    мал хариулах пасти скот
баяр хүргэх поздравлять с праздником
хүсэн ерөөх желать (сайн сайхныг хүсэн ерөөе)
хүлээх ждаты
орчуулах переводить
харьцах иметь отношения, обращаться

харилцаа отношения
эрхэмлэх почитать
    эрхэм уважаемый, почетный
ялах победить
    ялалт победа
албан хаагч служащий
бүх весь, все
агаар воздух, атмосфера
    цаг агаарын мэдээ сводка погоды
давс соль
зурагт (зурагтай радио) телевизор
зохиол сочинение, произведение
уран зохиол, утга зохиол художественная литература
даалгавар задание
бие даах самостоятельно
жишээ пример
    жишээлэхэд например
зорилт задача
жолооч шофер
ерөөл благопожелание
зүйр цэцэн үг пословица
мэргэн мудрый, меткий
мэргэжил профессия
    мэргэжилтэн специалист
санаа мысль, помыслы
    санах думать, помнить
хамт олон коллектив
танил знакомый
найз друг
үрдүн результат
үе этап, период, поколение
хөгжим музыка, музыкальный инструмент
үндэс корень
    үндэсний национальный
зэвсэг оружие

зэвсэгт хүч вооруженные
силы
хүч сила
хүчтэй сильный
цамц рубашка, кофта
сүүл хвост, конец
сүүлчийн последний
овоо обо, значительный
эрэгтэй мужчина, мужской
эмэгтэй женщина, женский
эрэгтэй дүү младший брат
эмэгтэй дүү младшая сестра
буурал седой
нэгэн дор одновременно
өнөр большая семья
ийнхүү таким образом
мөн также, затем
чацуу сверстник
адил одинаковый
хол далеко, далекий
ойр близко, близкий
чөлөө свобода

чөлөөтэй свободный (эрх
чөлөөтэй) чөлөөлөх
ганц единственный
ганцаараа один
бүгд, бүгдээрээ все
нар гарах восход солнца
нар мандах солнце восходит
нар жаргах заход солнца
сэрэх просыпаться
ороо хураах убирать постель
төлөвлөгөө план
тийш в сторону
хараан дор под присмотром
чиглэх направляться
дуурь бүжгийн театр театр оперы и балета
санамсаргүй тааралдав нечаянно встретился
илгээлт посылка
захиа письмо
урих приглашать
аваачих отвести, отвезти
авчрах привозить, приносить

ГОСТЬ В ЮРТЕ

Подъехавший к юрте гость привязывает лошадь к коновязи и открывает дверь. В бескрайней степи, где ближайший сосед может находиться за сотни верст и помощи в случае опасности ждать неоткуда, гость, особенно если он чужой человек, сразу же должен дать понять хозяевам, что он пришел с мирными намерениями. Способов для этого несколько. Во-первых, гость должен снять с себя оружие (прежде всего ружье), оставить его снаружи, прислонив к юрте. Во-вторых, он должен вынуть нож из ножен, прикрепленных к его поясу, и оставить его просто висящим на цепочке или даже снять и положить на лавку. У боржигинов, входя в юрту, полагается коснуться ладонью правой руки притолоки двери — это также жест миролюбия. Войдя в юрту, гость произносит традиционные слова приветствия: «Все ли у вас хорошо?» И слышит в ответ: «Все хорошо, а как у вас?» Это наиболее распространенный вариант приветствия.

Стиль и форма приветствий у монголов сложны и разнообразны. Они зависят от времени года, а иногда и от времени суток, когда происходит встреча, от того, как давно не виделись встретившиеся, от их возраста, социального ранга, степени родства. Сказанное при встрече слово и ответ на него — сейчас лишь правило этикета, однако приветствие-благопожелание несет в себе древний магический оттенок, потому так важно вовремя сказать то, что нужно, и правильно ответить на приветствие. На вопрос-приветствие: «Все ли у вас хорошо?» — нельзя дать ответ: «Нет, у нас все больны» или «Такой-то умер». Об этом можно сообщить уже потом в ходе разговора, но ответная реплика может быть только одна: «Все хорошо, а как у вас?»

В зависимости от сезона года, когда произошла встреча, возможен следующий вариант диалога: «Хорошо ли проводите осень (зиму, лето, весну)?» — «Хорошо проводим осень (зиму, лето, весну)». — «Проводите ли зиму в изобилии?» — «Зиму проводим в изобилии». — «Проводите ли лето жирно?» — «Лето проводим жирно».

Если встретились две семьи, едущие на новое место стоянки, они непременно приветствуют друг друга так: «Хорошо ли кочуете?» — «Хорошо кочуем». — «Чтобы выюки ваши были уравновешены!» — «Уравновешены, уравновешены». (Последняя фраза содержит благопожелание, очень важное для кочевника: соразмерность выюков и их равномерное распределение на верблюдах — залог того, что не будет никаких сбоев во время кочевки и караван своевременно прибудет на новое место

стоянки.) «Хорошо ли путешествуете?» — «Хорошо путешествуем». Встреченному в степи чабану (табунщику, пастуху) можно сказать следующее: «Хорошо ли пасутся ваши овцы (лошади, коровы)?» — и услышать в ответ: (Хорошо пасутся). — «Пусть ваши овцы будут жирными! Пусть ваши кобылы (коровы) имеют молоко!» И ответ, который годится во всех подобных ситуациях: «Ваши уста благословенны».

Из области невербальных форм приветствия нами у халха Гоби-Алтайского и олетов Кобдоского аймаков было зафиксировано следующее: если в степи встречаются два всадника и у одного из них есть к другому дело, но нет времени его в данный момент обсудить, он должен вынуть правую ногу из стремени и молча проехать мимо с правой стороны. Уже потом на основании такого жеста эти люди будут искать встречи друг с другом.

Вернемся к ситуации «гость в юрте». Хозяин, ожидающий гостя, услышав, что кто-то подъехал к юрте, обычно выходит навстречу. Он помогает гостю спешиться, привязывает его лошадь к коновязи и пропускает гостя впереди себя в юрту. Там он предлагает гостю занять место, соответствующее его полу, возрасту и положению. Традиционное деление юрты кочевника на правую — мужскую и левую — женскую половины предопределяло то место, которое занимал в юрте гость. Мужчины проходили на мужскую половину, женщины — на женскую, двигаясь при этом внутри юрты по часовой стрелке. Стариков и особо почетных гостей любого возраста приглашали пройти в хоймор. Важным и пожилым гостям предлагались маленькие табуретки, гости попроще усаживались прямо на постеленные на полу шкуры и войлочные подстилки.

В Монголии не принято с ходу задавать вошедшему гостю вопросы: кто он, откуда и зачем прибыл. Гость тоже не должен торопиться выкладывать все о себе, если он, разумеется, не гонец, спешащий по делу. В степи все делается не спеша, и процедура знакомства гостя и хозяина не составляет исключения. После того как гость занял подобающее ему место, хозяин достаёт спрятанную у него за пазухой или висящую в специальном футляре на поясе табакерку с нюхательным табаком и молча протягивает ее гостю. Гость в ответ тоже молча должен предложить хозяину свою табакерку. Каждый нюхает табак из табакерки другого, после чего возвращает ее владельцу. Если гостей в юрте несколько, то эта церемония продлевается с каждым по очереди, начиная с самого старшего. Если гость не монгол и у него такой табакерки нет, то ритуал носит односторонний характер: хозяин предлагает, гость берет, нюхает и возвращает. (Н. Л. Жуковская. Категории и символика традиционной культуры монголов. М., 1988.)

МОСКВА

ГРАММАТИКА

1. **Орудный падеж** образуется при помощи аффикса *-аар* (*-ээр, -оор, -өөр*). Отвечает на вопрос как? чем? -юугаар, яаж. Например:

гар — гараар, ном — номоор, хөл — хөлөөр,
тал — талаар, цэцэг — цэцгээр.

Синтаксические функции орудного падежа:

а) косвенное дополнение, выражающее орудие действия, средство. Например:

галт тэргээр явах	ехать на поезде
утсаар ярих	говорить по телефону
монголоор ярих	говорить по-монгольски;

б) обстоятельство места или образа действия, обстоятельство времени. Например:

Энэ замаар явж болохгүй. По этой дороге ехать нельзя.

Манай нутгаар сонин сайхан юутай вэ?

— Что нового в наших краях (на родине)?

Өвлийн амралтаар оюутнууд хөдөө явахгүй.

— Во время зимних каникул студенты не поедут в худон.

в) косвенное дополнение, называющее материал, из которого сделана вещь. Например:

Би төмсөөр хийсэн хоол идэх дуртай.

— Я люблю блюда, сделанные из картофеля.

г) причинно-следственную связь в предложении, если оформляет причастие прошедшего времени:

хэлсэн — хэлснээр как сказал

төмөр зам бий болсноор

благодаря появлению железной дороги

2. Направительный падеж образуется при помощи аффикса-частицы, которая чаще всего пишется отдельно от слова: *руу* (*лүү*), *өөд*. Например:

сургууль руу (в школу),

дэлгүүр лүү (в магазин), **гэр лүү** (к дому),

уулын оргил өөд (вверх, к вершине горы).

Направительный падеж преимущественно употребляется с глаголами движения *явах*, *дөхөх* (приближаться), *чиглэх* (направляться).

3. Выражение цели: «чтобы...», «для того, чтобы...»:

а) деепричастие цели — аффикс *-хаар* (*-хээр*, *хоор*, *хөөр*).

Например:

явахаар (чтобы уехать),

орохоор (чтобы войти, приехать);

б) инфинитив плюс «гэж байна», например:

авах гэж байна собирается купить

в) (*инфинитив + гэж + смысловый глагол*):

Монгол хэл сурах гэж энд ирсэн.

— Прибыл сюда, чтобы изучать монгольский язык.

4. Выражение условия совершения действия:

а) условное деепричастие: *-вал* (*-бал*, *-вол*, *-вэл*, *-бэл*).

Например: **байвал** если будет;

б) частица *бол* в середине предложения после глагола переводится «если» (например: Манай ах ирэх юм бол. — Если мой брат приедет.), или конструкцией: «если..., то...». Например:

Хүн амын тоо 1910 онд 30 мянга байсан бол 1930 онд 50 мянгад хүрчээ.

— Если население в 1910 году было 30 тысяч, то в 1930 году оно достигло 50 тысяч человек.

в) *-я гэвэл* — если хочешь...

5. Выражение желания совершить действие:

а) причастие возможности: *-маар (-мээр, -моор, -мөөр)*:

Цай уумаар байна. Хотется выпить чаю.

Уншмаар сайхан ном байна.

— Книга хорошая, заслуживает, чтобы ее прочли;

б) конструкция «инфинитив + глагол *гэсэн*»:

Би ном унших гэсэн. — Я хотел бы прочесть книгу.

в) первое лицо глагола + *гэж* + *бодох*:

Ярья гэж бодож байна. — Я хочу сказать...

6. Местоимения в орудном падеже:

би — надаар

чи — чамаар

та — танаар

тэр — түүгээр

энэ — үүгээр

бид — биднээр

тэд — тэднээр

та нар — та нараар

манайх — манайхаар

танайх — танайхаар

Грамматические и речевые модели*

- 1. Ярья гэж бодож байна.** *-я гэж бодох*
Я хотел бы сказать.
- 2. Би ном унших гэсэн.** *-х гэсэн*
Я хотел бы прочитать книгу.
- 3. Цай уумаар байна.** *-маар*
Хотелось бы выпить чаю.
- 4. Би энд монгол хэл сурахаар ирсэн.** *-хаар*
Я приехал сюда, чтобы изучать монгольский язык.

5. Ардын хувьсгал ялснаар. Благодаря победе народной революции.	-снаар
6. Би юманд явах гэж байна. Я собираюсь пойти по делам.	-х гэж байна
7. Багш ирвэл. Если учитель придет.	-бал (-вал)
8. Намайг гэртээ харихад... Когда я пришел домой...	-г хад

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА

Дасгал 1. Вместо точек вставьте пропущенные слова в орудном падеже, выбрав их из данных ниже слов:

метро, уулзалт, онгоц, мал, төмс, гар, мал, мод, утас, морь, орос, дэлгүүр, амралт

1. Москва хот ... алдартай.
2. Монгол орон ... баян.
3. Бид өчигдрийн ... энэ асуудлыг хэлэлцэв.
4. Бид Монгол руу ... явав.
5. Энэ ширээ ... хийсэн юм.
6. Би ... орох гэж байна.
7. Ах минь хөдөөнөөс ... иржээ.
8. ... битгий идээрэй гэж би дүүдээ хэллээ.
9. ... ярьдаг монголчууд олон.
10. Би энэ хүнтэй өнөөдөр ... ярих ёстой.

Дасгал 2. Переведите с русского языка:

1. Москва — город, где работает правительство России.
2. Я собираюсь позвонить.
3. Во время зимних каникул я поеду в Санкт-Петербург.
4. Во время перерыва я пойду в буфет пить чай.
5. В Монголию можно поехать на поезде.
6. Монголия богата скотом.
7. Мой сын ходит в школу короткой дорогой.
8. Москва славится своим метро.
9. Из картошки можно приготовить разную еду.
10. Мой друг хорошо говорит по-монгольски.
11. Моя жена работает в министерстве с 9 часов утра до 6 часов вечера.
12. Учитель дает уроки на дому.
13. Эту книгу я смогу отдать через три дня.
14. Сегодня я зашел в магазин.
15. Я купил в магазине журнал с картинками.

Дасгал 3. Переведите с монгольского языка на русский пословицы, постарайтесь объяснить их переносный смысл:

1. Морийг уургаар хүнийг аргаар.
2. Тосыг усаар ачийг бачаар хариулах.
3. Үг олдвол мал холдно.
4. Хоёр хүн явбал нэг нь ах нэг хүн явбал малгай нь ах

Дасгал 4. Переведите на русский язык разные модификации морфемы «ор» и скажите, что их объединяет:

ор, орон, орц, орд, ордон, орох, орчин, эх орон, орд газар, оролцох, оролцуулах, орчуулах, орших, оршуулах, огторгуй

Дасгал 5. 1) Определите значение русских слов, попавших в монгольский язык:

кино, явлаг, цүнх, хороом, палааж, бэржээн, остоол, юбк, аптек, хамбаа, пив, куртк, тоормос, арааж, жижүүр, пийшин, саахар, өшөө, яармаг, бяровааз, бярдан буу, чинжаал, тараахтар, бааз, данхраат, онигоо.

2) Определите, какие из этих русских слов являются заимствованиями: харуул, хонуур, гутал, хавх, харандаа, яам(ан), баатар (багатур), түмэн, цай, төмөр, хөхөл, алтан, болд, айл, ном, тамга.

Дасгал 6. Используя данные клише, ответьте на вопросы:

Хаанахын бэ? Аль нутгийнх вэ? Аль орных вэ? Хэнийх вэ?

Энэ хүн	манайх
энэ гутал	италийнх
энэ автобус	нэг нутгийнх (нэг голынх, нутаг усныхан)
найз бид хоёр	телевизийнх
Дорж Дулмаа хоёр	нэг ангийнх
энэ ном	хотынх
энэ хүүхэд	энэ айлынх
энэ кино	хүнийх

Дасгал 7. Замените форму деепричастия цели формой причастия прошедшего времени в орудном падеже и составьте предложения со следующими словами: *үлгэр нь*: явахаар — явснаар

явахаар, болохоор, унтахаар, хийхээр, бодохоор, уулзахаар сонсохоор, ярихаар.

Дасгал 8. Дополните предложение:

Маргааш тэнгэр цэлмэг байвал...

Та Монголд очвол...

Дэлгүүр лүү явбал...

Хүү нь дээд сургуульд орвол...

Өнөөдрийн хичээл эрт тарвал...

Онгоцны билет байвал...

Энэ номыг уншвал...

Намайг гэртээ харихад...

Багшийг ангидаа ороход...

Миний эхнэрийг хүнсний дэлгүүрт очиход...

Би эмчтэй уулзахад...

Намайг сургуульд ирэхэд...

Дасгал 9. Дополните предложение:

Би өнөө өглөө эрт боссон учир...

Киноны билет дууссан учир...

Тэнгэр хүйтэрсэн учир...

Өчигдөр тэнгэр сайхан байсан учраас...

Сургууль манай гэрээс хол учраас...

Тэр хүн Монголд олон жил ажилласан учраас...

...би гэрт эрт харьсан юм.

...учраас хоол идэхгүй.

...учраас энэ цамцыг аваагүй.

Москва*

Орос улсын нийслэл Москва хот бол найман зуун таван жилийн түүхтэй хот мөн. Москва манай гаригийн том хотын нэг юм. Арван сая хүн амтай. Дорнод Европын Москва голын эрэгт оршдог. Москва хот бол манай эх орны улс төр, соёл, шинжлэх ухаан, үйлдвэрийн төв мөн.

Москва хотын төвд буурал Кремль оршино. 1485—1495 онд хориглон хамгаалах хана, Кремлийн цамхагуудыг барьсан бөгөөд эдгээр барилга өнөө үед хүрч ирсэн билээ. XVII, XVIII

(дугаар) зууны үед түүний дотор хэд хэдэн ордон сүм, мөн 1776—1787 онд Сенатын барилгыг барьжээ.

Кремлийн дэргэд Улаан талбай байдаг юм. Улаан талбай нь нийслэлийнхээ төв талбай буюу «сайхан» гэсэн үг юм.

Улаан талбай нь оросын ард түмний баярын жагсаал, түүхэн гарамгай үйл явдлын талбай болжээ.

Москва хотод унааны асуудлыг бүрэн шийдсэн тэр дунд метро их хөгжсөн. Москвагийн метро дэлхийд алдартай. Бас Москвагийн уран барилга, өргөн уудам гудамж, цэлгэр сайхан талбай, битүү ой мод хүний сэтгэлийг булаадаг.

Би нийслэл Москвад хайртай. Энэ хот миний төрсөн нутаг. Москва хотын тухай олон сайхан шүлэг дуу хөгжим бий. Бид Москва хотын тухай баримтат кино үзэх дуртай.

Загварууд

түүний дотор, түүний дунд	в том числе
түүнээс гадна	кроме того
Москва хот... хот мөн	Москва — это город...
Улаан «сайхан» гэсэг үг	Красный значит красивый
хотын тухай	о городе
дэлхийд алдартай	прославлен в мире
унааны асуудал	проблема транспорта
метро их хөгжсөн хот	город с развитым метро
өнөө үед хүрч ирсэн	дошли до наших дней

Ертөнцийн гурван байдаггүй

Хүн залуугаараа байдаггүй

Хүлээс чангаараа байдаггүй

Хөвч ногооноороо байдаггүй

Зүйр үг

I. Амьд явсан хүн

II. Өглөөний нарыг наран бүү бод

Алтан аягнаас ус ууна.

Өсөхийн жаргалыг жаргал бүү бод

Дасгалууд

Дасгал 10. Переведите текст письменно. Выделите ключевые моменты, разделите текст на смысловые отрезки и поставьте к ним вопросы.

Дасгал 11. Составьте план рассказа о Москве по пунктам, ориентируясь на следующие вопросы:

1. Оросын нийслэл юу вэ?
2. Хэдэн онд Москва байгуулсан бэ? (Хэдэн жилийн түүхтэй?)
3. Кремлийн цамхагуудыг хэдэн онд барьсан бэ?
4. Улаан талбай гэж юу вэ?
5. Москва хотод унааны асуудал шийдсэн үү?
6. Москва сайхан хот уу?
7. Москвагийн гудамж ямар вэ?
8. Нийслэлийнхэн яагаад Москвад хайртай байдаг вэ?
9. Нийслэлийнхэн баярын жагсаал хаана хийдэг вэ?
10. Та Москва хотод хайртай юу?

Дасгал 12. Прослушайте текст и скажите, о чем, примерно, в нем говорится:

Москвагийн метро

Москва хотын метро тохилог байдал, чимэглэлээрээ алдартай. Түүнээс гадна хоёр үзүүлэлтээр дэлхийд тэргүүн байранд ордог. Нэгдүгээрт, өдөрт 6,5 сая хүн зорчдогоороо, хоёрдугаарт «Белые — Медведково» станцын хооронд 31,5 километр байдаг нь метроны хамгийн урт зам юм. Саяхан «Коньково», «Теплый стан» гэсэн станц ашиглалтад орсон.

тохилог байдал — удобный (удобство)

чимэглэл — оформление, украшение

үзүүлэлт — показатель

тэргүүн байр — первое место, передовой

хамгийн — самый

ашиглах — использовать

ашиглалт — эксплуатация

зорчих — ездить (о пассажирах)

зорчдог — пассажирские перевозки

Дасгал 13. Запомните термины. Составьте с ними предложения. байдал, суудал, явдал, үйл явдал, асуудал, суудлын онгоц.

Дасгал 14. Найдите в тексте о Москве эквивалент следующих выражений:

Один из крупных городов нашей планеты. Город с древней историей. Сохранились до наших дней. Культурный центр. Центр науки и культуры. Красный значит красивый. Историческое событие. Проблема транспорта.

Дасгал 15. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Москва — столица нашей родины.
2. Пушкин — это поэт.
3. В Москве живет 10 миллионов человек.
4. Здание Сената построено в XVIII веке.
5. Широкие проспекты и древняя архитектура Москвы привлекают туристов всей планеты.
6. О Москве написано много книг.
7. Я люблю русскую поэзию.
8. Мой друг недавно посмотрел документальный фильм о Москве.
9. Политическая жизнь страны в основном сосредоточена в Москве.
10. В Москве находится высокоразвитое метро.

ЯРИАНУУД*

Утсаар ярих яриа

- Байна уу? Хэн бэ? Би Чинтогтох байна.
- Улаанбаатраас аав чинь ярина.
- Аав аа! Сайн байна уу? Бид бүгдээрээ сайн. Би хичээлдээ онц сайн сурдаг.
- За, миний хүү. Аав чинь маргааш өглөө Улаанбаатраас гарна.
- За, мэдлээ. Би ээжид хэлье. Ажлаас ирээгүй байна. Баяртай ааваа!
- Ээж нь орой ирсэн. Чинтогтох:
- Би ярьсан.
- Ээж нь:
- Юу, хаанаас, хэн ярив?
- Улаанбаатраас аав ярилаа. Сайн гэнэ. Маргааш өглөө Улаанбаатраас гарах гэж байна.

Автобусанд

- Шинжлэх ухааны академи — Эндээс лав 6 буудал бий.
- хүртэл хэдэн буудал вэ, эндээс? Сайн мэдэхгүй.
- Та тэр хүрэх үү? — Хүрнэ. Академийн буудалд зогсоход нь би танд хэлнэ.
- Та одоо буух уу? — Буухгүй.
- Дараагийн дээр буух уу? — Буухгүй.
- Тэгвэл зөрөөдөх үү? — За тэг!
- (Тасалбарыг) цөөлүүчих үү? — За, тэг.

Автобусын буудал дээр

- Их сургууль хүрэх автобус энд зогсдог уу?
- Тийм ээ, тийм, энд зогсдог.
- Энэ хаанахын автобус вэ?
- Энэ Улаан хуаран хүрэх автобус (4-р хорооллынх).
- (Энэ автобус) хаа хүрэх вэ?
- 4-р дэлгүүр, Зайсан.
- Телевиз эндээс хол уу?
- Хол. Тэр автобусанд суугаад хүрнэ.

Дасгал 16. Сравните русский перевод с монгольским оригиналом, переведите оставшиеся слова с монгольского языка на русский:

хоршоо, цоож, цамц, цаг, авлаа, өглөө, хайрцаг, тавих, өглөө бүр, дуугарах, гал ноцоох, цай буцалгах, болох, зогсох, биднийг сэрээх, мартах, уурга, босох, өдөр дунд, хамгийн бага, сүүдэр, түлхэх, цагийн зүү

магазин (кооператив), замок, рубашка, ящик (сундук), ставить, каждое утро, разжигать огонь, кипятить чай, остановиться, разбудить нас, забывать, укрюк (петля для ловли лошадей), самый маленький, тень, заводить, часовая стрелка

Дасгал 17. Прочтите текст, выпишите слова, имеющие грамматическую форму, объясните значение известных вам аффиксов, напишите словарную форму лексемы. Расскажите по-русски, о чем текст, выделите главные смысловые отрывки:

Цаг

Манай аав хоршооноос цоож, цамц, цаг гурвыг авлаа. Авсан цоожоор авдраа (сундук) цоожлов. Цамцыг хүү Жамцад өгөв. Цагаа хайрцаг дээр тавилаа.

Тэр цаг өглөө бүр 6 цагт жин-жин дуугарана. Тэгээд ээж босоод галаа ноцоож цайгаа буцалгадаг. Аав өглөө бүр цагийн буршийг түлхэнэ. Түлхэхээ мартвал цаг зогсож биднийг сэрээхээ бас мартана.

Цаг зогсоход би уургаа босгоод өдөр дунд уургын сүүдэр хамгийн бага болвол (болоход) 12 цаг болов гэж мэдээд цагийн зүүг 12 дээр тавиад буршийг түлхэдэг.

Дасгал 18. В словосочетании «буршийг түлхэх» определите значение слова «бурш» и его происхождение.

ХЯНАЛТЫН АЖИЛ

Танил айлд*

Миний нэг танил айл Улаанбаатар хотын Найрамдлын гудамжны нэг шинэ байшинд суудаг. Тэдний байр гудамжны урд талын дөрвөн давхар байшингийн гуравдугаар давхарт нь байгаа. Орохдоо хоёрдугаар орцоор (үүдээр) ороод шатаар дээшээ гараад зургаан тоот хаалга нь тэднийх. Тэднийх ам бүл зургаа. Миний танил Гөлгөө бол гучин гурван настай, арван жилийн дунд сургуульд багшилдаг юм. Гэргий (эхнэр, авгай, гэрийн хүн) нь Хишгээ, хүүхдийн дэлгүүрийн худалдагч, гучин настай. Тэр хоёр, хоёр хүүхэдтэй, бага охин Навчаа зургаатай, хүүхдийн цэцэрлэгт явдаг, том хүү нь Батаа долоотой, энэ жил сургуульд орох гэж байна.

Гурван өрөөтэй энэ байранд бас Хишгээгийн аав ээж хоёр хамт байдаг. Хишгээгийн ээж Хорлоо гуай одоо жаран зургаатай, аав Хорхой гуай жаран наймтай.

Гөлгөөгийн аав, ээж, эгч гурав хөдөө нэгдэлдээ, овгөн аав эмгэн ээж хот орох хүнээр хөдөөнөөс ач нартаа нутгийн бэлэг, цагаан идээ үргэлж ирүүлдэг.

Перевод с русского:

1. Мой товарищ, который работает на заводе, приедет завтра. 2. Он прочитал два журнала, взятые в библиотеке. 3. Наступило время делать эту работу. 4. Студенты, сидящие в этой аудитории, изучают монгольский язык. 5. Чрезвычайный и Полномочный посол Монголии в России. 6. Развитые страны. Страны с развитой экономикой. Народ, добившийся свободы. 7. День провозглашения МНР отмечают 26 ноября. 8. Студенты, которые живут недалеко отсюда, ходят в институт пешком. 9. Мы

ждем человека, который собирается поступить в институт.
10. Что ты собираешься (будешь) делать, закончив институт?
11. Зачем ты собираешься ехать в Монголию? 12. Домашнее задание писать карандашом нельзя, нужно писать ручкой (пас-той, чернилами). 13. — Ты куда идешь?

— Собрался фильм посмотреть.

— А что, стоит посмотреть? Интересное кино?

— Говорят, интересное. Современный фильм.

— Тогда я тоже с тобой пойду.

— Пойдем. Вот и автобус подошел. Скажите, мы на нем до кинотеатра «Ард» доедем?

— Доедете.

— Потом, после кино пойдем к нам?

— Хорошо, пойдем. Если будет не очень поздно.

Үг хэллэг

нийслэл столица
түүх история
хүн ам население
орших находиться, существо-
вать (в пространстве)
эрэг берег
шинжлэх ухаан наука
үйлдвэр промышленность
хориглон хамгаалах хана кре-
постная стена
цамхаг башня
үндэс основа, корень
хүрэх достигать
өнөө үе наши дни, современ-
ность
ордон дворец (өргөө)
сүм храм, церковь, монастырь
барих строить, брать, держать,
ловить, подносить
барилга зд. здание
жагсаал парад
гарамгай выдающийся

унаа транспорт
бүрэн полный, полностью
шийдэх решать
хөгжих развиваться
дэлхий мир, планета земля (*ср.*
ертөнц, орчлон, хорвоо,
сансар)
алдар слава
уран барилга архитектура
өргөн уудам гудамж широкий
проспект
цэлгэр просторный, светлый
битүү ой мод густой лес
сэтгэлийг булаадаг притяги-
вают душу
хайр любовь
шүлэг стихи
яруу найраг поэзия
дуу песни
хөгжим музыка
баримт факт
баримт бичиг документ

баримтат документальный
хоршоо магазин (кооператив)
цоож замок
цамц рубашка
хайрцаг ящик (сундук)
тавих ставить
өглөө утро
өглөө бүр каждое утро
гал ноцоох разжигать огонь
цай буцалгах кипятить чай
зогсох остановиться
биднийг сэрээх разбудить нас
мартах забыть
уурга укрюк (петля для ловли
лошадей)

босох вставить
өдөр дунд полдень
хамгийн бага самый малень-
кий
сүүдэр тень
түлхэх заводить (о часах)
цагийн зүү часовая стрелка
уурга — урга, укрюк
арга — способ, хитрость
тос — масло
тус — польза
хүлээс — пути
чанга — крепкие
хөвч — тайга, лес

НАДОМ

Надом **наадам** традиционный летний праздник, Государственный праздник Монголии, торжество, посвященное годовщине победы Народной революции (1921 г.), отмечается 11 июля. Надом

включает в себя национальные виды спортивных состязаний — борьбу (*бөх барилдах*), скачки (*морь уралдах*), стрельбу из лука (*сум харвах*). Наездниками на скачках являются дети от 8 до 12 лет. Победители, первые десять пришедших к финишу лошадей и их маленькие наездники получают кумыс (*айраг*) и поэтому называются «кумысной десяткой» *айргийн арав*. Победители в борьбе удостоиваются званий *начин* сокол, *заан* слон и *аврага* чемпион.

УЛАН-БАТОР

ГРАММАТИКА

1. **Вопросительный глагол *ях* что делать.** Активно применяется в разговорном языке. Разная интонация может придавать разное значение глаголу. Например:

Ях вэ?

— Что делать?

Что поделаешь?

Делать нечего.

Ну ладно.

Ях гэж байна?

Что собираетесь делать?

Яаж?

Каким образом?

Яагаад?

Почему?

Яасан?

Что случилось?

Яасан сайхан хот вэ! Какой прекрасный город!

2. **Служебный глагол-заменитель *тэгэх* так делать:**

тэгээд, тэгтэл, тэгэхлээр, тэгэхэд — в начале предложения является вводным словом, переводится «итак, таким образом, затем, далее».

Используется при ответе на какую-то просьбу совершить действие. Например:

Явах уу?

Пойдем?

Тэгье!

Хорошо, пойдем.

Тан руу ярих уу?

Я позвоню вам?

Тэг, тэг!

Конечно, пожалуйста.

Тэгэлгүй ях вэ?

Конечно, разумеется!

3. Вводные слова:

өөрөөр хэлэхэд — иначе говоря
миний бодлоор — по-моему мнению
хэвээрээ — по-прежнему

4. Союзы:

тул — так как
болохоор — так как

5. Деепричастие предела:

-тал — до тех пор пока. Например:
Намайг иртэл хүлээж бай. — Жди, пока я не приду.

6. Послелог хүртэл — до тех пор пока, до.

Склонение причастий. Причастные формы в монгольском языке изменяются по падежам так же, как и имена существительные. Синтаксические функции:

1. *Причастие в родительном падеже* — сказуемое придаточного определительного предложения.

2. *Причастие в дательном-местном падеже* — сказуемое придаточного времени или обстоятельства времени, при этом подлежащее придаточного времени будет оформлено дательным падежом. Например:

Намайг Монголд очиход хүйтэн өвөл болж байлаа.
— Когда я приехал в Монголию, стояла холодная зима.

3. *Причастие в винительном падеже* — сказуемое придаточного дополнительного предложения, дополнения. Подлежащее придаточного дополнительного предложения оформлено винительным падежом. Например:

Чамайг сайн дуулдагийг би мэднэ.
— Я знаю, что ты хорошо поешь.
Тэр их сургуульд **орохыг** бодсон.
— Он думал о поступлении в университет.

4. *Причастие в исходном падеже* — сказуемое придаточного причины, обстоятельства причины. Подлежащее оформлено винительным падежом.

Очень часто причастие в исходном падеже употребляется с послелогом *хойш, хойно*. Например:

Намайг харьснаас хойш хүүхдүүд унтсан.

— Дети легли спать после того, как я вернулся домой.

5. *Причастие в орудном падеже* выражает причинно-следственные отношения. Например:

1921 онд ардын хувьсгал ялснаар Монгол улсын амьдрал үндсээрээ өөрчлөгдөжээ.

— Благодаря тому, что в 1921 году победила народная революция, жизнь в Монголии в корне изменилась.

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА

Дасгал 1.* Переведите с монгольского языка устно, обратите внимание на разные случаи употребления орудного падежа:

1. Аав надад мөнгө өгвөл би түүгээр ном худалдан авна.
2. Миний ах Улаанбаатар хот орохоор мориор явлаа. Мориор Улаанбаатар хот хүртэл гурван цаг явж хүрнэ.
3. Бидний амьдрал сүүлийн жилд үндсээр өөрчлөгдөжээ.
4. Эдгээр уулсын хөндийгөөр «Энх Туул» нэгдлийн олон мал чөлөөтэй бэлчиж байв.
5. Амралтаараа хөдөө гарч ах дүү дээрээ очдог байсан.
6. Миний ах шөнийн харанхуйгаар ирэв.
7. Миний бодлоор энэ маргаан жижиг зүйл юм.
8. Хотын өмнө хэсгээр Туул гол урсдаг.

Дасгал 2. Переведите с монгольского языка, выделив причастный оборот или придаточное определительное предложение:

1. Улаангом хүртэл аялсан замын тэмдэглэл.
2. Би төрсөн гэрээсээ хол бий (байгаа) дунд сургууль сурч байсан тэр нэгэн хавар.
3. Сургуульд явдаг том хүү сэрээгүй унтаж байв.
4. Ахынхаа бичсэн захиаг би уншаад явав.
5. Надад хэлэх үг байсангүй.
6. Нэг өглөө би анх тариа хурааж байгаа комбайныг

үзэв. 7. Хүн чулуу хүртэл бодолд ормоор хорвоо юм аа. 8. Мал бэлчээх газаргүй болно. 9. Чимгээгийн санаанд ороогүй явдал боллоо.

Дасгал 3. Объедините в группы однокоренные слова:

босох, бодох, боссон, босоо, олох, явуулснаараа, босгох, унасан, унаа, бослого, унаад, босоод, унах, тавих, тавьж, амралт, тавьмагц, буулгаад, бууц, буулт, олдох, ололт, зогсноороо, явахынхаа, явц, явдал, буудал, зогсоол, болохоороо, болдогийнхоо, зогсвол, явлаа, тавьжээ, тавуулаа, тавыг, гурвыг, амрах, буулаа, босгох, гурвуул, бууж, зогссноос, бодол, амралтаараа, унааны, гурваараа, амралтын, бодлоороо, ололтоос, унаанд, бослоготой, унаатай.

Дасгал 4. Объедините слова, близкие по смыслу в пары так, чтобы вместе они составили новое понятие или дополнили смысл друг друга:

сайн, олон, хамт, түмэн, ард, газар, хөдөө, нутаг, ус, улс, орон, муу, төр, тал, шороо, уул, орд, гол, мөрөн, эцэг, эх, аав, ээж.

Дасгал 5. Переведите с монгольского языка на русский:

1. Бид Монголд ажлаар ирэв. 2. Япон руу галт тэргээр явж болохгүй, усан ба нисэх онгоцоор явдаг. 3. Зуны амралтаараа би Хар далайд очих гэж байна. 4. Би танд танил хүнээр захиа явуулна. 5. Энэ замаар яв! 6. Монгол орон малаар баян. 7. Хар модоор хийсэн юм их хатуу. 8. Бид бүгдээрээ сайн. 9. Ажил тарсны дараа би дэлгүүрээр орно. 10. Оросоор сайн ярьдаг монголчууд олон байна. 11. Энэ эрдэмтэн Монгол улсын шинжлэх ухааны академийн урилгаар ирсэн юм. 12. Миний бодлоор Хятад хэл монгол хэлнээс хэцүү юм.

Дасгал 6. Скажите, какое из слов в каждой группе лишнее:

хэлэх, ярих, бодох, үзэх, мэдэх, санах, сэтгэх, чөлөөлөх;
явах, очих, орох, ирэх, гарах, одох, дөхөх, хүрэх, авирах, нүүх,
чиглэх, аялах, хэвтэх;
удирдах, даарах, явах, болох, онгоц, байх, бэлчих, нисэх;
арга, оргил, зүйл, тариа, хорвоо, нэгдэл, түргэн.

Дасгал 7. Обратите внимание на разные значения слова их, переведите:

их хурал, их ажил, их хүн, их сургууль, их ном, их том.

Дасгал 8. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Я встал рано утром, чтобы отправиться в школу. 2. Почему вы не купили в магазине эту рубашку? Потому что она мне не подошла. 3. Когда я выходил из дома, на улице шел снег. 4. Открою дверь и посмотрю. 5. Мимо моего дома прошли дети. 6. Закрой окно. Холодная погода, ветрено. 7. В нашем классе не хватает двух студентов. 8. Программа на сегодня кончилась. 9. Подождите меня немного. Мне надо позвонить. 10. Я подумал, посмотрю новый фильм. 11. Покажите мне картины, которые нарисовал ваш сын.

Дасгал 9. Поставьте вопросы к следующим предложениям:

1. Тийм ээ, тэр шинэ кинотеатр их тохилог. 2. Дорж Улаанбаатарт нэг долоо хоног байх юм байна. (Долоо хононо). 3. Өглөө намайг очиход билет дуусаагүй байсан шүү дээ! 4. Ойрдоо их завгүй байна. 5. Батбаяр орой кинотеатрт очно гэсэн. 6. Илүү билет байхгүй шүү! 7. Би долоо хоногийн дараа завтай болно. 8. Би Москвад ирээд удаагүй. 9. Тэгсэн, ирнэ гэсэн.

Улаанбаатар*

Монгол улсын нийслэл Улаанбаатар бол Хэнтий нурууны салбар Богд уулын ард, Туул голын хөндийд оршино. Хувьсгалын өмнө Өргөө нэртэй байжээ. 1924 онд Улаанбаатар гэж нэрлэх болсон юм. Орчин цагийн Улаанбаатар бол хагас сая хүн амтай худалдаа, үйлдвэр, соёл боловсролын төв том хот юм.

Улаанбаатар хотын төвд Д.Сүхбаатарын талбай бий. Талбайн дунд монголын ард түмний үндэсний хувьсгалын удирдагч Дамдины Сүхбаатарын морь унасан хөшөө байдаг юм. Талбайн хойт талд Улаанбаатар хотын гүйцэтгэх захиргаа, Элдэв-Очир гэдэг кинотеатр, зүүн талд нь шинжлэх ухаан соёлын ордон. улсын дуурь бүжгийн театрын сайхан барилга байна. Урьд талд нь цэцэрлэг үргэлжлэнэ.

1921 онд Монгол ардын хувьсгал ялж Их Хүрээг хятадын гамин цэргээс чөлөөлснөөс хойш манай нийслэл түргэн хөгжлөө.

Хөдөөнөөс ирсэн малчид гадаадаас ирсэн зочид Сүхбаатарын талбайд заавал очдог.

Нийслэлээс аймгудад шуудангийн онгоц тогтмол явдаг. Нийслэл Улаанбаатар өдрөөс өдөрт хөгжиж байна.

Борооны өмнө жавар
Буруугийн өмнө гэнэн

Далай усаар баян
Газар үндсээр баян
Ой хөвч модоор баян

Дасгалууд

Дасгал 10.* Переведите на слух следующие слова и выражения:

Хэнтий нурууны салбар, Богд уул, Туул голын хөндий, хувьсгалын өмнө, хагас сая хүн амтай, үндэсний хувьсгал, нэрлэх болсон, талбайн дунд, морь унасан хөшөө, засгийн газрын ордон, хойт талд, баруун талд, хотын гүйцэтгэх захиргаа, шинжлэх ухаан, соёлын ордон, улсын дуурь бүжгийн театр, барилга, цэцэрлэг үргэлжлэнэ, гамин цэргээс чөлөөлснөөс хойш, түргэн хөгжлөө, заавал очдог, хөдөөнөөс ирсэн зочид, шуудангийн онгоц, тогтмол явах, өдрөөс өдөрт, хөгжиж байна.

Дасгал 11. Соедините две части предложения по смыслу:

1924 онд Улаанбаатар гэж	өдрөөс өдөрт хөгжиж байна
Нийслэл Улаанбаатар	хувьсгалын музей
Орчин цагийн Улаанбаатар бол	улсын дуурь бүжгийн театр
Талбайн хойт талд	манай нийслэл түргэн хөгжлөө
Талбайн урд талд	хотын гүйцэтгэх захиргаа
Талбайн зүүн талд	цэцэрлэг үргэлжлэнэ
Талбайн баруун талд	засгийн газрын ордон
Монгол ардын хувьсгал ялж	шуудангийн онгоц тогтмол явдаг
Их Хүрээг хятадын гамин	чөлөөлснөөс хойш
цэргээс	түргэн хөгжлөө
Нийслэлээс аймгуудад	нэрлэх болжээ

Дасгал 12. Прочтите два предложения по-монгольски и скажите, какую особенность вы заметили в природе Монголии. Какой вы себе представляете природу Монголии? Задайте вопросы о природе Монголии.

Монгол орны нутаг дэвсгэр маш уужим дэлгэр. Хойт талаар нь өндөр өндөр уул сүндэрлэж байдаг бол өмнө талдаа говь тал нутагтай.

Дасгал 13. Расскажите об Улан-Баторе своими словами, используя следующие выражения:

баян намтар түүхтэй, 1639 онд буюу шарагчин туулай жил, анх байгуулсан, монголын шинжлэх ухаан, улс төрийн, соёлын төв болсон, 350 мянган хүнтэй, улаанбаатрынхан хотдоо хайртай.

Дасгал 14. Расскажите о своем родном городе, о столицах.

Дасгал 15. Расспросите друга о его родном городе. Поговорите по телефону с товарищем, приехавшим из командировки.

Нийслэлийн магтаал*

Өндөр сайхан байшинтай
Өргөн сайхан талбайтай
Түүх дурсгалын хөшөөтэй
Тарьмал ногоо цэцэрлэгтэй
Ардын олон сургуультай
Аж үйлдвэрийн төвүүдтэй
Туг түмэн хүнтэй
Төрийн олон яамтай
Удаан жилийн түүхтэй
Улаанбаатар нийслэл.

ЯРИА*

Улаанбаатар хотод

- Улаанбаатар хот бол Монгол улсын нийслэл үү?
- Тийм. Улаанбаатар хот бол Монгол улсын нийслэл.
- Сайхан хот уу?
- Маш сайхан хот.
- Монгол улсын нийслэл хаана нь оршдог юм бэ?
- Монгол улсын дорно хэсэгт. Богд уулын дэргэд. Туул голын эрэг дээр оршдог юм.

- Хүн ам олон уу?
- Таван зуун мянган хүн ам суудаг.
- Сүхбаатарын талбай хаана нь байдаг юм бэ?
- Сүхбаатарын талбай нь хотын төвд байдаг юм.
- Сүхбаатарын талбай нь том уу?
- Гийм, их том.
- Та Улаанбаатар хотод очоогүй юм уу?
- Үгүй, би Улаанбаатар хотод очиж байгаагүй.

Дасгал 16. Переведите письменно, обратите внимание на употребление аффикса *-снаар (-снээр)*:

Н.М. Пржевальскийн тэмдэглэсэнээр Их Хүрээний хүн ам 1883 онд 30 мянга байсан бол Москвагийн экспедицийнхний бичсэнээр 1910 онд 60 мянгад хүрчээ. 1911 онд манжийн дарлалыг устгаж шашин төрийг хослон барьсан Богд хаант Монгол улсыг байгуулахад Их Хүрээг Монгол улсын нийслэл, 1924 онд БНМАУ-ын нийслэл Улаанбаатар хот гэж нэрлэж байхаар тогтожээ.

Дасгал 17. Переведите с русского языка на монгольский:

Улан-Батор — столица Монголии. Город расположен у подножья Богдо-улы. В южной части города течет река Тола. Столичные жители любят здесь ловить рыбу. До революции Улан-Батор был маленьким городом. После победы революции город стал быстро развиваться. В центре города есть большая площадь и памятник Сухэбатору.

Дасгал 18. Сравните русский перевод и оригинал монгольских пословиц, вставьте пропущенное слово:

Олон удаа бод	Много раз подумай,
Нэг удаа ...	Один раз скажи
Тэмээ унасан хүн	Человек верхом на верблюде
... ойрхон	близко к небу
Мал ...	Животное (кормится) ногами,
Хүн хэлээрээ	Человек — языком
	(ср.: Волка ноги кормят)
Ертөнцийн ухаан хүнд	Ум мира — в человеке,
Хүний ухаан ...	Ум человека — в знаниях

Хөлгүй могой явах нь гайхал	Чудо, что безногая змея, бегаёт быстро.
Сүхгүй шувуу үүрээ ... гайхал	Чудо, что птица, без топора гнездо строит .
Нүдгүй шоргоолж нүхээ ... гайхал	Чудо, что безглазый муравей дырку находит .

Дасгал 19. Переведите некоторые формулы вежливости, определите, в каких речевых ситуациях они употребляются:

1. Сайн яваад ирэв үү? 2. Сайн яваад ирээрэй! 3. Сайхан амрав уу? 4. Хаа хүрэх вэ? 5. Хаа очих вэ? (Хаачих вэ?) 6. Ажил өндөр үү? 7. Гэрийнхэн сайн уу? 8. Сайн сууж байна уу? 9. Сайхан хаваржиж байна уу? 10. Удаан жаргаж урт наслаарай! 11. Шинэ жилийн баяр хүргэе! 12. Сайхан амраарай! 13. Сайн сууж байгаарай! 14. Сайхан унтав уу? 15. Оройн мэнд! 16. Өдрийн мэнд! 17. Том болоорой, миний дүү! 18. Сонин сайхан юу байна? 19. Юутай вэ? 20. Бие сайн уу? 21. Төөрч ирэв үү? 22. Их хүлээв үү?

Дасгал 20. Спросите, хорошо ли ваш собеседник отдохнул, доехал, пожелайте ему хорошего отдыха, счастливого пути.

Дасгал 21. Обратитесь к младшей сестре (брату) с просьбой почитать книгу, посмотреть фильм, идти быстрее, сходить за хлебом, попросите открыть окно, позвонить по телефону.

Дасгал 22. Переведите с монгольского языка:

Гэр хорооллынхон утастай боллоо

«Монголын цахилгаан холбоо» компаниас хотын гэр хорооллын айлуудад утас тавих төсөл хэрэгжүүлж эхлээд байна. Саяхан Баянгол дүүргийн есдүгээр хорооны 70 өрх, зургадугаар бичил хорооллын 74 өрхийг утастай болгоод байна. Цаашид уг ажлыг Төлгойт, Дэнжийн мянга, Баянхошуунд амьдардаг 400 гаруй өрхөд хийхээр төлөвлөж байна.

Д. Тамир
(Өдрийн сонин, 22.07.99)

ЯРИАНУУД*

Хотод

- Та хаашаа явах гэж байна (вэ)? Онгоцны буудал руу юу?
- Тийм. Онгоцны буудал руу.
- Та тийшээ юугаар явах вэ?
- Таксигаар явна. Одоо таксины буудал руу очиж тэндээс такси аваад онгоцны буудал руу явна.
- Би бас онгоцны буудал руу явах гэж байна. Тэгэхдээ автобусаар явна. Нисэх онгоцны буудал хүрэх автобусны буудал хаана байдаг вэ?
- Улсын номын сангийн дэргэд байдаг юм.

* * *

- Онгоц хэдэн цагт буух вэ?
- Ямар онгоц?
- Москвагаас ирэх онгоц.
- Өнөөдөр москвагийн онгоц 3 цаг 15 минутад ирнэ. Та яах гэсэн юм?
- Тэр онгоцоор миний найз ирнэ. Угтаж явах гэсэн юм.

* * *

- Чи хаанаас ирэв?
- Шуудангаас ирлээ. Доржоос захиа иржээ.
- Юу гэж бичсэн байна (вэ)?
- «Гуравдахь өдөр очино. Угтаж аваарай» гэж бичсэн байна.
- Юугаар ирэх нь вэ? Гуравдахь өдөр тэндээс онгоц ирдэггүй.
- Машинаар ирэх гэнэ.
- Дорж яах гэж хөдөө явсан юм бэ?
- Хөдөө байдаг аав ээж хоёртойгоо уулзах гэж явсан юм.

* * *

- Та хаашаа явж байна?
- Би номын дэлгүүр лүү явж байна. Та тийшээ явах уу? Тэнд уншмаар сонирхолтой ном гарч байна гэнэ.
- Үгүй, би явж чадахгүй. Би хичээлтэй.
- За, би явъя, баяртай.

* * *

- Та сургуулиа төгсөөд хаа ажиллах гэж байна? Нутагтаа явах уу?

- Үгүй ээ. Би Дорноговь аймагт сууна. Тэнд дунд сургуульд багшилна.
- Тийм уу? Та тийшээ хэзээ, юугаар явах вэ? Би танаар Дорноговийн аймагт суудаг нэг дүүдээ захиа явуулъя.
- Тэгээрэй! Би нөгөөдөр галт тэргээр явна. Манайхан миний хойноос машинаар очно.

* * *

- Өнөөдөр Москвагаас галт тэрэг хэдэн цагт ирэх вэ?
- Москва-Улаанбаатрын галт тэрэг өнөөдөр 15 цагт ирнэ.
- Та хүн угтаж авах гэж байгаа юм уу?
- Тийм. Москвад суудаг миний нэг найз амралтаараа ирэх гэж байгаа юм. Өнөөдрийн галт тэргээр ирэх ёстой. «Угтаж аваарай гэж цахилгаан явуулсан юм.

* * *

- Чи зун хаана амрах вэ? Нутагтаа явах уу?
- Тэгэлгүй яахав. Нутагтаа явж амрана.
- Чи аль аймгийнх вэ?
- Хөвсгөлийнх.
- Танай аймагт автобус явдаг уу?
- Явдаг. Автобус 7 хоногт 3 удаа явдаг. Гэвч (однако) би онгоцоор явах дуртай. Онгоцоор явбал түргэн. Эндээс нисээд 2 цагийн дараа аймгийн төвд хүрдэг юм.
- Би бас онгоцоор явах дуртай. Онгоцын цонхоор харахад уул, тал, гол мөрөн маш сонин.

* * *

- Сонин сэтгүүл хаана байдаг вэ?
- (Сонин сэтгүүл) шууданд, бас номын дэлгүүрт байдаг.
- Шуудан эндээс хол уу?
- Үгүй, ойрхон. Сүхбаатарын талбайн дэргэд бий.

ХЯНАЛТЫН АЖИЛ

1. Переведите с монгольского, заполниет грамматические конструкции:
  1. Би гол руу дөхөж очлоо.
  2. Москвагаас Улаанбаатар хүртэл их хол. *хүртэл*
  3. Миний найз монгол хэл сурахаар Улаанбаатарт ирсэн юм. *-хаар*

4. Та яах гэж байна вэ? Би одоо юм үзэх гэж байна. *гэх*
5. Би өнөө орой шинэ сонин унших гэсэн юм. *гэсэн*
6. Амралтын өдөр хөдөө явмаар байна. *-маар*
7. Миний хүү сургууль төгсөөд эмч больё гэж бодож байна. *гээж*
8. Манай найз унаа олох гээд гэрээсээ гарла. *гээд*
9. Уншмаар сонирхолтой ном дэлгүүрт гарч байна. *-маар*
10. Хичээл эрт тарвал би теннис шатар тоглох гэсэн юм. *-вал*
11. Намайг гэртээ ирэхэд хүүхдүүд мань унтаж байлаа.
12. Өчигдөр их удаан хуралд суусан болохоор (учраас) тантай уулзаж чадсангүй.
13. Юуны өмнө эдийн засгийн тухай ярья гэж бодож байна.
14. Угтаж аваарай! Сайн яваад ирээрэй! Сайхан амраарай!
Утсаар яриарай! Манайд очоорой!
15. Манайхан, ангийнхан, нутгийнхан, гэрийнхэн, нэг голынхон.

2. Переведите с русского на монгольский язык:

1. Чтобы увидеть Гоби, нужно поехать в Монголию. 2. Чтобы купить продукты, нужно пойти в магазин. 3. Партийно-правительственная делегация выехала из Улан-Батора в Москву.
4. Нужно время для написания книг. 5. У меня нет свободного времени, чтобы читать журналы. 6. Так как у меня нет свободного времени, я не успеваю читать художественную литературу.
7. Чтобы выучить монгольский язык, надо много стараться.
8. Так как у меня много работы, мне некогда писать письма.
9. Мой друг написал мне, что скоро приедет. 10. Я думал, это легкая работа. 11. Суп едят ложкой, мясо — вилкой, а бишбармак и курицу — руками. 12. Европейцы пьют чай с сахаром, а монголы — с солью и молоком. 13. Так как мне нездоровится сегодня, я сижу дома (я никуда не пойду). 14. Мы пойдем другим путем. К нам можно приехать только этой дорогой. 15. В Монголии у меня много знакомых. 16. По дороге домой я зашел в магазин, чтобы купить хлеб и молоко. 17. Так как я не пишу писем домой, разговариваю с женой по телефону. 18. Я не могу сегодня прийти к вам. 19. Прежде чем сказать, подумай! 20. Надо подумать. 21. Я хотел купить эту книгу. 22. Что случилось? 23. Что вы здесь делаете? 24. Эта гора называется Чингэлтэй. 25. Этого человека зовут Дорж.

ҮГ ХЭЛЛЭГ

бэлчих — пастись
аялах — путешествовать
дөхөх — приближаться
гүйцэтгэх — исполнять
даарах — замерзать
дарах — подавлять, угнетать
үргэлжлэх — продолжаться, тян-
нуться
чөлөөлөх — освобождаться, ос-
вобождать
худалдах — продавать, торговать
худалдагч — продавец
авирах — карабкаться вверх
хэвтэх — лежать
хураах — собирать
тэмдэглэх — отмечать, вести за-
метки
устгах — истреблять, уничто-
жать
удирдах — руководить, управ-
лять
арга — способ, метод, хитрость
зүйл — предмет, вещь
нэгдэл — объединение
заавал — обязательно
өөр — другой
өөрчлөх — изменять
өөрчлөгдөх — изменяться
түргэн — быстро, быстрый
үндэсний — национальный
уурга — укрюк для ловли лоша-
дей
хүнсний дэлгүүр — продоволь-
ственный магазин
маргаан — спор, дискуссия
мартах — забывать
магтах — хвалить
магтаал — хвала, ода, жанр
фольклора

тогтмол — постоянный, перио-
дический
хэвлэл — пресса, печать
хөшөө — памятник
гариа — посевы, хлеб
суулгах — сажать
нисэх — летать
тус — помощь
тос — масло
бач — мусор, отбросы
ач — польза
ач — внуки (дети сына)
төмс — картошка
хорвоо — мир, вселенная
байр — квартира
өвгөн аав — дед
өвөө — бабушка
эмгэн ээж, эмээ — бабушка
айх — бояться
бэлэг — подарок, сувенир
гудамж — улица
орц — подъезд
шат — лестница
зах — край, окраина
тасалгаа — комната
зочин — гость
зочид буудал — гостиница
удирдах — руководить
хөшөө — памятник
үндэсний — национальный
гүйцэтгэх захиргаа — исполком
үргэлжлэх — продолжаться
үргэлж — постоянно
заавал — обязательно
түргэн — быстро
чөлөөлөх — освободиться, осво-
бодить
зочин — гость
шуудан — почта

тогтмол — постоянно
хөндий — долина
хагас — половина
орчин цагийн — современный
шинжлэх ухаан соёлын ордон —
дворец науки и культуры
дуурь бүжгийн театр — театр
оперы и балета

үндэсний хувьсгал — нацио-
нальная революция
гамин цэрэг — гоминдановские
войска
боловсрол — образование
Шашин төрийг хослон барьсан
Богд хаант Монгол улс —
теократическая монархия

НАСЕЛЕНИЕ МОНГОЛИИ

На протяжении последних 20 лет Монголия остается молодой страной. Так дети и молодежь в возрасте до 18 лет в

1997 году составили половину населения. Средний возраст по стране — 21,2 года, средняя продолжительность жизни — 64 года. Продолжается рост городского населения за счет не снижающихся темпов миграции из отдаленных от центра аймаков (Увсунурский, Завханский) в столицу. По сравнению с 1956 годом городское население выросло в 7 раз, с 1969 годом — в два раза. В настоящее время население Улан-Батора — около 800 тыс чел., то есть более одной четверти населения Монголии, проживает в столице. 70 % населения Улан-Батора составляет молодежь в возрасте до 35 лет. 40,5 % — до 18 лет.

МАГАЗИН

ГРАММАТИКА

1. **Залог.** В монгольском языке имеются побудительный, страдательный и совместный залог.

Побудительный залог. Аффиксы:

-уул (-үүл) — присоединяется к основе глагола, оканчивающейся главным образом на согласный. Например:

явах — явуулах (посылать, проводить),

орох — оруулах (вводить, впускать, принимать);

-аа (-ээ, -оо, -өө) — также присоединяется к основе глагола, оканчивающейся на согласный. Например:

хурах — хураах (собирать),

зогсох — зогсоох (останавливать);

-лга (-лгэ, -лго, -лгө) — присоединяется к основе глагола, оканчивающейся на согласный или дифтонг. Например:

айх — айлгах (пугать),

хүлээх — хүлээлгэх (заставить ждать);

-га (-го, -гэ, -гө) — после согласных. Например:

гарах — гаргах (выпускать),

хүрэх — хүргэх (доводить).

Глагол в форме *побудительного залога* приобретает дополнительное значение: повеление, разрешение совершить действие другому человеку: **хичээл заалгах** заниматься (с преподавателем). *бүкв.* заставить (учителя) преподавать, **шалгуулах** заста-

вить проверить (билет, знания на экзамене, сдать экзамен), *то есть*, проверить знания при помощи другого человека.

Непереходный глагол с аффиксом побудительного залога становится переходным, то есть требует дополнения (ответа на вопрос что?): хүрэх (достигать) — хүргэх (проводить, довести до места).

Би чамайг хүргэе. — Я тебя провожу.

хөгжих (развиваться) — **хөгжүүлэх** (развивать).

2. Уступительное деепричастие. Аффикс -вч («хотя»).

Ах хотод ирсэн боловч надтай уулзаж чадсангүй.

— Хотя брат приехал в город, не смог со мной встретиться.

Функцию уступительного деепричастия выполняет также конструкция *ч гэсэн*: Тэнгэр сайхан байлаа ч гэсэн би хөдөө явахгүй. — Даже, если погода будет хорошая, я не поеду в худон.

3. -я гэтэл — конструкция, которая переводится «Хотел сделать, но...»:

Би утсаар ярья гэтэл хоёрын мөнгө байсангүй.

— Я хотел позвонить по телефону, но у меня не было двух копеек.

4. Гэтэл, гэвч — вводные слова «однако».

5. Хэцүү — трудный, трудно. Наречие употребляется с глаголом в форме причастия будущего времени в дательном падеже:

хэлэхэд хэцүү трудно сказать,

олдоход хэцүү трудно достать.

6. Хоршоо үг — парные слова. Слова-синонимы часто употребляются вместе, что в результате составляет новое понятие:

хоршоо худалдаа торговля (**хоршоо** — кооператив, **худалдаа** — торговля), **хоол унд** — пища, питание (**хоол** — еда, блюдо, **унд** — напиток), **хувцас хунар** — одежда (общее абстрактное понятие).

Побудительный залог глаголов

- байх** — байлгах — оставлять; **байгуулах** — создавать, строить
буух — спускаться, спешиваться; **буулгах** — спускать
авах — авуулах — зураг авуулах — фотографироваться
айх — бояться; **айлгах** — пугать
баярлах — баярлуулах — радовать
буцах — возвращаться; **буцаах** — возвращать
гайхах — удивляться; **гайхуулах** — удивлять
бэхжих — укрепляться; **бэхжүүлэх** — укреплять
заах — указывать, показывать, преподавать; **заалгах** — изучать с помощью преподавателя, брать уроки
зовох — страдать; **зовоох** — мучить, доставлять страдания
зогсох — стоять; **зогсоох** — останавливать
босох — стоять; **босгох** — ставить
дагах — следовать; **дагуулах** — вести за собой
засах — ремонтировать, исправлять; **засуулах** — чинить с помощью мастера
орох — оруулах — вводить, вносить
өсөх — расти; **өсгөх** — растить
өмсөх — надевать; **өмсгөх** — надевать одежду на кого-либо
олох — находить; **олгох** — доставлять, предоставлять
санах — сануулах — напоминать
нүүх — кочевать, переезжать; **нүүлгэх** — эвакуировать
суух — сидеть; **суулгах** — сажать
сурах — сургах — учить; **сургаал** — учение, поучение
сэрэх — бодрствовать, пробуждаться; **сэргэх**, **сэргээх** — будить,
сэрүүлэгтэй цаг — будильник; **сэргээн босгох** — восстанавливать
тогтох — устанавливаться; **тогтоох** — устанавливать
унах — падать; **унагах** — ронять
үзэх — үзүүлэх — оказывать, показывать
унтах — унтуулах — усыплять
уурлах — сердиться; **уурлуулах** — сердить; **уур хүргэх** — вызывать гнев
шалгах — проверять; **шалгуулах** — сдавать экзамен
шагнах — награждать; **шагнуулах** — получать награду
хэлэх — хэлүүлэх
хүрэх — хүргэх — доставлять
хэвтэх — лежать; **хэвтүүлэх** — укладывать, класть в больницу
хийх — делать; **хийлгэх** — заказывать

хурах — собираться; хураах — собирать; хураалгах — платить деньги
үргэлжлэх — продолжаться; үргэлжлүүлэх — продолжать
ярих — яриулах — попросить рассказывать
үйлчлэх — үйчлүүлэх
эмчлэх — эмчлүүлэх

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА

Дасгалууд

Дасгал 1. Скажите по-монгольски, используя форму причастия возможности *-маар* или оборот *-х гэсэн*:

1. Мне бы хотелось купить эту книгу. 2. Мне бы хотелось с вами поговорить. 3. Мне хочется пить. 4. Мне хочется познакомиться с тем человеком. 5. Завтра я бы хотел отдохнуть. 6. Я бы хотел посмотреть этот фильм. 7. Хотелось бы увидеть Гоби.

Дасгал 2. Опровергните следующее утверждение:

Залуу байя гэвэл, унтаж амрахаас сайхан юм байхгүй гэж америкийн судлаачид үзэж байна.

Используйте модель: ...хэрэгтэй гэж би үзэж байна.

Впишите свое суждение: ...

Дасгал 3. Дополните предложение, используя данную в скобках или любую другую тему:

1. Тэр хүн залуу боловч (умен). 2. Залуу байя гэвэл (нужен хороший отдых). 3. Залуу байя гэтэл (он жил өнгөрсөөр). 4. Утсаар ярья гэтэл (не было двух копеек). 5. Чамтай ярья гэтэл (некогда). 6. Даргатай ярья гэтэл (у него собрание, сказал). 7. Лхагва багштай уулзъя гэтэл (он уехал). 8. Найзтайгаа уулзъя гэтэл (начальник вызвал). 9. Москвагаас ирсэн хүнтэй уулзъя гэтэл (ажлаас чөлөө авч чадсангүй). 10. Би дэлгүүрээс хонины мах авъя гэтэл (была большая очередь). 11. Төв шуудангаар орж шинэ сонин авъя гэтэл (киоск был закрыт). 12. Шинэ кино үзье гэтэл... 13. Их сургуульд орж хятад хэл үзье гэтэл... 14. Монголд очиж их юм үзье гэтэл... .

Дасгал 4. Соедините по смыслу слова из правой и левой частей:

төлөвлөгөө	сонсгох
илтгэл	хэрэгжүүлэх
мод	бэхжүүлэх
хүчтэй	олгох
боломж	гаргах
амжилт	явуулах
алдаа	хөгжүүлэх
аж үйлдвэрийг	орчуулах
хувь нэмэр	суулгах
тусламж	оруулах
гадаад бодлого	үзүүлэх
энх тайвныг	
шийдвэр	биелүүлэх
эх орноо	болгох
номыг	сайжруулах

Дасгал 5. Выделите морфемы, составляющие глаголы:

хэрэгжүүлэх, биелүүлэх, танилцуулга, хэлэлцүүлэх, дээшлүүлэх, өнгөрүүлэх, үргэлжлүүлэх, хөгжүүлэх, орчуулах, оршуулах, суурьшуулах, оролцуулах, үйлчлүүлэх, боловсруулах, нэмэгдүүлэх.

Дасгал 6. Переведите с монгольского языка на русский:

Гэмтлийн эмнэлгийн нэг өдөр: зодуулсан, хутгалуулсан, буудуулсан...

Дасгал 7.* Переведите на слух:

Бид өнөөдрийн хоолонд гурилтай шөл бууз идэв.

Би айраг ууя гэтэл төлөх мөнгө байсангүй.

Манайх давсгүй болжээ. Давс өгнө үү?

Сонгино килограм нь ямар үнэтэй вэ?

Оюутны гуанзны хоол чанар сайтай.

Бат халуун цай ууж сууна.

Би хоол зөөгчид их баярлав.

Дасгал 8. Переведите парные глаголы, ставшие терминами: хүлээн зөвшөөрөх, хүлээн авах, бүтээн байгуулах, худалдан авах, худалдан өгөх, тулган хүлээлгэх, зохион байгуулах, өөрчлөн байгуулах, шилжин орох...

Продолжите ряд глаголов или существительных, например: энх тайван, эрх чөлөө, хамт олон).

Дасгал 9. Закончите предложение:

Би өнөө өглөө радио сонссон учир... . Би найзыгаа их хүлээлгэсэн учир... . Манай хүүхэд өчигдөр их даарсан учир... . Онгоцны билет дууссан учир... . Манай найз монголоор ярьдаг учир... . ...учраас утсаар ярьсан. ...учраас эмчид үзүүлсэн. ...учраас тэр их гомдсон. ...ханиад хүрчээ. ...монгол сонин уншдаг. ...унтуулах эм уух ёстой. Маргааш мөнгөтэй болвол... . Та унаатай ирвэл... . Манай хүү том болвол (когда)...

Дасгал 10. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Лучше стать врачом или актером? 2. Я это читаю, но не понимаю. 3. Если жена пойдет в магазин, принесет мне сигарет. 4. На летние каникулы все студенты уезжают в худон, но моя дочь поедет на Черное море. 5. Так как я не умею говорить по-английски, во время беседы мне необходим переводчик. 6. Хотя у меня и мало времени, я должен с ним встретиться. 7. Если к вечеру закончу эту работу, можно будет хорошо отдохнуть, пойти в кино. 8. Сегодня наша столовая закрыта, поэтому я пойду обедать в ресторан. 9. Мой дедушка долгожитель, он многое повидал. 10. Ночью шел дождь, поэтому мы не разрешили детям выходить на улицу. 11. Где находится универмаг? Покажите, пожалуйста. 12. На каком автобусе можно туда доехать? 13. На автобусе маршрута «Зайсан — Магазин № 4».

Дасгал 11. Переведите с монгольского языка на русский письменно, отдельно выпишите все глагольные формы:

Ярьдаг төхөөрөг (Говорящее устройство)

АНУ-д (Америкийн Нэгдсэн Улсад) кассанд ярьдаг төхөөрөг хэрэглэж байна. Худалдан авагчийн авсан бүх юмны үнийг тэр

төхөөрөг тооцоолж хэлж өгөөд наймаа хийсэнд нь талархаад бас үнийн дүнг дэлгэцэнд харуулдаг байна. Энэ төхөөрөг худалдан авагчдад ихээхэн таалагдаж байгаа тул (учир) дэлгүүрүүдэд түүнийг улам өргөн хэрэглэж байгаа ажээ.

Дасгал 12. Переведите вопрос и ответьте на него по-монгольски:
Что лучше — говорящее устройство или живой продавец?

Дасгал 13. Напишите все известные вам слова, происходящие от корня «хэрэг».

Дасгал 14. Переведите с русского языка на монгольский, используя глаголы в форме побудительного залога:

1. На этом совещании было принято 5 постановлений (гаргах).
2. Завтра я закажу себе (сшить) новый костюм. 3. У меня разболелся зуб, придется его вырвать (авхуулах). 4. Я заставил сына выполнить домашнее задание (хийлгэх). 5. Наше поколение должно построить новое общество (байгуулах). 6. Пожалуйста, познакомьте меня с писателем Тудэвом (танилцуулах). 7. Я хочу, чтобы мое предложение обсудили на собрании (хэлэлцүүлэх). 8. На земле нужно установить мир (тогтоох). 9. Российские ученые вносят большой вклад в борьбу за мир (оруулах).

Дасгал 15. Образуйте побудительный залог от следующих глаголов по образцу:

-уул: явах — явуулах

бэхжих, өрнөх, өнгөрөх, хөгжих, орох, чиглэх;

-лга: заах — заалгах

хүлээх, нээх, хаах, хийх, байх, суух, асуух, нүүх;

-га: сурах — сургах

олох, болох, гарах, босох, сэрэх, нисэх, ханах;

-аа: буцах — буцаах

тогтох, тарах, хурах, ядрах, сэрэх, онох, асах, унтрах, зовох.

Дасгал 16. Придумайте предложения на политическую тему со словами:

явуулах, гаргах, оруулах, хөгжүүлэх, хүчтэй болгох, зэвсэг хураах.

Дасгал 17. Переведите пословицы с монгольского языка:

1. Үг олдвол мал холдно. 2. Усыг уувал ёсыг дагана. 3. Үл уух үхрийг толгойгоо даран ус уулгаж болохгүй. 4. Тэнгэрийн муухай олныг зовооно. Тэнэгийн муухай өөрийг зовооно. 5. Хоёр хүн явбал нэг нь ах. Нэг хүн явбал малгай нь ах. 6. Хүний гараар могой бариулах. 7. Ямаа тэмээ болгох.

Дэлгүүрт*

Би өчигдөр үдээс хойш дэлгүүрээс шинэ гутал, цамц авахаар гэрээсээ гарлаа. Барааны дэлгүүр 7 цагаас 20 цаг 30 минут хүртэл ажилладаг. Манай гэрээс барааны дэлгүүр хол учраас би 3 цагаас 20 минут өнгөрч байхад гарч автобусанд суув. 4 цагт 20 минут дутуу байхад дэлгүүрт очлоо. Гутлын тасгаас хүмүүс янз бүрийн гутал авч байв. Би тэнд очиж нэг гутал үзлээ. Тэр гутал надад таарч байсан учир авлаа. Бас тэр дэлгүүрт зангиа, алчуур, цамц, малгай байна. Харин надад таарах цамц байсангүй. Би тэндээс гараад их дэлгүүр лүү явлаа. Их дэлгүүрийн 1-р давхарт хүнсний бараа байдаг. Би өнөөдөр өглөө талх, сүү, мах, элсэн чихэр авсан учир тэндээс юм авсангүй. Харин 2-р давхарт гарч эрэгтэй хүний хувцасны тасагт очиж нэг улаан цамц үзлээ. Тэр цамц надад таарч байв. Тийм учраас би кассанд мөнгөө өгөөд худалдагчаас цамцаа авлаа.

Их дэлгүүрийн 3-р давхарт эрэгтэй, эмэгтэй хүний янз бүрийн хувцас бий. Бас 4-р давхраас янз бүрийн сайхан гутал авч болно. Би гурав, дөрөвдүгээр давхарт гарсангүй, 1-р давхарт буулаа. Намайг тэндээс гарч явахад 5 цаг болж байв. Гадаа тэнгэр сайхан байлаа. Би гэртээ хариад шинэ гутал, цамцаа өмсч, эхнэртэйгээ хамт кино үзэхээр кинотеатр луу явлаа. Бид 25дугаар дэлгүүрийн хажуугаар өнгөрч «Ард» кино театрт очлоо. Биднийг тэнд очиход билет дууссан байв. Бид хоёр гэртээ ирж үүдээ хааж, цонхоо нээгээд телевиз үзэхээр суулаа. Өчигдөр бүтэн сайн өдөр байсан учир телевизээр их сонирхолтой кино гаргав. Бид хоёр телевизийн нэвтрүүлэг үзээд 12 цагт 15 минут дутуу байхад унтлаа.

Дасгалууд

Дасгал 19. Сравните перевод, закончите текст по-русски, найдите в тексте слова:

обувной отдел, шерстяная ткань, дубленка, сапоги, туфли, шагать, мерять, женский костюм, демисезонное пальто.

Самдан бид хоёр аж үйлдвэрийн барааны дэлгүүрт очив. Дэлгүүрт бэлэн хувцас, хувцас хийх янз бүрийн бараа даавуу байна. Самдан хавар намрын хүрэн пальто өмсөж үзэв. Тэр пальто Самданд аятайхан таарлаа. Надад шинэ маягийн нэхий дээл, эмэгтэй хүний костюм хийх ноосон даавуу их таалагдлаа. Би гутлын тасагт очиж түрийтэй түрийгүй хоёр гутал авлаа. Шинэ гутал маань надад тун сайхан таарлаа. Би авахдаа өмсөөд босож, хэд алхаж үзсэн юм.

Мы с Самданом отправились в промтоварный магазин. В магазине есть готовая одежда, различные ткани. Самдан померял коричневое демисезонное пальто, и оно ему очень подошло (было в самый раз). Мне понравилась модная дубленка и шерстяная ткань для женского костюма. Я отправился в обувной отдел и купил две пары обуви — сапоги и туфли. Новые туфли мне очень подошли. Я надел их, встал и сделал несколько шагов.

Дасгал 20. Выпишите из текста слова в форме побудительного и страдательного залога, восстановите исходную форму глагола.

Дасгал 21. Объясните значение и разницу между соединительными и разделительными деепричастиями.

Дасгал 22. Составьте диалог по тексту:

Попросите продавца показать вам туфли.

Спросите, где находится отдел тканей.

Сделайте комплимент товарищу, выбравшему удачное пальто.

Предложите подруге вместе пойти в магазин и купить сувениры.

Дасгал 23. Найдите в числе «предложенных» канцелярских товаров лишнее:

цаас, үзэг, бал, дэвтэр, харандаа, будаг, өнгөт харандаа, гутлын тос, тэмдэглэлийн дэвтэр, цүнх, гэрэл зургийн бараа, хавтас, шугам, шохой.

Дасгал 24. Скажите по-монгольски:

Пробить чек. Я это куплю. Продавец. Сколько стоит книга? Вы это продаете? Это не продается. Отдел галантереи. Парфюмерия. Культтовары. Тысяча мелочей.

ЯРИАНУУД

- Чи өчигдөр дэлгүүрт очсон уу?
- Очсон, гутал авахаар барааны дэлгүүрт очлоо. Гэвч надад таармаар гутал алга. Харин нэг цамц, зангиа хоёр авлаа.
- Ямар цамц байна (вэ)?
- 36 төгрөгийн үнэтэй цагаан цамц байна.
- Хөх өнгөтэй зангиа байна уу? Чи ямар зангиа авав?
- Улаан зангиа авлаа. Хөх өнгөтэй зангиа бас байна.
- Цамц аль тасагт гарч байна вэ?
- 3-р давхарт бэлэн хувцасны тасагт гарч байна.

* * *

- Худалдагчаа! Та надад нэг гутал үзүүлэхгүй юү?
- Аль гутлыг үзэх вэ?
- Тэр том хүрэн гутлыг үзье. Өмсөж үзэж болох уу? Хаана өмсөж үзэх вэ?
- Тэнд өмсөж үз... Танд таарч байна уу? Багадахгүй байна уу?
- Үгүй, багадахгүй байна. Харин томдож байна. Жижгийг үзье.
- Үүнээс жижиг байхгүй. Дууссан. Та хар гутал авахгүй юү?
- Үгүй. Баярлалаа. Би хар гутал авахгүй.

Дасгалууд

Дасгал 25. Двусторонний перевод:

- Извините, где здесь можно купить газеты и журналы?
- Сонин сэтгүүл Төв шуудан бас номын дэлгүүрт байдаг.
- Газеты на русском языке приходят?

- Төв шуудан дээр орос хэлний сонин хааяа ирдэг.
- Мне очень нужен монгольско-русский словарь. Где его можно купить?
- Монгол-орос толь хэвлэлээс гараад удаж байна. Ийм учраас номын дэлгүүрээс авч болохгүй. Олдоход хэцүү харин хүнээс асууж болно.
- За, тэгье. Миний нэг таньдаг хүнд байж магадгүй. Асууя.
- Я люблю читать книги с картинками. Продаются ли в магазине такие книги на монгольском языке?
- Зурагтай сайхан ном, сэтгүүл дэлгүүрт гарч байдаг. Харин хийц сайтай ном их үнэтэй.
- Пусть и дорогие, зато интересные. Прочитав хорошую книгу, можно много узнать о Монголии.
- Тэгвэл та Занабазарын зургийн ном авч уншаарай. Их сонирхолтой уншмаар сайхан ном байна.
- Тэгье. Энэ номыг авмаар байна. Ямар номын дэлгүүрт гарч байна вэ?
- В книжном магазине, что на площади Сухэ-Батора, возле Дома правительства.

Дасгал 26. Переведите с монгольского языка на русский, выскажитесь на эту тему, изменив географические названия:

Өнгөрсөн долоо хоногт Перуд бүх төрлийн шатахуун түлшний үнэ 15 хувь нэмэгдлээ. Мөн шуудан, холбооны үнийг нэмсэн тухай зарлав.

Өмнөд Африкийн Бүгд Найрамдах Улсад талхны үнийг 15 хувь нэмлээ. «Соуэтан» сонинд мэдээлснийг үзвэл тус улсын хүн амын хүнсний гол бүтээгдэхүүний үнэ найман жилийн өмнөхөөс хоёр дахин нэмэгдэжээ.

Дасгал 27. Запомните термины:

бүх төрлийн — всех видов

шатахуун түлш — горючее и топливо

15 хувь — на 15 %

сонинд мэдээлснийг үзвэл — по сообщению газеты...

найман жилийн өмнөхөөс хоёр дахин нэмэгдэжээ — увеличилось в два раза по сравнению с тем же периодом восемь лет тому назад.

Дасгал 28. Переведите термины, образованные при помощи совместного залога:

хэлэлцээ...	хэлэлцээр...	
харьцах...	харилцаа...	харилцан айлчлах...
харилцан...	баяр хүргэв...	
ярилцах...	яриа хэлэлцээ...	

Дасгал 29. Придумайте тему для разговора на улице во время случайной встречи с приятелем. Разделите беседу на три части: Приветствие; Сегодняшние дела, цель похода; Планы на завтра. Договоритесь о встрече, пригласите его к себе домой.

Дасгал 30. Объясните, как найти в Улан-Баторе *Их дэлгүүр*, если вы стоите около гостиницы «Улаанбаатар». Используйте выражения:

Недалеко от площади Сухэбатора. Мимо (хажуугаар) *Төв шуудан*, дальше — прямо. Можно пойти пешком (явган).

Расскажите о магазине *Их дэлгүүр* все, что вы знаете.

Дасгал 31. Переведите все диалоги урока письменно, попробуйте сделать обратный перевод.

Дасгал 32. Запомните термины:

хүчтэй болгох — усиливать
сайн болгох — улучшать
бий болгох — создавать
хүчингүй болгох — аннулировать
үгүй болгох — уничтожать

ХЯНАЛТЫН АЖИЛ

1. Переведите на монгольский язык:

1. Я через вас хотел отправить книгу своему другу, который живет в Дархане. 2. Друг, ты зачем сюда пришел? 3. Отсюда до метро недалеко. Можно пойти пешком. 4. Среди слушателей Академии мало женщин, а среди преподавателей иностранных языков мало мужчин. 5. После окончания института мой сын хочет рабо-

тать переводчиком. 6. Я хотел бы выпить чай с молоком. 7. Я утром ел, поэтому сейчас не хочу ничего. 8. Уроки еще не начались (время не наступило). 9. Эту работу может сделать каждый человек. 10. Если боишься, не делай, если делаешь, не бойся. 11. Познакомьтесь! Завтра встретимся! Позвони мне! 12. Я в Монголии впервые. 13. Мы прибыли по приглашению парламента (Государственного Хурала). 14. Конь быстрее верблюда. 15. Если я сделаю работу быстро, поеду к вам в гости. 16. Если у меня будет свободное время, пройду по городу. 17. Если сын хорошо закончит школу, сможет поступить в Институт. 18. С тех пор, как мой брат уехал за границу, от него не было писем. 19. С тех пор, как наступили холода, я езжу в институт на автобусе. 20. Человек, с которым я вчера встретился, не говорит по-русски. 21. Этот край богат медью, золотом, углем. 22. Волка ноги кормят. 23. Этот год богат событиями. 24. Мой старший брат живет недалеко от меня. (Семья брата). 25. Я живу на окраине города. Поэтому до работы я еду целый час. 26. Чтобы увидеть Гоби, надо поехать в Монголию, потом на почтовом самолете лететь в Худон. 27. Чтобы пойти в гости, надо купить подарок.

Үг хэллэг

ҮЙЛЧИЛГЭЭ (Обслуживание)

дэлгүүрт в магазине
 барааны дэлгүүр промтовары
 хүнсний дэлгүүр гастроном
 хүнсний их дэлгүүр (ХИД)
 универсам
 бэлэн бараа готовые товары
 алхах шагать
 аятайхан приятный, симпатичный
 даавуу ткань
 бэлэг дурсгал сувениры
 задгай (бутархай) мелочь,
 разменные деньги
 задлах разменять

зарах продавать
 зарагдах продаваться
 зохих подходить (к лицу)
 таарах подходить (по размеру)
 шаахай гутал тапочки, туфли
 түрийтэй гутал сапоги (обувь
 с голенищем)
 өсгийтэй гутал туфли на каб-
 луках
 савхин цамц (дээл) кожаная
 куртка (пальто)
 нэхий дээл дубленка
 савхин эдлэл кожаные изде-
 лия

Шуудан

шуудангийн хайрцаг почтовый ящик
дугтуй конверт
захиа письмо
захидал (ил захидал) открытка
цахилгаан телеграмма
өөрөө авах до востребования
хаяг адрес
илгээлт посылка

Урт цагаан

(Длинные белые ряды) —

Центр обслуживания

үсчин парикмахерская
үсээ багасгах укоротить волосы
тайруулах подстричь
өтгөн үстэй густые волосы
сахал борода, усы
хусуулах брить
тослуулах помазать
цагчин часовой мастер
хагарах сломаться
унагах уронить
гол ось
кассанд бичүүлэх заплатить в кассу
байгуулах создавать, строить
бүтээн байгуулах строить, создавать, созидать
зохион байгуулах организовывать
өөрчлөн байгуулах перестройка
өөрчлөлт шинэчлэлт реформы, перемены
бүтээл творение
бүтээгдэхүүн продукция

үйчлэх служить, обслуживать
үйлчилгээ сервис, обслуживание
үйлдвэрлэл производство
үйлдвэр предприятие
аж үйлдвэр промышленность
дэлгэц экран
дэлгэх разворачивать ср.
дэлхий планета
зэвсэг хураах разоружение
зэвсэглэх вооружаться
зөв правильно
зөвлөх советовать
зөвлөл совет
зөвлөлгөө совещание
зөвшөөрөх соглашаться
зовох страдать
зовоох мучить
хүлээх ждать
хүлээн авах принимать, прием
хүлээн зөвшөөрөх признавать
шилжин орох переходить (от одного к другому)
шилжилтийн үе переходный период
тогтоох устанавливать
тогтоол постановление
дипломат харилцаа тогтоох
устанавливать дипломатические отношения
гаргах принимать решения
(шийдвэр, тогтоол гаргах)
хэрэгжүүлэх, биелүүлэх выполнение, реализация
гадаад бодлого явуулах проводить внешнею политику

¹ Живущие в Улан-Батаре русские называют эту улицу «Арбатом».

Парные слова:

амжилт ололт   успехи и достижения (амжих   успевать, олох   на-
ходить)
эрх чөлөө   свобода (эрх   права, чөлөө   свобода)
хамт олон   коллектив
гоног төхөөрөмж   оборудование
амжилттай   успешно
тааламжтай   приятно
ашигтай   выгодно, полезно
хэлэлцээ   переговоры
хэлэлцээр   соглашение
гэрээ хэлэлцээр   соглашения, договоры
хүн ам   население
энх тайван   мир
харилцаа холбоо   связи
олдоход хэцүү   трудно достать
сонинд мэдээлсэнээс үзэхэд   как видно из сообщений газет ...
хнийц сайтай   хорошего качества (работа)
хангамжтай   достаточно
өвөрмөц хэллэг (идеома) ертөнцийн мөнх бусыг үзүүлэх умереть,
т. е. показать, продемонстрировать не вечность этого мира

ИСПОЛЬЗУЙТЕ В СВОЕЙ ПРАКТИКЕ ПОСЛОВИЦЫ:

1. Уважение чужих порядков:

Усыг уувал   Где пьешь воду,
Ёсыг дагана   Там и обычаи соблюдай (следуй)

2. Достоинство человека, настойчивость, упорство:

Явсан нохой   Собака всегда находит кость
Яс зууна   (Волка ноги кормят)

Ул уух үхрийг толгойгоо даран уулгаж болохгүй.

— Если бык пить не захочет, его голову силой не пригнешь к воде.

Хүний эрхээр тос уухаар өөрийн эрхээр (дураар) ус уу.

— Чем жить по чужой воле и есть масло, лучше живи по своей и воду пей.

Үг олдвол мал холдно.

— У болтливых стадо уходит (букв. Найдешь слова, отдалится скот).

3. Хитрость, глупость:

Мэхт мэхэндээ. Хитрый хитрого перехитрил.

Тэнгэрийн муухай олныг зовооно.

Тэнэгийн муухай өөрийг зовооно.

— Плохая погода — беда для всех.

Глупость — беда для себя самого.

4. Трудолюбие:

Эр хүн туг ч барьдаг тугал ч хариулдаг.

— Мужчина и знамя в руках держит и телят может пасти.

5. Ертөнцийн гурван үнэн:

Төрсний эцэст үхэх үнэн

Хураасны эцэст дуусах үнэн

Хурсны эцэст гарах үнэн

Правда, что родившись, человек умирает,

Правда, что имущество (собранное) кончается,

Правда, что собравшиеся расходятся.

Жаргах цагт сэрэх хэрэгтэй

Зовох цагт хатуужих хэрэгтэй

В счастливое время нужна бдительность,

В плохое время нужна твердость.

У ВРАЧА

ГРАММАТИКА

1. Страдательный залог

Аффикс -гд (после гласных), -д (-т) — после согласных. На-
пример:

барих (держать, строить)

— **баригдах** быть схваченным, арестованным, строиться,
үзэх — **үзэгдэх** (виднеться),

олох — **олдох** быть найденным, достать

2. *В соответствии...* — послелог *дагуу* (управляет родитель-
ным падежом). Например:

Гурван улсын гэрээний дагуу...

— В соответствии с тройственным договором...

3. *Вводные слова:*

тэр ч байтугай — более того

ингэснээр, ийнхүү — таким образом

тухайлбал — а именно

үүний дүнд — в результате этого

үндсэндээ — в основном

хэрэг дээрээ — на самом деле

ер нь — вообще

ялангуяа — особенно

4. Выражения сомнения или уверенности употребляются в конце высказывания:

- ... **нь эргэлзээгүй** — несомненно
- ... **нь эргэлзээтэй** — сомнительно
- ... **нь дамжиггүй** — естественно

Страдательный залог глаголов

үзэх — видеть	үзэгдэх — виднеться
харах — смотреть	харагдах — виднеться
нэмэх — прибавлять	нэмэгдэх — увеличиваться
дутах — быть в недостатке	дутагдах — недоставать
алах — убивать	алагдах — быть убитым
ялах — побеждать	ялагдах — быть побежденным
	ялагдашгүй — непобедимый
барих — строить, держать	баригдах — быть схваченным
олох — находить	олдох — быть найденным
алдах — ошибаться	алдаа — ошибка
мартах — забывать	мартагдах — быть забытым
явах — идти	явуулах — посылать, проводить
	явагдах — проходить (о мероприятии)
өөрчлөх — менять,	өөрчлөгдөх — изменяться, преобразовывать
	өөрчлөлт — перемены, преобразования
	өөрчлөн байгуулалт — перестройка
салхинд цохиулах — простудиться	
санах — помнить	санагдах — казаться
бодох — думать	бодогдох — прийти на ум, вспомниться
тавих — ставить	тавигдах — быть поставленным

Загварууд*

Өнөөдөр эртхэн унтсан нь дээр.

— Сегодня лучше лечь пораньше.

Өнөөдөр өчигдрөөс сайн ажиллах хэрэгтэй.

— Сегодня нужно работать лучше, чем вчера.

Эмч надад эм бичиж өгсөн.

— Врач выписал мне лекарство.

Ах Батыг Дархан руу буцаажээ.

— Брат отправил Бата в Дархан.

Сүхбаатар Жамьян гун гэдэг хүнээр монгол бичиг тоо заалгаж сайн сурчээ.

— Сухэ-Батор училса у Жамьян гуна монгольскому и арифметике. Он хорошо училса.

Галт тэрэгний цонхоор олон мал харагдлаа.

— В окно вагона было видно много скота.

Та намайг тэр зохиолчтой танилцуулахгүй юу?

— Вы меня познакомите с тем писателем?

Иванов монгол хэл мэддэг боловч ярьж чадахгүй.

— Хотя Иванов хорошо знает монгольский язык, не может говорить.

Бат инженер болъё гэж боддог байлаа.

— Бат хотел стать инженером.

Эмч юу гэж байна гэнэ?

— Что он рассказывает, что говорит врач?

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА

гэх — гэж, гээд, гэдэг, гэсэн, гээгүй, гэж байна, гэлээ, гэжээ
--

Дасгал 1. Переведите с монгольского языка на русский, учитывая разное значение глагола «гэх». Напишите «гэх» во всех формах с переводом.

1. Ах маргааш ирнэ гээд явлаа. 2. Батын ном авна гэснийг би сонсоогүй. 3. Ээж дэлгүүрт очиж талх аваад ирье гэлээ. 4. Тэр хүн нисэх онгоц 3 цаг хагаст бууна гээд онгоцны буудал руу явсангүй. 5. Миний найз өглөө 9 цагт ирнэ гээд 9 цагт 5 минут дутуу байхад ирлээ. 6. Иванов өнөөдөр онгоцны буудал дээр очиж Москвагаас ирэх ахыгаа угтана гэж байна. 7. Батын дуу өнөөдөр энд ирж надтай уулзана гэсэн. 8. Доржийн аав Улаанбаатар хотод очоод Лувсан багштай уулзаж гэнэ. 9. Тэр байшинд эгч дүү хоёр суудаг байж гэнэ. 10. Дулмаагийн ах Дархан хотод очиж амрахаар явсан гэнэ. 11. Номын нэгдүгээр дэлгүүрт олон сайхан шинэ ном гарч байна гэнэ.

Дасгал 2. Вместо деепричастия цели *-хаар* употребите оборот *-х гээж*.

1. Би дүүтэйгээ уулзахаар Улаанбаатар хотод ирсэн. 2. Дорж Дулмаатай хамт хичээлээ давтахаар гэрт нь очив. 3. Би үдийн хоол идэхээр Идэр ресторанд очлоо. 4. Бат нэгээс зуу хүртэл тогтохоор олон дахин уншлаа. 5. Нэг оюутан тэр үгийг самбар дээр бичихээр босов.

Дасгал 3. Поставьте глаголы в форме страдательного залога и составьте с ними предложения:

үзэх, санах, олох, барих, сонсох.

Дасгал 4. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Этот город мне понравился. 2. Отсюда хорошо слышно. 3. Здесь строится новый дом. 4. Сегодня не видно было учителя. 5. Забытая песня пришла на ум. 6. В 1939 году враг был побежден. 7. Эта книга хорошо сохранилась.

Дасгал 5. Переведите с монгольского языка словосочетания:

амь оруулах, сэхээ оруулах, хэлээ гаргах, эмчлүүлэх, хэвтүүлэх, хийлгэх, тариа хийлгэх, эм уулгах, унтуулах эм, эмнэлэгт хүргэх, мэс засал хийлгэх.

Дасгал 6. Объясните смысл монгольской пословицы, найдите эквивалент в русском фольклоре:

Нэрээ хугалахаар яс хагал.

Мэргэжил*

Доржийн Батбаяр Анагаах ухааны дээд сургуульд сурдаг. Батбаяр 2 жилийн өмнө нийслэлийн 2-р дунд сургуулийг төгсгөөд Анагаах ухааны дээд сургуульд оржээ.

Батбаяр дунд сургуулийн 5-р ангид сурч байхаасаа эхлээд «ямар мэргэжилтэй болбол сайхан бэ» гэж үргэлж боддог байв. Ажилчин болж үйлдвэрт ажиллах уу? Малчин болж хөдөө ажиллах уу? Багш, эмч, инженер болох уу? Эсвэл барилгачин болж олон сайхан барилга барих уу? Аль нь дээр вэ? гэж боддог байлаа.

Батбаяр 9-р ангид байхдаа нэг амралтын өдөр нөхөдтэйгээ ууланд зугаалахаар явжээ. Тэр өдрийн өглөө салхигүй, цэлмэг, дулаахан байсан боловч үдээс хойш гэнэт хүйтэн болж салхи салхилав. Батбаяр нимгэн хувцастай явсан учир их даарч ханиад хүрчээ. Толгой нь өвдөж, ханиаж, халуурчээ. Тэгээд эмнэлэгт очлоо. Эмч, Батбаярын биеийг үзэж, хэдэн эм бичиж өгөөд «Хэд хоног гэртээ хэвтэж, энэ эмийг уу. Тэгээд дахин ирж үзүүлээрэй» гэлээ. Эмчийн бичиж өгсөн жороор эм авч уугаад Батбаярын бие удалгүй зүгээр болж эмчтэйгээ дахин уулзахаар очжээ. Эмч биеий нь удаан сайн үзээд «Одоо хичээлдээ явж болно. Даарч болохгүй. Хэрэв биеэ өвдвөл түргэн ирж үзүүлж байгаарай» гэлээ. Батбаяр их баярлаж «эмчийн мэргэжил сайхан юм. Би энэ эмч шиг сайн эмч больё» гэж боджээ.

ЯРИАНУУД*

Эмчид

- Хэрэв би өвдвөл хаана үзүүлэх вэ?
- Хотын гуравдугаар эмнэлэгт үзүүлнэ.
- Энэ эмнэлэг хаана байдаг вэ?
- Төв музейг та мэднэ шүү дээ. Өөдөөс нь харсан байшин байгаа.

Эмнэлэг дээр

- Сайн байна уу? Би дотрын эмчид үзүүлмээр байна.
- Та картгүй биз дээ. Би танд карт бичье.

Эмчийн өрөөнд

- Сайн байна уу, эмч ээ.
- Сайн, сайн байна уу? За, суу.
- Миний бие муу. Толгой өвдөөд халуунтай байх шиг байна.
- Амаа ангай! Хэлээ гарга! Аа гээ! За, хувцасаа тайл! Амьсгал! Урт амьсгал! За боллоо! Ханиалгаж байна уу? Хамар чинь битүүрч байна уу?
- Тийм ээ, дооктоор, хамар битүү, их ханиалгаж байна.
- Та ханиад хүрч (ээ). Салхинд цохиулжээ. Гайгүй ээ. Та хэвтээд эмээ сайн уух хэрэгтэй.
- За, баярлалаа, эмч ээ.

Хичээл дээр

- Дорж (өнөөдөр) яасан бэ?
- Өвчтэй (байгаа).
- Яасан юм бол?
- Толгой нь өвдөөд халуунтай байгаа.
- Эмчид үзүүлсэн үү?
- Үзүүлсэн. Түргэн тусламж дуудаж үзүүлсэн.
- Тэгээд юу гэж байна?
- Эм бичиж өгсөн. Гурван хоног хэвт гэсэн.
- Эмээ авсан уу?
- Авсан, би авч өгсөн.
- Ямар эм ууж байгаа вэ?
- Халууны эм, бас нэг шинэ эм. Тэр эмийг эмч их сайн эм гэсэн.

* * *

- Чиний халуун одоо хэд байна?
- Саяхан үзсэн. 38 байсан. Халуун буурч байна.
- Цусны даралтаа үзүүлсэн үү?
- Үзүүлсэн. Даралтыг нь зүгээр (их, бага) байна гэсэн.
- Ямар эмчилгээ хийлгэж байна?
- Толгойн эм, халууны эм, нэг усан эм ууж байгаа. Өчигдөр нэг тариа хийлгэсэн.

Дасгалууд

Дасгал 7. Ответьте на вопросы:

1. Дорж яасан бэ? Өвчтэй үү?
2. Түүний бие яагаад муудаа вэ?
3. Та хаана ингэж даараа вэ?
4. Таны бие хэзээнээс муудаа вэ?
5. Ханиалгаж байна уу?
6. Халуурч байна уу?
7. Толгой чинь өвдөж байна уу?
8. Хоолонд дуртай уу? Хоолны дур ямар байна?
9. Тэр чинь явж чадаж байна уу?
10. Таныг тэднийд очиход тэр ямар байсан бэ?
11. Та юу гэж хэлэв?
12. Та эмчид үзүүлсэн үү?
13. Түүнийг хичээлдээ явахыг эмч зөвшөөрсөн үү?
14. Таны найзыг эмнэлэгт хэвтүүлэх хэрэгтэй юу?
15. Түүний бие сайжирч байгаа биз?
16. Ер нь сайн биетэй хүн биз дээ?

Дасгал 8. Расскажите о том, что ваш друг болен и поэтому не пришел на занятия; как он заболел. Вашему приятелю нездоровится. Задайте ему вопросы, используя следующие слова:

бие, халуун, толгой, өвдөх, ханиад хүрэх, эмчид үзүүлэх, эм уух, хэвтэх.

Дасгал 9. Поставьте вопросы к следующим предложениям:

1. Харамсалтай нь, манай эгч өвчтэй байна.
2. Тэр их даарсан учраас халуурч байна.
3. Утсаа авч чадахгүй. Хэвтэж байна.
4. Бие тааруу.
5. Эмч дуудсан.
6. Хоолой нь өвджээ.
7. Эмч усан эм уу гэсэн.
8. Би тэр эмийг олсонгүй.
9. Хоолонд дургүй байна.
10. Хэдэн өдөр гэртээ хэвтсэн нь дээр. Хичээлдээ явах хэрэггүй.

Дасгал 10. Переведите с русского языка на монгольский:

У меня болит голова. Что у вас болит? Как вы себя чувствуете? Как здоровье? Вчера я сильно продрог и простудился. Меня продуло. Надо пойти к врачу. Врач осмотрел меня и сказал, что у меня высокая температура и надо лечь в больницу — нужно провести обследование, сдать анализы. Я сказал, что буду лежать дома. Дайте мне, пожалуйста, лекарство от головной боли и снотворное. Вот рецепт, который выписал мне врач. Это лекарство нужно принимать три раза в день. Сильный кашель, нужно сделать рентген. Лекарство от кашля. Врач-терапевт, хирург, зубной врач, глазной врач, детский врач. Физиотерапия, прогревание (шарын эмчилгээ), сердечно-сосудистые заболевания, электрокардиограмма. Вы будете лечиться, проходить курс лечения?

Дасгал 11. Переведите пословицу:

Сэжгээр өвдөх сүжгээр эдгэх.

сэжиглэх — сомневаться (мнительность)

сүжиглэх (сүсэглэх) — верить

эдгэх — поправиться

Дасгал 12. Вызовите по телефону скорую помощь к больному с высоким давлением.

Дасгал 13. Назовите в каждом предложении субъекта (врач или больной):

1. Манай эгч мэс засал хийлгэв. ...
2. Манай ээж дүүгээ үзээд эм уу гэсэн. ...
3. Манай найз эмчид үзүүлсэн. ...
4. Дорж цусны даралт үзэж байна. Тэр ...
5. Дэлгэр цусны даралтаа үзүүлж байна. Тэр ...
6. Дулмаа эгч эмчлүүлэхээр хотод ирсэн байна. ...
7. Би хатгаа аваад эмчлүүлсэн. Одоо бие мань сайжирлаа.
8. Манай хүүхэд зодуулсан учир эмнэлэгт хэвтсэн юм.
9. Манай өвөө Халхын голын дайнд хүнд шархадсан. Тэр дайнд олон хүн амь үрэгдэв.

Дасгал 14. Вставьте вместо точек данные слова:

*өвчтэй, хүнд, сайн эмч, туршлагатай эмч, хоолой, толгой
өвдсөн, хурдан сайжирсан, оройд, шөнөөр, үүрээр, үе үе,
хааяа муудах, аюултай, орноос босохыг, удаан хэвтэх,
өвчтэй байгаа, эмчийг (дуудлага, сувлагч) хүлээх,
тааруу, барагтайхан, муу, сул, бүр сайн...*

Харамсалтай нь, манай эгч ...

Миний найз ... өвчтэй байгаа.

Тэр эмэгтэй ...

Тэр хэтэрхий даарсан болохоор ...

Тэр хүнд өвчин боловч азаар ...

Ер нь тэр ... байдаг.

Миний бодоход түүний өвчин бол ...

Тэр залуу ... хугалжээ.

Тэр эмэгтэйн ... өвдөж байна.

Тэр залуу ... чадахгүй.

Тэр ханиалгаж байгаад хоолой нь өвдөжээ. Одоо ... дээр.

Би ... авчрахаар явлаа.

Түүний бие тааруу болохоор эмч ... зөвшөөрөхгүй байна.

Аз болоход ... хэрэггүй.

Түүний бие сайжирч байгаа болохоор эмч ... зөвшөөрөв.

Тэр ... учраас хичээлээсээ нилээн хоцров.

Таны бие сайн уу? Миний бие ...

Дасгал 15. Перевод с русского языка на монгольский

1. Сегодня хорошая погода. Солнечно, ветра нет. Поэтому тепло. Вчера шел снег, мела метель. Хотя было 12 градусов мороза, я не замерз. Дни зимой короткие, а ночи длинные. Если завтра будет ясное небо, я поеду в горы кататься на лыжах. Мои одноклассники сегодня идут кататься на коньках после уроков. Мой сын любит играть в шахматы.

2. Утром у меня болела голова, я плохо себя чувствовал. Я пошел в поликлинику на прием к терапевту. Врач осмотрел меня и сказал, что я простужен, выписал мне лекарство. Я купил лекарство в аптеке около больницы.

Дасгал 16. Переведите с монгольского на русский анекдот:

— Хуурай эм нь элэгнийх, усан эм нь ходоодных, тариа нь мэдрэлийнх шүү.

— Дотор орсон хойно хаа хаа очихыг би яаж мэдэх вэ?

ХЯНАЛТЫН АЖИЛ

Та урьд өмнө мал маллаж байсан уу? Үнэндээ би мал маллаж үзээгүй. Нөгөө хүүхэн маань мал маллаад удаж байна уу? Олон жилийн өмнө манайх Өндөр улааны өвөрт өвөлжиж байсан. Тэр үед би юмны учир мэдэхгүй жаахан байжээ. Хаврын тэр нэг өдөр аав минь хониноос ирээд төлийнхөө уутан дотроос хөөрхөн цагаан ишиг гаргасан. Тэр бүхнийг би мартсан. Тэр өдрөөс эхлэн өдөр бүр ээж минь хониндоо явж цагаан ишиг бид хоёр гэртээ үлддэг боллоо. Янз бүрийн бурхан байж л байдаг. Тэр бүхнийг би үзэн ядаж ч явсангүй биширч шүтэж ч байсангүй. Буян босоогүй унтаж байв. Сургуульд явдаг том хүү нь сэрээгүй унтаж байв. Би төрсөн гэрээсээ хол бий дунд сургуульд сурч байсан тэр нэгэн хавар. Нэг удаа манай гэрээс юм ирэв. Ахынхаа бичсэн захиаг би уншаад явав. Надад хэлэх үг байсангүй. Ах нь чамайг хэзээ ч мартаж чадахгүй. Танайх хэдэн хүүхэдтэй вэ? Надаас олон юм асуусан. Би хоёр жилийн өмнө 7-р анги төгсөөд хөдөөнөөс ирсэн. Ажилд орсныхоо эхний өдрүүд. Тэр жилийн намрын өдрүүд бүрхэг байсан. Би энд ирээд хоёр жил ахындаа суудаг байлаа. Миний өмнө явсан хоёр хүүхэн өмссөн хувцасныхаа өнгө чанарыг

ярилцав. Анх энд ирээд Саранчимэг юу ч мэдэхгүй жаахан охин л байсан. Ээж тэр хоёр миний тухай юу ч яриагүй юм шиг. Амралтаараа хөдөө гарч ах дүү дээрээ очдог байсан. Гэрт орохоосоо өмнө хэдэн үг хэлэх санаатай. Аягандаа тос хийж цай уух уу? Гэрийн ард зогсож байсан ямаа. Хүүхэн махнаас идэж чадсангүй. Борооны өмнө жавар буруугийн өмнө гэнэн.

Үг хэллэг

ам ангайх — открыть рот
аа гээ — скажи: «а»
амьсгал — дыхание
амьсгалах — дышать
өвдөх — болеть
өвчин — болезнь
өвчтэй — болен
дуудах — вызывать
түргэн тусламж — скорая помощь
жор — рецепт
зүрхний бичлэг — кардиограмма
цусны даралт — кровяное давление
эмчлэх — лечить
эмчлүүлэх — лечиться
эмчилгээ — лечение
шинжилгээ хийлгэх — проводить обследование
ханиад хүрэх — простудиться
салхинд цохиулах — простудить, продувать, простудиться
ханиалгах — кашлять
хатгаа авах — бронхит (воспаление легких)
мэс засал хийлгэх — делать операцию
шүд авхуулах — вырвать зуб
халуун — температура

халууцах — жар
хавдар — опухоль
хорт хавдар — злокачественная опухоль
элэг — печень
бөөр — почки
уушиг — легкие
цөс — желчный пузырь
ходоод — желудок
хамар — нос
хамар битүүрэх — заложен нос
халдвартай өвчин — заразная болезнь
хугалах — сломать
даарах — замерзнуть
сувилагч — медсестра, нянечка
эргэх — навестить (больного)
бие тааруу (барагтайхан) — неважно себя чувствовать
бие гайгүй — чувствовать себя лучше
зуурдаар — скоропостижно (скончаться); нас барах — умереть
хүндээр өвдөх — тяжело заболеть
уурагт тархи — мозг
тархи хөдлөх — сотрясение мозга
гэмтэл — травма

тахир дутуу — инвалид
буудуулсан — ранен выстрелом
хутгалуулсан — ножевое ранение
зодуулсан — быть побитым
зодох — драться, бить
амь оруулах (сэхээ оруулах, ухаан оруулах) — привести в сознание
амь үрэгдэх — погибнуть
амьд гарах — выжить
шархдах — быть раненым
амь алдах (ухаан алдах) — потерять сознание
сэхээ орох — ожить
тариа — ампулы, уколы
эмийн ургамал — лекарственные растения
ардын эмнэлэг — народная медицина
бариагч — массаж
өвөр — укрытый от ветра южный склон горы
өвөлжих — проводить зиму;
өвөлжөө — зимовка
учир — причина
төгсөх — заканчивать

төл — молодняк
сэрэх — просыпаться
уут — мешок
өнгө — цвет
дотор — внутри
чанар — качество
ишиг — козленок
гал тогооны өрөө — кухня
мартах — забывать
харамсалтай — к сожалению
цахилгаан тулга — электроплита
үлдэх — оставаться
тагт — балкон
бурхан — божество
цэрэг — солдат
үзэн ядах — ненавидеть
ард — за, сзади
биширч шүтэх — верить
ямаа — коза
урьд — до, перед
буруу — ошибка
жавар — холодный ветер
эзгүй — безлюдная
жаргал — счастье
хээр — степь

МОНГОЛЬСКАЯ ЮРТА ТРАДИЦИИ И СОВРЕМЕННОСТЬ

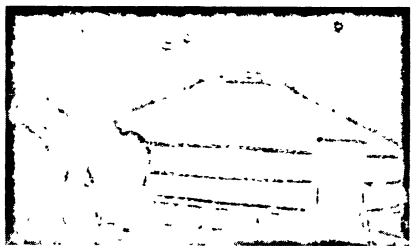
Монгольская юрта прошла тысячелетние испытания. В исторических летописях имеется упоминание о юртах гуннов, живших на территории Монголии в III—I вв. до н. э.

Основные материалы для изготовления юрты — дерево и войлок. Остов юрты состоит из четырех и более деревянных складных решетчатых стен **хана**. Размер юрты зависит от их числа. Наиболее распространенная — пятистенная юрта **таван ханат гэр**. Сначала устанавливают стены-хана, затем на них сверху крепят жерди **унь**, которые образуют коничес-

кую крышу. К верхним концам уни прикрепляют **тооно** — круглое отверстие, которое служит как дымоход и окно. Основная опора юрты **багана** — два шеста, соединенные с тооно. Пол юрты делается из досок и покрывается войлоком **эсгий**. Сверху вся юрта также покрывается войлоком (зимой — в два-три слоя) и прочной белой материей **бүрээс**, опоясывается двумя тремя рядами веревок **бүслүүр**, концы которых закрепляются у входа. В проеме двери иногда вешают полог **үүд**. Деревянная дверь юрты **хаалга** с обеих сторон расписывают национальным орнаментом. Вход в юрте всегда обращен на юг.

Для сборки юрты требуется 20—30 минут. Юрта хорошо защищена от холода и зноя, в ней прекрасный воздухообмен, много света и полное отсутствие внешнего шума. Юрта отражает древнее мировоззрение монголов.

По тени, которая падает от уни в разное время дня, раньше определяли время. Пространство внутри юрты делится на несколько частей, например: **хоймор** — северная или почетная часть; правая или западная (если сидеть лицом к югу) — мужская, левая или восточная — женская часть.

РЕСТОРАН
ЦЕНТР ОБСЛУЖИВАНИЯ

ГРАММАТИКА

ЯРИАНЫ ЗАГВАРУУД
(Речевые модели)

хийлгэх	— шүд хийлгэх — вставить зубы
— заставить сделать	хоол хийлгэх — заставить приготовить еду шинжилгээ хийлгэх — сдать анализы мэс засал хийлгэх — сделать операцию костюм хийлгэх — сшить костюм (в ателье)
засуулах	— цаг, гутал... засуулах — отремонтировать
— ремонт	часы, обувь үсээ засуулах — сделать прическу зам засуулах — положить асфальт
эмчлүүлэх	— эмчилгээ авах (хийлгэх) — лечиться
— лечиться	
бичүүлэх	— кассанд бичүүлэх — выписать чек
— заставить написать	чек бичүүлэх тасалбар бичүүлэх
үзүүлэх	— эмчид үзүүлэх (биеэ үзүүлэх) — на приеме у врача
— показать, показывать оказывать	тусламж үзүүлэх — оказывать помощь кино үзүүлэх — показывать фильм юм үзүүлэх — зрелищные мероприятия таниулан үзүүлэх — наглядные пособия

шалгуулах — (билет в автобусе, на экзамене) **шалгуулах**
— проверить — пройти проверку
сдать
экзамен
авхуулах — зураг **авхуулах** — фотографировать
— через **хэмжээ авхуулах** — дать снять мерку
3 лицо **шүд авхуулах** — вырвать зуб
зодуулах — быть избитым

1. *Совместно-взаимный залог.*

Аффиксы: -лц, -ц, -лд, -ц(а)гаа, -ц(э)гээ, -цгоо, -цгөө. Например:

барих — **барилдах** (бороться, букв. держаться друг за друга)

хэлэх — **хэлэлцэх** (обсуждать)

ярих — **ярилцах** (беседовать)

Сайн байцгана уу? Здравствуйте. (мн. число).

2. *Аналитические модальные конструкции.*

-ж магадгүй — может быть. Например:

Тэр ирж магадгүй. Может быть, он придет.

Глагол в форме соединительного деепричастия с аффиксом -ж в сочетании со служебными глаголами *үзэх, мэдэх* означает попытку, возможность совершить действие. Например:

Наран гутал өмсөж үзээд...

Наран померяла туфли...

Тамир барьж мэднэ.

Тамир может и схватить.

3. *Придаточное условное предложение* оформляется при помощи конструкции *Хэрэв... бол (-вал)* Если... то... :

Хэрвэ чи өвдвөл эмчид үзүүл.

— Если ты заболеешь, пойдешь на прием к врачу.

4. *-аас өөр* — другой, а не тот. Например:

Ангид надаас өөр хүн байхгүй байсан юм.

— В аудитории никого кроме меня не было.

5. *Сослагательное наклонение.* Способы оформления:

- а) в конце предложения: -х гэсэн, -х юмсан — хотелось бы...;
-х байсан — если бы
- б) в середине предложения: -сан бол — если
- в) желательная форма 3-его лица: -аасай — хорошо бы...

6. *Местоимения:*

- определительные:
вопросительное слово и усилительная частица ч:
хэн ч мэднэ — любой знает.
- неопределенные:
вопросительное слово в сочетании с «нэгэн»:
хэн нэгэн — кто-нибудь
- отрицательные:
вопросительное слово с усилительной частицей и глагол с отрицанием:
хэн ч байхгүй — никого нет

7. *Риторический вопрос.*

В конце предложения частица «бол» и вопросительная частица «уу». Например:

- Хүү минь одоо хаа яваа бол? Даарч яваа бол уу?**
— Где-то сейчас мой сын? Мерзнет, наверно?

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА

Дасгал 1. Перевести с русского языка на монгольский:

Улан-Батор — столица Монголии. Город расположен у подножья Богдо-улы. В южной части города течет река Тола. Столичные жители любят ловить здесь рыбу. Если до революции Улан-Батор был маленьким городом, то после победы революции город стал быстро развиваться. В центре города есть большая площадь и памятник Сухэ-Батору. Хотелось бы поехать в Гоби.

Дасгал 2. Переведите с монгольского языка на русский, дополните фразу за счет глаголов в форме совместного залога: *-лц* или *-цгаа*:

1. Бат эхнэртэйгээ хоёул тэр том ширээг өрөөндөө оруулав. Дүү нь бас тэр ширээг ... (помог внести). 2. Манай ангийнхан үзэсгэлэн үзэхээр ... (пошли). 3. Бид багшаасаа зөвшөөрөл аваад ангидаа орж ... (сели). 4. Бат өглөө босож хувцаслаад аавтайгаа ажил ... гарлаа (чтобы помочь в работе). 5. Та нар бүгдээрээ энэ өгүүллийг ... (переведите). Бат, чи энэ өгүүллэлийг (помоги перевести). 6. Бид хичээлийн дараа анги цэвэрлээд гуанзанд очиж хооллохоор ... (пошли). 7. Миний дүү хүүхдийн баярт ... (чтобы принять участие) баярлан гүйж гарлаа.

Дасгал 3. Восстановите начальную форму глагола. Составьте пред-
ëì ھﻲ م ڤèà ٲèà ٲèà ٲèà :үлгэр нь: 1) суралцах — 2) сурах;
1. Би их сургуульд суралцаж байна. 2. Би монгол хэл
сурна.

оролцох, хийлцэх, хэлэлцэх, харилцах, ярилцах, барилдах,
барилцах, байлцах, солилцох.

Дасгал 4. Переведите с русского языка на монгольский, используя
слова «байхаа», «боллохтой», «магадгүй», «юм байна».

1. Я пойду. Друг, наверное, меня ждет сейчас. 2. В классе никого нет. Значит, уроки закончились. 3. Учитель, видимо, пришел. Его портфель здесь. 4. Может быть, завтра он придет. 5. Может быть, он завтра не придет. 6. Может быть, он приходил вчера. 7. Этот старик, вероятно, табунщик. 8. Наверное, тот человек был хозяином крупного предприятия. 9. Наверное, жена Доржа врач.

Дасгал 5. Замените причастие с послелогом формой последова-
тельного деепричастия «-хлаар», переведите:

үлгэр нь: Чи энэ номыг намайг уншсаны дараа уншаарай. =
Чи энэ номыг намайг уншихлаар уншаарай.

1. Намайг явснаас хойш гэрээ цэвэрлээрэй. 2. Би дуудана. Чи ирээрэй. 3. Хонь бэлчсний дараа адуучин адуундаа явжээ. 4. Би хичээлээ дууссаны дараа танайд очно. 5. Энэ үгийг багшийгаа ирэхэд нь асуу! 6. Цас орсны дараа хүйтэн болдог уу?

Местоимения

определительные		неопределенные		отрицательные	
ч	перевод	нэгэн	перевод	ч... гүй	перевод
юу ч	все, что угодно	юм байхгүй	что-нибудь	юу ч	ничего нет
хэн ч	любой	хэн нэгэн	кто-нибудь	хэн ч	никто не
ямар ч	всякий	ямар	какой-	ямар ч	никакой
аль ч	любой	нэгэн аль нэгэн	нибудь	ном... аль ч... үгүй	книги...
хаана ч	езде	хаа нэгэн газар	где-нибудь	хаана ч байхгүй	нигде нет
хэзээ ч	когда угодно	хэзээ нэгэн цаг	когда- нибудь	хэзээ ч ирэхгүй	никогда не приедет
хэдэн ч	сколько угодно	хэдэн	несколько	хэд ч яасан ч болохгүй яасан ч явахгүй	нисколько как угодно, ни за что в любом случае не поеду

Дасгал 6.* Переведите с монгольского языка на русский:

1. Энэ ажлыг хэн ч хийж чадна. Гэтэл хэн ч хийсэнгүй. Хэний ч ном энд байхгүй. Бат энэ үгийг хэнд ч хэлсэнгүй. Тэр гэрт хэнийг ч оруулсангүй. Би энэ өгүүлбэрийг хэнээр ч бичүүлээгүй, өөрөө л бичсэн юм. Та үүнийг хэнтэй ч ярьж болно. Хэн рүү ч битгий хараарай.

2. Улсын их дэлгүүрт юу ч бий. Энэ шүүгээнд юу ч алга. Би юуны ч сүү ууж чадна. Энэ үдэшлэг юунд ч зориулагдсан юм биш. Би энэ тухай юу ч сонсоогүй. Байшинг юугаар ч барьж болно. Энэ зураг юутай ч адилгүй болжээ.

3. Ийм газар ямар ч улсад бий. Аль ч хэлийг сурахад ном их унших хэрэгтэй. Тэр номыг энэ хоёрын алинд ч битгий өг! Надад

ийм ном хэд ч байна. Та түүнээс хичнээнийг ч авч болно. Та манайд хэзээ ч ирж болно. Би хэдийд ч тамхи татдаггүй. Би яаж ч чадна. Та ийм үзэг хаанаас ч олохгүй.

4. Чи аль нэг газар ангийнхныхаа хэн нэгтэй уулзвал миний энд байгааг хэлээрэй. Надад хэзээ нэг цагт ямар нэгэн сайн морь олдоосой. Та хаа нэг(н) газар ийм хүн үзсэн үү? Чи энэ олон гутлынхаа аль нэгийг дүүдээ өгөөч! Танд ямар нэг асуулт байвал тэр хүнээс асууж болно.

**Усилительные частицы
пишутся после слов:**

л — именно, только это

ч — и это, также, ...и ...и, ни... ни...

ч гэсэн — хотя

Дасгал 7. Переведите с монгольского языка на русский:

1. Би л энэ туужийг уншаагүй. Би энэ туужийг л уншаагүй. 2. Би ч энэ туужийг уншаагүй. Би энэ туужийг ч уншаагүй. 3. Нацагдорж л монголын шинэ үеийн уран зохиолыг үндэслэгч мөн. Д. Нацагдорж ч монголын шинэ үеийн уран зохиолыг үндэслэгч мөн. 4. Ангид Дорж л байсангүй. Ангид Дорж ч байсангүй. 5. Дулмаа ч надтай уулзаагүй. Дулмаа л надтай уулзаагүй. 6. Дулмаа надтай ч уулзаагүй. Дулмаа надтай л уулзаагүй.

Дасгал 8. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Когда друг приехал, я его не встречал и когда уезжал, не провожал. 2. Здесь есть и молоко, и тараг. 3. Он был и в Японии, и в Китае. 4. Учитель завтра и тебя спросит, и меня (спросит). 5. Тот ребенок и не плакал и не смеялся. 6. Эти ботинки хоть и дорогие, зато хорошие. 7. В классе только учитель. 8. Только с тобой я встречусь. 9. Именно сегодня он придет. 10. В Монголию я летаю всегда только самолетом. 11 В Японию можно поехать и самолетом и пароходом.

Дасгал 9. Переведите с монгольского языка на русский:

1. Доржийн шалгалт нь хэзээ эхлэх бол? Чи мэдэв үү? 2. Бат намайг өчигдөр өглөө ирнэ гэж хүлээгээ бол уу? яагаа бол?

Өөрөөс нь асууя... Бат аа, чи намайг өчигдөр өглөө ирнэ гэж хүлээв үү, яав? 3. Ангид хэдэн оюутан байгаа бол? Очиж үзье. 4. Намайг одоо буцаад очвол ээж гайхах бол уу? 5. Ах өнөөдөр чоно алсан бол уу? Хэрэв алсан бол хэдийг алсан бол? 6. Би тэр хүүхнийг чухам юу эрж байгаа юм бол? гэж бодоод» «Та юу эрж байгаа юм бэ?» гэж асуувал тэр ичээд юу ч хэлсэнгүй. 7. Бат түүнийг хараад «Энэ үнэг үхсэн юм бол уу?» гэж бодсоор түүнд ойртлоо. 8. Та тийшээ хэзээ явах бол? Би танаар дүүдээ нэг ном явуулмаар байна. 9. Сургууль дээр очвол Дулмаатай дайралдах бол уу? 10. Хүү минь одоо хаа яваа бол? Даарч яваа бол уу?

Дасгал 10. Допишите диалог:

А. Найз аа, чи энд юу хийж байгаа юм бэ?

Б. . . . .

А. Удаан хүлээж байна уу? Хаа хүрэх нь вэ?

Б. . . . .

А. Тэгвэл хамт явъя. Би бас тийшээ явж байна. Миний нэг танил залуу тэнд сурдаг юм. Түүнтэйгээ очиж уулзахаар явж байна.

Б. . . . .

Дасгал 11. Составьте предложения со следующими словосочетаниями:

санаанд тохирох, сайхан санагдах, муу санагдах, хийх санаатай, гэрээ (нутгаа) санах, дуртай хоол, зохих, аятайхан болох, удаан хүлээх.

Дасгал 12. Перепишите весь диалог по-монгольски:

А. Чи над монголын түүхийн сурах бичгээ өгөөч. Би уншаад өгье.

Б. Ты ведь (возьмешь) ненадолго?

А. Хаанаас даа! Би нөгөөдөр л өгнө.

Б. Ну, тогда возьми. Я сюда не принес. Пойди к нам и возьми. Но только смотри, послезавтра не забудь (уузаЙ) отдать!

А. Хорошо. Когда придти и взять?

Б. Хэдийд ч яахав. Би одоо хариад хаашаа ч явахгүй. Гэртээ л байна. Өнөөдөр ангид давтлага байхгүй.

- А. Ты к экзаменам готовишься?
 Б. Конечно! Послезавтра у меня экзамен по литературе. Сейчас ничего не знаю.

Дасгал 13. Переведите с монгольского языка на русский и запомните разговорные выражения:

Тэгэлгүй яахав! Ярилгүй яахав! Бололгүй яахав! Тэгсэн ч болно. Яагаад гэвэл... Тэгэхлээр...

Хоолны газар*

Манай сургуулийн нэгдүгээр давхарт сайхан гуанз бий. Найз бид хоёр өдөрт гурван удаа тэр гуанзанд очиж хоолонд ордог.

Өглөө найман цагт би хар цай, сүү, цагаан талх, шарсан өндөг иддэг. Өчигдөр хичээлийн дараа бид сургуулийн хоолны газарт очлоо.

- үдийн хоолонд чи юу авах вэ?
- Би улаан шөл, хуушуур, шарсан мах, хонины мах, талх, сүүтэй цай авна.
- Би гурилтай шөл идмээр байна.
- Чи монголын үндэсний хоол идэж үзсэн үү?
- Үзээгүй. Харин бууз их амттай шүү.
- Чи хуушуур, бууз, бяслаг, ааруул, махны хуурга аваарай.
- За, тэгье.
- Өнөө орой хоёулаа ресторанд очих уу?
- Очно. Чамд мөнгө бий юу?
- Байна, байна. Ресторанд айраг уух уу? Би урьд өмнө айраг уугаагүй.
- Пиво, хиам, жүрж, мөхөөлдөс, жимс, ногоо авъя.
- За, хоёрдугаар хоол болсон уу?
- Болоогүй. Жаахан хүлээ.
- За, хүлээж болно. Одоо хөгжим сонсож сууя.
- Энд тамхи татаж болохгүй.
- Сайхан хоол идлээ. Цадлаа. Одоо явъя. Найз минь, баяртай!
- Маргааш гурван цагийн хичээлтэй биз. Бас гэрийн даалгавраа хийх хэрэгтэй.

ЯРИАНУУД*

Гуанзанд

- Энд хүнтэй юу? — Хүнтэй.
— Энд хүнтэй юу? — Хүнгүй.
— Энд сууж болох уу? — Болно.
- * * *
- Хоолны цэс хаа байна? — Энд байна. Та юу авах вэ?
— Ногоотой шөл, шарсан мах авъя. — Уух юм авах уу?
— Нэг сүүтэй цай авъя. Жимсний — Бий.
ус бий юу?
— За, нэг аяга жимсний ус авъя.
— Үйлчлэгч ээ, мөнгөө аваарай!
— Хэдэн төгрөг болж байна вэ? — Дөрвөн төгрөг 50
— Баяртай. мөнгө.

Цаг засварт

- Сайн байна уу? Энд цаг засдаг уу?
— Тиймээ, та цаг засуулах нь уу?
— Миний цаг ойрдоо буруу яваад болохгүй байна. Газар унагачихсан чинь шил нь бас хагарчихаж.
— (Цагчин цагийг нь авч нилээд үзээд). Шил хагарсан учраас зүүгээ саатуулж байгаа юм байна. Хэрвээ та засуулъя гэвэл энэ бичгийг кассанд өгөөд мөнгөө хураалгаад тасалбар аваад ирээрэй.
— За, энэ тасалбар авахгүй юу?
— Та нэг тасалбарыг нь өөрөө ав.
— Хэдийд гарах вэ?
— Нөгөөдөр хэдэн цагт ч болно.

Цагчинд

- Та миний цагийг үзээд өгөхгүй юу?
— (Цагчин цагийг задлаж нилээд үзээд):
— Гол нь хугарсан байна.
— Тэгвэл засаж болохгүй юу?
— Болно, болно. Голыг нь солих хэрэгтэй дээ. Кассанд бичүүлээд ирээрэй.

- (Кассанд очиж мөнгөө тушаагаад). — За, энэ бичиг нь байна.
Хэзээ авч болох вэ?
— Хоёр хоноод ирж аваарай.

Хувцасны захиалга

- Хувцас захиалгын газар хаана байдаг юм бэ?
— «Урт цагааны» тэнд байдаг. Чухам юу захиалах гэсэн юм бэ?
— Би савхин цамц хийлгэмээр байна. Сайхан даавуу байвал костюм ч захиалах санаатай.

Хувцас захиалгын газарт

- Сайн байна уу? Савхин цамц захиалах гэсэн юм.
— Тэгвэл тэр байгаа савхинаас сонгоорой.
— Би энэ хүрэн савхиар хийлгэе.
— Та кассанд мөнгөө тушаагаад хэмжээ авхуулаарай.
— Үйлчлэгч ээ, би урьдчилгаа болгож хоёр зуун төгрөг тушаая.
— За, энэ тасалбар аваарай.
— Та миний хэмжээ авахгүй юу?
— Тэгье, эхлээд цээжний өргөн, ханцуйн хэмжээ авъя. Уртхан хийлгэх үү?
— Үгүй ээ, богиновтор (бас) зах нь дөрвөлжин байвал сайн. Талдаа 4 товчтой хийлгэе.
— Болно оо.

Зурагчин

- Та зургаа хаана авхуулсан бэ?
— Би энэ зургийг өнгөт зурагчинд авхуулсан юм. Ямар гарсан байна?
— Сайхан гарсан байна. Өнгөт зурагчин хаана байдаг юм бэ?
— Би та хоёрт зааж өгье. Гурвуулаа хамт явъя.
— Бид хоёр өнгөт зураг авхуулмаар байна. Эндээс хол уу?
— Холгүй ээ, их сургуулийн хажуу талд байдаг юм.

* * *

- Түргэн зурагчин хаана байдгийг та надад зааж өгнө үү?
— Та «Урт цагааныг» мэдэх үү?
— Мэднэ.
— Тэгвэл «Урт цагааны» урд талд байдаг юм.
— Сайн байна уу? Би зургаа яаралтай авхуулах гэсэн юм.

- Та ямар зураг авхуулах вэ?
- (Би) паспортын зураг авхуулмаар байна. Ямар үнэтэй вэ?
- 5 төгрөг 50 мөнгөний үнэтэй. За, та ингэж суугаад над руу хараарай! Анхаараарай! Дарлаа шүү! Боллоо.
- Зурагчин гуай, зургаа хэдийд ирж авах вэ?
- Гучин минутын дараа ирээд аваарай.

Дасгал 14. Задания:

1. Пригласите друга пообедать.
2. Спросите, занято ли место.
3. Скажите, что вам нужно сфотографироваться. Спросите, сколько стоит цветная фотография.
4. Спросите, где находится часовая мастерская.
5. закажите себе сшить кожаное пальто.
6. Попросите поставить набойки на туфли.

ХЯНАЛТЫН АЖИЛ

Повторительные предложения:

-х гэтэл; -х тутам; зөвхөн төдийгүй; -х байх; -ж магадгүй; усилительные частицы: л, ч ..., -аасай, -г, бол уу.

1. Что-нибудь скажи. 2. Я хотел говорить дальше, но мне не дали. 3. Я хотел купить книгу, но у меня не было денег. 4. Я хотел написать письмо, но ручку не нашел. 5. Мы хотели поехать в центр, но не нашли машину. 6. Я хотел принести газет, но в киоске их не было. 7. Наверное, он пришел. 8. Может быть, он пришел. 9. Может быть он пришел? 10. Интересно, завтра будет дождь?

* * *

1. Говорите громче! Пусть они послушают! 2. Не шумите, плохо слышно. 3. Пусть младший брат повторяет уроки. 4. Не забывайте свои вещи! 5. Хорошо бы снова вышел этот фильм. 6. Хорошо бы у меня была машина. 7. Дорж говорит по-русски лучше, чем Бат. 8. Интересно, где он сейчас работает? 9. Что-то сейчас делает мой отец? 10. На улице нет ни ветра, ни дождя. 11. Такие предприятия есть в любой стране. 12. Можно и так. 13. Так нельзя делать. Так нельзя говорить.

14. Можно подумать. Можно сказать? Можно спросить?
 15. Если так, я пойду. Все равно я пойду. Все равно я не пойду.
 16. Позовите кого-нибудь из них. 17. Я знаком только с Батом. 18. Именно сегодня он придет. 19. Это может приготовить любой человек. 20. Эту книгу нигде не достать. 21. Вы всегда можете к нам прийти (в любое время). 22. Я все могу. Я ничего не могу. 23. Нет ни одного лишнего билета. 24. Эти ботинки дорогие, зато хорошие. 25. Пусть и поздно, я читаю газеты каждый день.

Үг хэллэг

Хоолны газар

бууз бозы	хургатай хоол мелко нарезанная молодая баранина с гарниром
банш пельмени	байцаатай хурга баранина с капустой
аарул сушеный творог	аршаан минеральная вода
айраг кумыс	мөхөөлдөс (зайдас) мороженое
бяслаг сыр	хоол болох блюдо готово
тараг кефир, кислое молоко	мах татах очень мелко резать мясо для боз
хуушуур род чебуреков	шарсан мах жареное мясо
шөл бульон	чанах варить
байцаа капуста	өлсөх проголодаться
нухаш паштет	цадах насытиться
архи водка	ам цангах мучает жажда
улаан шөл борщ	хэрчих резать хлеб
өндөг яйцо	өөрөө үйлчлэх самообслуживание
хнам колбаса	зөөгч официант
талх хлеб	хоолны цэс меню
цагаан будаа рис	лонх, шил бутылка
жүрж лимонад	хундага бокал, рюмка
жимс фрукты	янжуур тамхи сигареты
гурилтай шөл суп-лапша	жигнэх, хайрах печь
гурил мука	амсах пробовать;
хуйцаа ассорти (кит. мясное блюдо)	
байцаатай шөл щи с капустой	
хар шөл простой бульон с большим количеством мелко нарезанной баранины	

амттай вкусный
гуанз столовая
хүнтэй занято;
хүнгүй свободно (место)
хүнсний дэлгүүр продоволь-
ственный магазин
ХИД хүнсний их дэлгүүр
буцалсан ус кипяченая вода
үсчин парикмахер
хувцасны өлгүүр вешалка
багасгах укоротить
тайруулах подстричь
өтгөн үстэй густые волосы
сахал борода, усы
хууз бакенбарды
шингэлэх проредить волосы
хусуулах побриться
тослуулах сбрызнуть волосы
цаг засвар часовая мастерская
хагарах разбиться
унагах уронить

гол ось
кассанд бичүүлэх (тушаах) зап-
латить в кассу, выписать
чек
хувцас захиалга пошивочное
ателье
савхин цамц (хийлгэх) кожа-
ная куртка (сшить по зака-
зу)
нэхий дээл дубленка
захиалга заказ, заявка
зурагчин фотограф
зураг авах фотографировать
зураг авхуулах сфотографи-
роваться
мөнгөө хураалгах заплатить
деньги
тасалбар чек, квитанция
мөнгө тушаах, хураалгах
сдать деньги

ЦАГААН САР — БЕЛЫЙ МЕСЯЦ ИЛИ НОВЫЙ ГОД ПО-МОНГОЛЬСКИ

Цагаан сар (белый месяц) отмечается в январе или феврале по лунному календарю. Это тройной праздник — наступление Нового года, общий день рождения и праздник благополучной перезимовки скота, начало весны.

К Цаган сару готовятся задолго до его начала. Основные блюда праздничного стола: бозы **бууз** (круглые пельмени с мелко нарубленным мясом на пару), **банш** — пельмени, **боов** — печатные пряники овальной формы, **еэвэн** — круглый корж с узором. Приготовленные бууз замораживают, а специально хранящиеся с осени молоко и кумыс размораживают.

День накануне Цаган сара, своеобразный «сочельник» называется **битүүн**. В этот день варят баранину, желательна всю

тушу целиком. Рацион молочной пищи монголов составляет более двадцати видов. Праздничная трапеза начинается после захода солнца. В центре стола водружается вареный крестец. Ставят его таким образом, чтобы баранья голова, поставленная на крестец, была повернута к хоймору, куда усаживается хозяин дома и почетные гости, а курдюк в сторону входа. Трапезу всегда начинают с чая.

Встречают Новый год (**сар шинийн нэгэн**) с первыми лучами солнца. Обряд поздравления или приветствия **золгох** начинают с самых старших в семье. Приветствуя старшего, молодые протягивают к нему руки ладонями вверх, старшие кладут свои руки сверху ладонями вниз. Строго соблюдается требование, чтобы одежда была в порядке — пуговицы застегнуты, края шапок подняты, пояс ровно и туго затянут, рукава **дэли** отвернуты.

Наиболее почитаемым во время **Цаган сара** считается белый цвет. Раньше старались надевать белые одежды. В знак уважения хозяину дома подносят голубой **хадак** и подарки (часто молодые дарят старикам денежные купюры). В ответ каждый гость, в том числе и все дети, получают от хозяев подарки. Считается, что подарок должен состоять из двух вещей, причем одна из них плоской формы и белого цвета, например, платок, салфетка и т. д.

СТРАНА ВЕЧНО СИНЕГО НЕБА

ГРАММАТИКА

I. Способы выражения причинно-следственных отношений в предложении:

1. *Союзы*: учир, учраас, тул, улмаас, болохоор. Например:
Тэдний олонхи нь эмэгтэйчүүд учраас Даваасүрэн гэдэг хүнийг олж чадсангүй.

Так как многие из них были женщины, не смог отыскать человека по имени Даваасурэн.

Содов гуай хувийн машинаар ирсэн тул Намнанг гэрт нь хүргэж өгсөн.

Так как Содов гуай приехал на своей машине, отвез Намнана домой.

Зун цаг байсан болохоор тэдний шон дээр морь олон.

— Так как время было летнее, на их привязи было много лошадей.

Худалдааны гадаад харилцааны яам байгуулсны улмаас гадаад эдийн засгийн үр ашиг дээшилж байна.

Благодаря организации министерства внешней торговли эффективность внешнеэкономических связей повысилась.

2. *Разделительное деепричастие*: -аад (-оод, -өөд, -ээд).
Например:

Цас ороод хүйтэн болов.

Выпал снег и стало холодно.

Амьдралын аж байдал өөр болоод ч тэр юм уу?

Может быть, это *от того, что* жизнь стала другой?

3. Причастие прошедшего времени в исходном и орудном падеже: *-снаас, -снаар*. Например:

Монгол ардын хувьсгал ялснаар улс орны амьдрал үндсээр өөрчлөгдсөн юм.

Благодаря тому, что (в результате того, что) победила монгольская народная революция, жизнь страны в корне изменилась.

Бие муутай болсноос ажилдаа ирсэнгүй.

Из-за болезни не пришел на работу.

II. Продолженное деепричастие: *-саар (-сээр, -соор, -сөөр)*:

— Действие, выраженное продолженным деепричастием, совпадает с действием, выраженным глаголом-сказуемым в конце предложения. Например:

Энэ замаар явсаар түүнтэй ярилцав.

Шел по дороге и разговаривал с ним.

— Выражает продолжительность действия, если оформляет последнее сказуемое. Например:

АНУ-ын Төрийн нарийн бичгийн дарга хоёр удаа манай оронд айлчилсныг монголчууд бид талархан дуурссар байдаг юм.

Мы, монголы, *продолжаем с благодарностью вспоминать*, что Госсекретарь США два раза посетил с визитом нашу страну.

III. Однородные члены предложения, перечисление.

— При перечислении в монгльском языке падежом оформляется последний член предложения и перечисление заканчивается словом «зэрэг» (и так далее). Например:

Малаас гарах үс ноос, ноолуур, сүү, мах, арьс шир, өөх тос, яс зэргийг улам ихээр ашиглаж боловсруулах, дотоод ба гадаадын хэрэгцээг хангадаг юм.

Такие продукты животноводства, как шерсть, пух, молоко, мясо, кожа, жир, масло, кости, тщательно перерабатываются и (направляются) на удовлетворение внутренних и внешних потребностей.

Манай ард түмэн өвөл, хавар, зун, намрын улиралд таван хошуу малаа маллаж байдаг.

Наш народ зимой, весной, летом и осенью ухаживает за пятью видами скота.

-тус тусын — употребляется при перечислении, означает «в каждый из ...». Например:

Монгол улс Олон улсын валютын сан, Дэлхийн банк, Азийн хөгжлийн банкад тус тус элссэн юм.

Монголия вступила в Международный валютный фонд, Мировой банк, Азиатский банк развития.

(Имеется в виду — в каждый из перечисленных).

IV. Послелог.

Употребляются в постпозиции. Например:

Ажил дээр ирэв. Пришел на работу.

Түүнээс хойш хоёр жил өнгөрлөө.

С тех пор прошло два года.

При образовании атрибутивной конструкции из двух существительных, первое из которых является определением, используется послелог с аффиксом *-х (-хи)*. Например:

Хувьсгалын өмнөх утга зохиол.

Дореволюционная литература.

Дайны дараахь үе. Послевоенный период.

Монголын засгийн газар өөрийн нутаг дээрх биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах бодлого баримтлав.

Правительство Монголии придерживалось политики охраны биологических видов на своей территории.

Часто в такой функции выступает дательный падеж, образуя своеобразный послелог — *дахь (дэх)*. Например:

Монгол орон дахь гадаадынхан.

Иностранцы в Монголии.

V. Отрицание *-гүй* употребляется с именами существительными в качестве союза «и». Например:

өвөл зунгүй и летом и зимой,

өдөр шөнөгүй днем и ночью.

Загварууд*

Зун цаг байсан болохоор тэдний шон дээр морь олон.	<i>болохоор</i>
БНМАУ-ыг тунхагласны улмаас тус орон шинэ замаар хөгжилөө.	<i>-сны улмаас</i>
Амьдралын аж байдал өөр болоод ч тэр юм уу?	<i>болоод ч тэр юм уу</i>
Замаар явсаар түүнтэй ярилцав. Малчин хүн өвөл зунгүй ажил ихтэй байдаг.	<i>-саар</i>
Чи хаашаа явж байна вэ?	<i>өвөл зунгүй хаашаа?</i>
Би урагшаа явж байна.	<i>урагшаа, хойшоо</i>
Монгол орон дахь гадаадынхан.	<i>дахь</i>
Герман дахь монголчууд.	
Дайны дараахь үе.	<i>дараахь</i>
Улсын хоорондохь зам.	<i>хоорондохь</i>

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА

Дасгал 1. Переведите с монгольского языка на русский устно. Обратите внимание на употребление послелогов:

Газар ус*

Хангай газар өндөр уултай, уулан дээр ой модтой, уулан дээгүүр цагаан цагаан үүлтэй, үүлэн дээгүүр өндөр хөх тэнгэртэй, өндөр хөх тэнгэр дор өргөн нарийн голтой, өнгө өнгийн цэцэгтэй, уулын наана талтай, уулын цаана уултай. Наад уул ногоон, цаад уул цэнхэр. Ойр, холын ой, хад, өндөр нам уул тал алаглан (пестреет) харагддаг. Үүлэн доогуур, уулан дээгүүр харцага шувуу (соколы) салхи шиг түргэн нисч байна. Ууланд гараад дээш харвал үүлтэй, үүлгүй тэнгэр харагдна. Доош харвал газар ус, уул тал, ой мод, хад чулуу, урт зам харагдна. Уулын агаар сайхан аа!

Дасгал 2. Вставьте вместо точек связующее звено, используйте данные обороты:

учраас, болоод, гараад, үзснээр, улмаас

1. Монголчууд малчин улс ... цаг агаарын байдлыг хүн бүр таамаглаж чаддаг.
2. Харьж байгаа улирал ... өдөртөө 15 градусаас илүү дулаарахгүй.
3. Урьд нь ном бичгээс ... харангуут (как только увидел) Сүхбаатарын хөшөө Сүхбаатарын талбай гэж мэдсэн.
4. Тэр гурав их сургууль дээрээс ... суудлын тэргэнд сууж баруун тийш хөдлөв.
5. Тал бүрээсээ өндөр уул, нуруугаар хүрээлэгдэж тэнгис далайгаас холдсны ... хуурай эрс тэс уур амьсгалтай.

Дасгал 3. Закончите предложение:

1. Монгол орны хангай говь ч нутаг элдэв .... (богата растением и животными).
2. Манай улсын нутагт Орхон, Сэлэнгэ, Хэрлэн, Онон (и много других рек есть).
3. Хэнтий нуруу бол ар өвөргүй (высокие горы, покрытые лесами).
4. (С юга и на западной окраине (зах) Хэнтэйского хребта) нам дор тал газар, өргөн хөндий байдаг.

Дасгал 4. Задайте пять вопросов другу, только что прибывшему из поездки по Монголии.

Мөнх хөх тэнгэрийн орон* (Тайлбарлах бичиг)

Бразилийн нийслэлд болсон Байгаль орчин хөгжлийн асуудлаархи НҮБ-ын Бага Хуралд манай улс «Монгол орны нутаг дэвсгэрийг олон улсын Онцгой хамгаалалтай дэлхийн шим мандлын тусгай бүс газар болгох» санал гаргажээ. Уг саналыг тус Бага Хурлаас дэмжин хамтран ажиллахыг сонирхогч улсууд олон улсын байгууллагуудад уриалж «Тайлбарлах бичиг» гаргасан юм.

Монгол улс бол Ази тивийн төв хэсэгт оршдог, 1,5 сая гаруй ам км нутагтай, 2,2 сая шахам хүн амтай орон юм. Монголчууд эрт дээр үеэс байгаль орчноо дээдлэж ирснээр газар, ус, ургамал, амьтны ертөнц нь онгон төрхөөрөө хадгалагдаж үлдэжээ.

Монгол улсын нутаг дэвсгэр нь их хөвч тайгын өмнөд хэсгээс эхлэн тал хээр, их говь хүртэлх Төв Азийн байгалийн өвөрмөц хэв шинж бүхий нутгийг хамардаг, эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай, мөнх цэвдэгийн урд, элсэн говийн хойд захыг багтаасан дэлхийн шим мандлын нэн өвөрмөц тогтоцтой хэсэг юм.

Монгол улс мөнх цаст уул, мөсөн гол, унтарсан галт уул, элсэн манхан, баян бүрд, уудам тал, гүн агуй, рашаан булаг, эртний галавын ургамал, амьтны чулуужсан үлдэгдэл гэх мэт байгалийн дурсгалт зүйлээр баялаг билээ.

Мөн хүн төрөлхтний түүний дотор нүүдэлчдийн соёл иргэншлийн түүхийн дурсгалд чухал ач холбогдолтой буган чулуун хөшөө, хүн чулуу, хадны сүг зураг, эртний хиргисүүр булш, хот балгас зэрэг түүх археологийн дурсгалаар маш элбэг юм. Зөвхөн буган чулуун хөшөө 500 гаруй байна.

Тус улсын нутаг дэвсгэрийн ихэнх хэсэг нь уулархаг өндөр газар бөгөөд нутгийн баруун хойноос зүүн урагш чиглэн тогтсон Алтайн нуруу бол манай Монгол орны хамгийн өндөр урт нуруу юм. Алтай Хангайн уулархаг нутгийн хооронд Их Нууруудын хотгор газар оршино. Увс, Хар-ус, Бөөнцагаан зэрэг манай орны томоохон нуурууд тэнд байдаг.

Монгол орны зүүн хэсэгт Хэнтий нуруу оршино. Хэнтий нуруунд Алтай Хангай нуруутай адил мөнх цаст оргил байхгүй харин ар өвөргүй ой модоор хучигдсан өндөр уулс бий.

Хэнтий уулархаг орноос зүүн тийш ба урагш өргөн тал газар бий. Энэ газрыг Монголын дорнод тал гэж нэрлэнэ. Түүнээс баруун урагш говь газар бий. Говь завсрын байдалтай говь юм.

Дасгал 5. Переведите текст с монгольского языка на русский письменно.

Дасгал 6. Переведите вопросы с русского языка на монгольский, ответьте на них по тексту:

1. Каким вопросам была посвящена Конференция ООН? 2. Какой документ приняла Конференция? 3. Где находится Монголия? 4. Сколько человек проживает на территории Монголии? 5. Почему флора и фауна Монголии сохранились в их первоначальном виде? 6. В чем специфика природы Монголии? 7. Какой в

Монголии климат? 8. Где расположены самые высокие горы в Монголии? 9. Какие три горные системы вы знаете в Монголии? 10. В чем особенность Гоби? 11. Какая разница между Алтаем и Хэнтэем? 12. Где находится Котловина Больших Озер? 13. Какие природные памятники есть в Монголии? 14. Какие археологические находки были сделаны в Монголии? 15. Какие самые известные реки Монголии вы знаете? 16. Как называется самое большое озеро? 17. Какова особенность восточных степей?

Дасгал 7. Найдите в тексте эквиваленты русских выражений:

биосферный заповедник
 страны, заинтересованные в сотрудничестве
 Меморандум
 поклоняться природе
 сохранились в первоизданном виде
 территория со специфическим природным типом
 территория Центральной Азии начинается с юга тайги до северной части Гоби
 резкоконтинентальный климат
 вечная мерзлота
 вечные снега, снежник, снежная вершина
 ледник
 родник, источник
 потухший вулкан
 кочевая цивилизация

Дасгал 8. Соедините по смыслу две части предложения:

Монгол Улс өөрийн нутаг дэвсгэрийг	багагүй анхаарал тавьдаг
Монгол Улсад байгалийн баялгаа хайрлан хамгаалахад Мал аж ахуй бол	манай орны улс ардын аж ахуйн онцгой чухал салбар юм тавиас доошгүй толгой малтай
Өнөөдөр Монгол орон	Олон улсын хамгаалалттай дэлхийн шим мандлын тусгай бүс нутаг болгох саналыг дэвшүүлээ
Монголын говь бол	хоёр сая гаруй адуутай

Айл бүр аминдаа
Байгаль хамгаалах ажлыг

бүх нийтийн үйлс гэдэг
Сахар арабын их цөлтэй
адилгүй

Дасгал 9. Составьте небольшой рассказ по карте Монголии. Найдите географические названия, которые упомянуты в знаменитом стихотворении Д. Нацагдоржа «Миний нутаг»:

Хэнтий, Хангай, Соёны өндөр сайхан нуруунууд
Хойт зүгийн чимэг болсон ой хөвчин уулнууд
Мэнэн, Шарга, Номины өргөн их говиуд
Өмнө зүгийн манлай болсон элсэн манхан далайнууд
Энэ бол миний төрсөн нутаг
Монголын сайхан орон
Хэрлэн, Онон, Туулын тунгалаг ариун мөрнүүд
Хотол олны эм болсон горхи булаг рашаанууд
Хөвсгөл, Увс, Буйрын гүн цэнхэр нуурууд
Хүн малын ундаа болсон тойром бүрд уснууд
Энэ бол миний төрсөн нутаг
Монголын сайхан орон.

Дасгал 10. Поставьте глаголы в форме страдательного залога. Составьте с ними предложения на тему «Миний нутаг»:
мартах, санах, харах, сонсох, үзэх, мэдэх.

Дасгал 11. Расскажите о своей родине, используйте клише:
Миний төрсөн нутаг...

Манай нутаг сайхан. Тэнд өндөр уул уудам тал, өргөн тунгалаг гол мөрөн, ой мод, өвөрмөц онцлого бий...

ЯРИАНУУД*

— Та Монгол орныг сайн мэдэх үү?

— Мэднээ. Монгол орон Ази тивийн төвд оршдог. Өргөн уудам нутагтай. Нутгийн хойд тал нь уулархаг, ой модоор их. Орхон Сэлэнгэ зэрэг том том гол мөрөнтэй. Нутгийн төв хэсэг нь тал. Өмнө талаараа говьтой. Хангай говьгүй ашигт малтмалаар арвин.

- Та говьд очиж үзсэн үү?
- Үзсэн. Гурван жилийн өмнө Өмнөговь аймагт нэг очиж үзсэн. Их сонин сайхан нутаг билээ. Бас Дундговь, Дорноговь аймагт хэд хэд очсон. Зарим хүн Монголын говийг ус ч үгүй, ургамал, амьтан ч үгүй цөл гэж боддог бололтой.
- Нүдээрээ үзээгүй болоод л тэр. Хэрэв үзсэнсэн бол хаанаас тэгж бодох вэ! Би говийн тухай их соноссон. Нэг очиж үзэх юмсан гэж боддог.
- Заавал очиж үзээрэй. Их сонин шүү! Зун нь их халуун ч гэсэн, өвөл зунгүй мөстэй байдаг газар ч бий. Усаар ховор, элсэрхэг хөрстэй боловч малын сайхан бэлчээртэй. Бүтэн өдөр явсан ч захад нь хүршгүй өргөн тал ч бий. Говийнхон ажилд сайн. Говийн зоригт малчдыг харахад бахадмаар байдаг юм.
- Би саяхан нэг ном уншлаа. Говийнхныг их л магтсан байна.
- Магталгүй яахав! Магтууштай сайхан нутаг, магтмаар сайн хүмүүс.
- Хангай ч бас сайхан нутаг. Хангайнхан ч бас сайн хүмүүс шүү дээ!
- Тэгэлгүй яахав! Хангай говьгүй л сайхан. Харин хүнд төрсөн нутаг, эх орон нь л хамгийн сайхан санагддаг байх.

* * *

- Та хөдөө яваад ирэв үү?
- Тэглээ. Хөдөө яваад өчигдөр орой ирлээ.
- Та ямар ажлаар яваад ирэв?
- Нутаг орны байдал үзэж аялж яваад ирлээ.
- Хаагуур, хаагуур явав?
- Архангай, Өвөрхангай, Говь-Алтай аймгаар явлаа. Их ч юм үзлээ.
- Юу юу үзэв дээ?
- Уул, тал, ой модоор явж янз бүрийн ан амьтан үзлээ. Би аргаль, янгир үзээгүй байсан юм. Сая үзлээ.
- Хулан хавтгай үзэв үү?
- Үгүй. Музейд л үзсэн.
- Хөдөө нутаг ямар байна?
- Одоо тэнгэр дулаарч, ногоо ургаж байна.
- Та Эрдэнэзууг үзэв үү?

- Үзлээ. Хархорины САА-д очлоо. Олон хүнтэй уулзаж танилцлаа. Аймгийн төвд нэг концерт үзлээ. Авьяастай залуучууд олон байна. Морин хуур, ятгаар хөгжимдөж дуу дуулж, бүжиг хийж байна. Ер нь сонирхол татах юм их байна.
- Аймгийн музейд очив уу? Аль аймгийнх нь илүү сайхан санагдав?
- Очилгүй яахав? Аль аль нь сайхан санагдлаа. Музей бүр л нутгийнхаа түүх, соёл, байгалийн баялаг, нэрт хүмүүсийнхээ амьдралыг харуулсан сайхан сайхан үзмэртэй юм.

ХЯНАЛТЫН АЖИЛ

Причинно-следственная связь:

1. Переведите с монгольского языка:
  1. Дээр үед хүүхдийн үхэл их байснаас болж хүүхдийн төрөлт бага настай холбоотой янз бүрийн ёс заншил бий болжээ.
  2. Тал бүрээсээ өндөр уул, нуруугаар хүрээлэгдэж тэнгис далайгаас холдсны улмаас хуурай эрс тэс уур амьсгалтай.
  3. Цас ороод хүйтэн болов.
  4. Манжийн эзэнт гүрэн нуран унаснаар Хятад Монгол Төвд тус тусын замаар замнах бололцоо олж авав.
  5. 1911 онд монголчууд зөвхөн өөрийн хөрш хаант Орост хандаж улс орноо хүлээн зөвшөөрч тусламж дэмжихийг хүссэн төдийгүй мөн АНУ-д хандсан билээ.
  6. Сүүлийн 2–3 жилд хэд хэдэн чухал гэрээ хэлэлцээр байгуулснаар монгол-америкийн харилцаа эрх зүйн хувьд ч батажлаа.
  7. АНУ-д одоо АНУ-Монголын бизнесийн Зөвлөл зэргийн байгууллага үүсч байгуулагдаад үйл ажиллагаагаа эхлээд байна.
  8. Энэ хөрөнгийг тусламж болгон олгосноор тухайн оронд олон улсын санхүүгийн байгууллага, бусад улстай хамтран ажиллах үүдийг нээж өгч байгаа юм.
  9. Гэхдээ танайхны хүч чармайлт, хувийн үйлдвэр, гадаадын хөрөнгө оруулагчдын ажлын үр дүнгээс их юм шалтгаалах нь мэдээж.

2. Переведите с русского языка на монгольский:
1. Так как Монголия — страна с небольшим количеством населения, ее внутренний рынок ограничен.
2. Благодаря успешному развитию сельского хозяйства поголовье скота достигло 25 миллионов.
3. Из-за того, что цены на уголь на мировом рынке падают, эта отрасль становится невыгодной.
4. Я сегодня поздно закончил работу, поэтому не зашел в магазин за хлебом.
5. Монгольский язык трудный, поэтому учиться нужно долго.
6. На улице холодно, поэтому я простудился.
7. Он сказал мне: «Приходи ровно в 16 часов», но я сидел на собрании и заставил его ждать меня 30 минут.

Үг хэллэг

байгаль — природа	үлдэх — остаться
байгаль орчин — природная среда	их хөвч тайга — тайга, таежный лес
нутаг дэвсгэр — территория	тал хээр — степь
онцгой хамгаалалтай — с особой охраной	өвөрмөц — специфический
шим мандал — биосфера	хэв шинж — тип, свойство
Олон улсын онцгой хамгаалалтай дэлхийн шим мандлын тусгай бүс газар — Биосферный заповедник	хэв шинж бүхий — обладающий типом...
бүс газар — зона, регион	хамрах (хамаарах) — охватывать, иметь отношение
бүс нутаг — регион	эх газрын — континентальный
санал гаргах — выдвинуть предложение, инициативу	эрс тэс уур амьсгалтай — резко-континентальный климат
дэмжих — поддерживать	уур амьсгал — климат
шахам — почти	мөнх цэвдэг — вечная мерзлота
дээдлэх — почитать, поклоняться	элсэн говь — песчаная пустыня
ургамал — растительность;	говь — в монгольском языке «говь» не означает географическое название, это — пустыня
ургах — расти	
онгон төрх — первозданный вид	багтаах — включать в себя
хадгалах — хранить	тогтоц — строение, система, структура
хадгалагдах — сохраниться	

мөнх цаст уул — вечные снега;
мөс — лед
галт уул — вулкан
унтарсан — потухший
баян бүрд — оазис
агуй — пещера
булаг — ключ, источник
булш — могильник
булах — зарывать, закапывать
эртний галав — древний период
амьтны чулуужсан үлдэгдэл —
окаменевшие останки жи-
вотных
дурсгалт зүйл — памятник
хүн төрөлхтөн — человечество
нүүдэлчдийн соёл иргэншил —
кочевая цивилизация
ач холбогдолтой — иметь значе-
ние
буган чулуун хөшөө — «оленные
камни»

хүн чулуу — каменная баба
хадны сүг зураг — рисунки и
надписи на скалах
хиргисүүр булш — киргизские
могильники
хот балгас — развалины древних
поселений
зөвхөн — только
уулархаг — гористый
элсэрхэг — песчаный
усархаг — водный
чиглэн тогтсон — протянулся
Их Нууруудын хотгор — Котлови-
на Больших Озер
оргил — вершина
ар өвөргүй — и с севера, и с юга
хучих — покрывать
хучигдсан — покрыты
завсрын байдалтай говь — полу-
пустыня

ШАМАНИЗМ БӨӨГИЙН ҮЗЭЛ

К концу 1 тыс. до н.э. шаманизм в Центральной Азии и Южной Сибири в структурном плане получил свой законченный вид. К нему восходят шаманские верования всех монгольских народов позднейших времен, а также тюркоязычных народов Сибири. Его самый ранний слой соответствует тотемическим верованиям. Пережитками тотемического сознания являются дошедшие до нас представления о тотемных предках: волке *чоно*, лебедю *хун шувуу*, орле *бургэд*, медведе *баавгай*, и т. д. Шаманизм одухотворяет весь мир, каждое явление природы: каждая местность имеет своего духа (*лус савдаг*). Возникли обряды жертвоприношения *тайлган* и *тахил*. Например, *овоо тахих* жертвоприношение в честь курганов обо (насыпь из камней, земли, веток на перекрестке дорог, у воды или на перевале; *хайрхан уул тахих* обряд жер-

твоприношения в честь священной горы и т. д. Верховным божеством в шаманизме является Синее небо — *Хөх тэнгэр*. В эпоху патриархально-родового строя шаманизм выступает как одна из форм общественного сознания. Постепенно по мере разложения родового строя и появления ранних государственных объединений (хуннов, сяньби, жужаней) усложняется обрядовая система шаманизма, возникает институт шаманского избранничества, особая школа подготовки и посвящения шаманов и т. п. Шаман жрец играл важную роль в политике ранне- средневековых государств.

ИЗ ИСТОРИИ МОНГОЛИИ

ГРАММАТИКА

1. Притяжение «-х» употребляется с дательным и родительным падежами. Например:

Онон мөрний хөвөөн дэх.	На берегу реки Онон.
Энэ кино Монголынх.	Этот фильм монгольский.

2. *Тухайлбал* — «а именно», «в частности» вводное слово.

3. *Төдий* — союз «настолько», «только», «всего-навсего».

4. *Хэдий тийм боловч* — несмотря на это.

5. *нь* — употребляется как субстантиватор после причастий, оформляет группу подлежащего, выраженного глаголом. Например:

Урлаг хөгжиж байсан нь.
Развитие искусства,

6. *Аффикс -тан* генетически восходит к аффиксу совместного падежа *-тай*: *т* — совместный падеж; *а* — разделительный гласный; *н* — скрытый *н*.

Монгол хэлтэн аймаг — монголоязычные племена.

7. *хийгээд, бөгөөд, болон* — соединительные союзы «и».

8. **-хуйц, -ууштай** — аффиксы прилагательного, переводятся êâê «çà è, èâà ù èé...». Например:

магтууштай	похвальный
мэдэгдэхүйц	заметный.

9. **Глаголы в страдательном залоге** требуют дательного падежа, например:

захиргаанд нухлагдсан — страдали от господства.

10. **Глаголы в побудительном залоге** требуют винительного падежа или притяжения. Например:

Тусгаар тогтнолоо сэргээн тунхагласан
— восстановили независимость.

11. **XVII зууны эцэс гэхэд** — к концу XVII века.

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА

Дасгал 1. Разберите слова по составу, восстановите первоначальную основу глагола или существительного:

Нүүдэлчид, байдалтай, аймгуудын, олдвороос, мэдэгдэх, дурсгалын, нэгтгэж, үзэгдэл, дэвшилттэй, бариулах, хороололтой, хуралдайгаар, мэдэгдэхүйц.

Дасгал 2. Переведите на русский язык:

нэгэн үед, хожмын үед, ойрын үед, дээр үед, манай үед, өнөө үед, орчин үед, залуу үед, залуу үе, өсвөр үе, түрэгийн үе, тухайн үе, тэр үе, манай эриний завсар үед, сүүлчийн үе.

Дасгал 3. Переведите на русский язык, дополните ряд слов:

Монгол хэлтэн, амьтан, ажилтан, номтон, эрхтэн, угсаатан, хүчтэн, овогтон...

Дасгал 4. Выберите из текста парные слова и продолжите ряд:
газар нутаг, эрх ашиг, улс гүрэн...

Дасгал 5. Найдите в тексте причастие в винительном падеже в функции дополнения с глаголами. Например: *нэгтгэн захирахыг эрмэлзэх* — стремиться захватить.

Дасгал 6. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Я не знаю, где живет Дорж. Знает только Дулма. 2. Я не знаю, где продается молоко. Спросите у продавца. 3. Я не знаю, сколько книг в этой библиотеке. 4. От кого ты узнал, что он приехал (он приезжает) из Москвы? 5. В прошлом году Туяа не могла говорить по-русски. А сейчас хорошо говорит (стала говорить). 6. В детстве я не умел кататься на коньках. Сейчас хорошо катаюсь. 7. Как только увидел Батбаяра, сразу его узнал. 8. Они пришли сюда, чтобы помочь нам. 9. Учитель Шарху преподает или маньчжурский или старописьменный язык. 10. Подождите здесь, пока я не приду. 11. Когда я пришел, уроки уже начались. 12. Я не знаю, что мне делать. 13. Они не только обсуждали эту проблему, но горячо спорили.

Монгол орны түүхээс*

Манай эриний завсар үед Төв Азийн ихэнх нутгийг эзэлж байсан Хүннү гүрэн бол монголчуудын өвөг дээдсийн анхны төр улс байсан юм. Хүннү гүрэн Хятадын Хан улстай өрсөлдөн тэмцэлдэж нэгэн үе сүрхий хүчирхэг байв. Манай эриний 198 онд Хүннү Хятадын хооронд тусгай гэрээ байгуулагдаж Цагаан хэрмээс хойши газар нутгийг хүннүчүүд эзэмшиж байх болжээ. Хүннү гүрэн Дорно Өрнийн олон улстай өргөн харилцаатай байсан бөгөөд нүүдэлчдийн соёл иргэншлийг бусад улс гүрэнд түгээж байжээ. Хүннүгийн гүрний дараа тогтсон томоохон улс бол түрэгийн хаант улс юм (манай эриний VI—XIII зуун). Хатан Туул, Онон, Хэрлэнгийн монголчууд биеэ даасан байдалтай байсан бөгөөд Түрэгийн хаанд алба татвар өгөх төдий байжээ. Энэ үед Түрэг Монгол аймгуудын хэл хоорондоо ихээхэн холилдож хожмын үед чухам ямар үг нь монгол, түрэг болохыг ялгаварлахад бэрх болжээ.

Түрэгийн үед нүүдэлчдийн соёл, тухайлбал бичиг үсэг, уран барилга, чимэглэх урлаг хөгжиж байсан нь археологийн олдвороос мэдэгдэж байна. Орхоны бичээс гэж алдаршсан

чулуун дээр сийлсэн түрэг бичиг бол дэлхий дахины соёлын ховор дурсгалын нэг юм.

Тус улсын нутагт оршин тогтнож байсан оөр нэг томоохон улс нь Монголын Кидан гүрэн (манай эриний IX зуун) байв. Кидан нар монгол хэлтэн аймаг байсан бөгөөд дараах үеийн монголчуудын түүхэнд мэдэгдэхүйц ул мөрөө үлдээсэн билээ. Кидан гүрний дараагаар монгол аймгууд түүхийн тавцанд гарч иржээ.

1204—1205 оны үед Тэмүүжин монгол аймгуудыг дэс дараалан нэгтгэн захирах болжээ. Монгол аймгуудыг нэгтгэж дуусмагц 1226 онд Онон мөрний хөвөөн дэх Дэлүүн Болдогт хуралдсан монголын феодал ноёдын их хуралдайгаар Тэмүүжинг бүх Монгол улсын хаан болгон өргөмжлөв.

XIII зууны эхэн үед Монголын нэгдсэн улс ийнхүү байгуулагдсан нь монгол аймгууд нэгэн ард түмэн болон нягтрах, монгол хэл бүрэлдэн тогтох зэрэг цаашдын түүхэн дэвшил хөгжилд чухал үүрэг гүйцэтгэсэн байна. Хэдийгээр энэ нь тухайн үед дэвшилттэй үзэгдэл байсан боловч феодал язгууртны эрх ашгийг хамгаалагч хаад ноёд ард түмнийг хатуу ширүүнээр дарлан мөлжиж монголын феодалууд олз ашиг олохын төлөөнөө бусдын нутаг, эд баялгийг дээрэмдэж эзлэн түрэмгийлэх аян дайны замд орсон юм.

Эртний монгол аймгуудын нэгэн нийслэл хот байсан Хар Хорумыг 1235 онд Өгөөдэй хааны зарлигаар өргөтгөн орд харш нэмэн бариулж эргэн тойрон бэхлэлт хэрэмтэй, олон угсаатны хороололтой болгожээ.

Монголын эзэнт гүрэн нь өөртөө нийтлэг эдийн засгийн бааз суурьгүй, үнэн чанартаа Монголын феодалуудын хүнд дарлал хийгээд тэдний цэрэгжсэн захиргаанд нухлагдан нэрвэгдсэн угсааны олон аймаг овогтны эрээвэр хураавар бүрэлдэхүүнтэй хэврэг гүрэн байсан тул дорнын улс түмний эрх чөлөөний хөдөлгөөний хүчтэй цохилтод нуран унасан билээ.

Монгол орны нийгэм-эдийн засгийн харилцааны хөгжлийн түвшин нь харилцан адилгүй эрс зөрчилтэй болсон нөхцөлд монголын феодалын бутрал улам гүнзгийрсэн байна. Энэ нь эцэс сүүлдээ харийн түрэмгийлэгч манж нарт эзлэгдэх үндсэн шалтгааны нэг болжээ. Бие биетэйгээ өрсөлдсөн олон жижиг

ханлиг бие даасан феодалын эзэмшил болон хувирч нэгэн хааны төвлөрсөн засагт захирагдахгүй болж монголын төрийг хэврэгшүүлжээ. Түүний дээр Хятадын Мин улс баруун зүүн монголын алийг нь ч хүчтэй болгохгүй, суларсны нь дэмжиж тэдний хүчийг «тэнцүүлэх» замаар хутган үймүүлж монголын феодалын бутралыг улам гааруулан, завсраас нь завших хорт бодлого явуулж байжээ.

Хэдий тийм боловч феодалын бутралыг хязгаарлан бүх монголын хааны эрх мэдлийг сэргээх гэсэн оролдлого гарч, зарим талаар түр амжилт олж байсан Даян хаан Батмөнх Мандухай цэцэн хатан нарыг энд дурдах хэрэгтэй.

Монголын хаанд өргөмжлөгдсөн Лигдэн (1592—1634) нийт монголчуудыг нэгтгэн захирахыг эрмэлзэж тэр үед хүчирхэгжиж байсан манжийн түрэмгийлэгчдээс тусгаар тогтнолоо хамгаалах эрчимтэй тэмцэл хийх зорилт тавьсан боловч амжилт олсонгүй.

XVII зууны эцэс гэхэд Монгол орон Манж гүрэнд эзлэгдэж 200 гаруй жилийн турш тэмцэлдсээр 1911 онд тусгаар тогтнолоо сэргээн тунхагласан билээ.

Дасгалууд

Дасгал 7. Прочтите текст и переведите его.

Дасгал 8.* Переведите на слух следующие предложения и словосочетания:

Хүннү Хятадын хооронд тусгай гэрээ байгуулагдав.

Дорно Өрнийн олон улстай өргөн харилцаатай байсан.

Нүүдэлчдийн соёл иргэншил, бие даасан байдал, алба татвар, алба хаах, бичиг үсэг, уран барилга, чимэглэх урлаг, археологийн олдвор, чулуун дээр сийлсэн түрэг бичиг, дэлхий дахины соёлын дурсгал.

Дасгал 9. Переведите с русского языка на монгольский:

Независимость, кочевая цивилизация, памятник культуры, монголоязычные племена, защищать интересы, аристократия, прогресс, играть важную роль, грабить, объединять, историческая арена, управлять, объединенное государство, централизованная

власть, общность экономического базиса, тяжелый гнет, состав, в конце концов, уровень социально-экономического развития, разрозненные мелкие государства, Монголия была захвачена маньчжурами, предки, государство.

Дасгал 10.* Ответьте на вопросы:

1. Хүннү гүрэн хэзээ хаана оршин тогтносон бэ? 2. Цагаан хэрмээс хойшхи нутгийг ямар аймгууд эзэмшиж байв? 3. Хүннүгийн дараа ямар улс тогтсон бэ? 4. Түрэгийн хаан улс ямар онцлоготой байв? 5. Түрэгийн улс монголчуудтай ямар харилцаатай байсан бэ? 6. Төв Азийн нутаг оршин тогтнож байсан томоохон улсыг нэрлэнэ үү? 7. Монгол аймгууд хэзээ түүхийн тавцанд гарч ирсэн бэ? 8. Монгол аймгуудыг нэгтгэсэн түүхийг ярина уу? 9. XIII зууны эхэн үед Монгол нэгдсэн улс байгуулагдсан нь ямар ач холбогдолтой байв? 10. Монгол аймгууд нэгэн ард түмэн болон нягтарсаны үр дүнд юу болсон бэ? 11. Эртний монгол аймгуудын нийслэл юу байв? 12. Монгол-Хятадын харилцаа дунд зууны үед ямар байв? 13. Монголын тусгаар тогтнолын төлөө тэмцэж байсан хаадыг мэдэх үү? 14. Монгол орон хэзээ Манж гүрэнд эзлэгдсэн бэ? 15. Хэдэн онд Монгол улс тусгаар тогтнолоо сэргээн тунхагласан бэ?

Дасгал 11. Придумайте предложения со словами:

төр, улс, гүрэн, орон, улс төрийн, улс гүрэн, улс түмэн.

Дасгал 12.* Ответьте на вопросы:

1. Хувьсгалаас өмнө Монгол орон ямар байв? 2. Ардын хувьсгал ялахаас өмнө Монгол оронд ажилчин анги байсан уу? 3. Манай сургуулийн номын санд Монголын тухай уншмаар ном байна уу? 4. Д. Нацагдоржийн «Миний нутаг» гэдэг шүлэг хэдэн онд хэвлэгдсэн бэ? 5. Таны өрөөний цонхоор юу харагдаж байна вэ?

Дасгал 13. Допишите следующие предложения:

Би ... үзэх дуртай.

Хөдөөгийн амьдрал бол ... байдаг.

Манай нутагт өвөл ... байдаг.

Аугаа их эх орны дайны үед миний аав ... тэмцэж байсан.

Дасгал 14. Переведите на слух:

Аянга эмчилсэн нь*

Америкийн иргэн Жекоб Стоун хоёр жилийн өмнө маш хортой могойд хатгуулж бараг харахгүй, сонсохгүй болсноос гадна хөл гар нь мэдээ алджээ. Эмч нар янз бүрийн арга хэрэглэсэн боловч тус болсонгүй. Өнгөрсөн онд Стоун байшингийнхаа гадаа сууж байтал бөмбөгөн аянга түүний ойролцоохь модыг ниргэжээ. Түүнээс хойш 30 минут орчмын дараа Стоуны хараа нь сайжирч, сонсгол нь хэвийн болсон гэнэ.

Дасгал 15. Переведите письменно:

География обсуждения проблем, относящихся к установлению мира и безопасности в азиатско-тихоокеанском регионе, расширяется изо дня в день. Это вновь подтверждает неделимость и взаимосвязанность нашей хрупкой Планеты. И Запад, и Восток в одинаковой степени заинтересованы в налаживании взаимовыгодного сотрудничества со странами этого региона в области экономики и политики. Монгольская столица в этом году стала местом проведения нескольких конференций и совещаний. В них участвовали ученые и дипломаты, парламентарии и политики, профсоюзные и молодежные деятели, представлявшие фактически все континенты. В Улан-Баторе недавно успешно завершила работу международная научная конференция на тему «Новое мышление: актуальные проблемы АТР», организованная Институтом востоковедения Академии наук Монголии.

Дасгал 16. Вместо точек вставьте подходящее слово, данное в скобках:

1. ... чөлөөний нар гарав. Тэртээ модтой ... харагдав.
(уул, үүл)
2. Энэ гудамж ... ихтэй байна. Манайх эндээс ... суудаг.
(хол, хөл)
3. Монгол орос толь ... болсон. Манай орон сансар эзэмшихэд амжилт ... .
(олдох, олох)
4. Би нэг ах хоёр ... . Миний нэг найз ... дуулах юм.
(дүү, дуу)

5. Тэр Улаанбаатар очоод ... . Би найзыгаа нисэх онгоцны буудлаас ... .
(гарах, гаргах)
6. Олон улсын харилцаа хөгжих, энх тайвны тэмцэлд улам олон хүн оролцсоны ... . Ширээнд тавьсан олон номын ... минийх бий.
(дүнд, дунд)
7. Тэр надаас харандаа ... . Тэр надаас түргэн ... .
(Гуйх, гүйх)
8. Энэ ... таних уу? Олон ... нуурандаа байна уу?
(хун, хүн)

ЯРИАНУУД*

- Та Д.Нацагдоржийн «Соёлыг гайхав» гэдэг өгүүллийг уншив уу?
  - Уншлаа. Их сонин өгүүллэг байна.
  - Тийм ээ. Их сонин шүү. Лувсан өвгөний байдлыг яг л зурсан юм шиг бичсэн байдаг. Бас бодол санаа нь яаж өөрчлөгдсөнийг сайхан гаргасан байдаг.
  - Хувьсгалаас өмнө Монголд нисэх онгоц байгаагүй юу?
  - Байгаагүй ээ. Машин, автобус, галт тэрэг, аль нь ч байсангүй. Морь, тэмээгээр явж, үхэр тэрэг, морин тэргээр ачаа зөөдөг байсан юм.
  - Одоо монголын ард түмний аж амьдрал тэр үеийнхээс гайхмаар их өөрчлөгджээ.
  - Тиймээ. Манай орон, үндэсний аж үйлдвэртэй болж, хөдөө аж ахуй ч их хөгжлөө. Улс хөгжих тусам ард түмний аж амьдрал улам сайхан болж байна.
- * * *
- Та Африкт очиж үзсэн үү?
  - Үгүй. Та очиж үзсэн үү?
  - Үзсэн. Би одоогоос 3 жилийн өмнө Алжир улсад нэг очсон.
  - Та усан онгоцоор явсан уу? Нисэх онгоцоор уу?
  - Нисэх онгоцоор. Галт тэргээр Москвад очоод тэндээс нисэх онгоцоор явсан юм.

- Москвад удсан уу?
- Хоёр хоносон. Би Москвад очингуутаа л цаашаа явъя гэтэл Алжир луу тэр өдөр явах онгоцны билет дуусчихаж. Тэгээд Москвад хоёр хонох боллоо.
- Та тэнд 2 хонохдоо юу хийв дээ? Их юм үзэв үү?
- Их юм үзэж чадаагүй. Эхний өдөр гадуур жаахан явлаа. Харин онгоц нисэх өдөр «Төөрөөд, онгоцноос хожимдчих байх» гэж айгаад гадагшаа гараагүй.
- Алжирт удаж хүрэв үү?
- Үгүй, удалгүй хүрсэн. Москвагаас оройхон гараад замдаа буулгүй нисэж үүрээр Алжир хотын нисэх онгоцны буудал дээр буулаа.
- Таныг хүн угтаж авав уу?
- Авсан. Алжирын сэтгүүлэгчдийн байгууллагаас намайг угтаж авахаар нэг хүн ирсэн байлаа. Харин би тэр хүнийг танилгүй, таксинд суугаад хот руу явчих шахсан шүү.
- Тэгээд яаж тэр хүнтэйгээ уулзав?
- Таксинд суугаад явахаар завдаж байтал тэр нутгийн бололтой нэг хүн ирж «Та Монголоос ирсэн сэтгүүлч мөн үү» гэж асуулаа. Тэр хүн намайг угтаж авахаар ирсэн хүн байж л дээ.

* * *

- Чи ямар ном авч яваа юм бэ?
- Монголын эдийн засгийн газар зүйн сурах бичиг.
- Хаанаас аваав? Номын дэлгүүрт гарч байна уу?
- Номын 1-р дэлгүүрээс авлаа. Тэнд хориодхон гараад дуусчихлаа.
- Дахиад гарах бол уу? Надад бас хэрэгтэй байна.
- Маргааш номын 3-р дэлгүүрт гарна гэнэ.
- Номын 3-р дэлгүүр чинь хаана байдаг юм бэ? Би хаа байдгий нь мэдэхгүй юм.
- «Туул» рестораны ард жижигхэн дан цагаан байшинд байдаг юм.
- Өглөө хэдэн цагт онгойх бол? Чи мэдэх үү?
- Өглөө 9 цагт онгойх хуваарьтай. Өдөр 1 цагаас 2 цаг хүртэл завсарлаад орой 5 цагт хаадаг юм.

Дасгал 17. Переведите с монгольского языка на русский:

Хэмнэсэн нь*

Габровын хос залуу Римд очиж зочид буудалд ороод хотыг үзэхэд хичнээн хугацаа зарцуулахыг асуухад дөрөв хоногоос багагүй хугацаа хэрэгтэйг тайлбарлажээ. Хоёр өдрийн дараа Габров хотын хос залуу явцгаахаар зочид буудалтай тооцоо хийх гэсэнд хүмүүс их гайхаж,

— Та нар хоттой яаж ийм түргэн танилцаа вэ? гэж асуухад,

— Маш амархан. Миний эхнэр хотын нэг хэсгийг, би нөгөө хэсгийг нь үзсэн. Тэгээд Габровтоо буцаж очмогц бие биендээ өөрсдийнхөө үзсэнийг ярина гэж залуу хариулжээ.

Дасгал 18. Переведите с монгольского языка на русский:

Явах нь багасчээ*

Явган явах нь эрүүл мэндэд ашигтайг хүн бүр сайн мэднэ. Гэтэл энэ зууны эхэнд хүн амьдралынхаа туршид дунджаар 75 мянган км явган явдаг байсан бол орчин үед тээврийн хэрэгсэл ихэссэнээс энэ тоо гурав илүү дахин багасчээ. 2035 он гэхэд хүн явганаар бараг явахгүй болно гэж мэргэжилтнүүд тооцоолсон байна.

Дасгал 19. Перескажите по-русски маленькие истории из двух предыдущих упражнений.

ХЯНАЛТЫН АЖИЛ

I. Переведите с монгольского языка на русский:

Шинэ жаран туулай жилээр эхэллээ*

Жарны тооллыг 1027 оны улаагчин туулай жилээс манайх эхэлсэн бөгөөд өнөөдөр хаврын тэргүүн бага цагаан барс сарын шарагчин туулай өдөр бол арван долдугаар жарны улаагчин туулай жилийн ууган өдөр юм.

Монгол улс дэлхийн зуу гаруй оронтой дипломат харилцаатай болж, соёл, эдийн засгийн харилцаа бүхий орны тоо хэдэн аравт

хүрч, олон улсын нэр хүнд өсөн нэмэгдсээр ирэв. Өнөөдөр манай орон нэг хүн амд ногдох мах, ноос, улаан буудай, цахилгаан эрчим хүч, зарим төрлийн эрдэс түүхий эд, өнгөт металлын үйлдэхүүн, түмэн хүнд ногдох оюутан сурагч, эмч, бусад мэргэжилтний тоогоор дэлхийн олон орноос тэргүүлж явна. Спортын дэвжээн дээрээс ч дэлхийн цөөнгүй аварга төрөв.

Монголын газрын зураг дээр шинэ шинэ хот суурин сүндэрлэн бослоо.

Хууччуул туулайг билэгдэл сайтай жилийн тоонд оруулдаг. Шинэ жарны эхэн — улаагчин туулай жил хүмүүст ажлын шинэ амжилт сайн сайхны итгэл төрүүлж, аюулт дайны сүүдрийг зайлуулж, бат бэх энх тайвны он болох нь дамжиггүй.

2047 онд арван долдугаар жаран дуусах хүртэл манай дэлхий цөмийн зэвсэггүй, дайны аюулгүй, итгэлцэл, хамтын ажиллагаа, сайн хөршийн ёс түгээмэл дэлгэрсэн энхийн гариг болох нь эргэлзээгүй билээ.

II. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Монголия выдвинула предложения о заключении Конвенции о взаимном ненападении и неприменении силы в отношениях между государствами азиатско-тихоокеанского региона.
2. По мере развития производительных сил сокращается рабочее время, улучшается обслуживание.
3. Провозглашение МНР стало событием всемирно-исторического значения.
4. Благодаря провозглашению МНР юридически (хуулиар) было закреплено то, что подлинным хозяином независимой, свободной страны является только трудовой народ Монголии.
5. Проведение митинга может вызвать напряженность не только в столице, но и во всей стране.
6. Принятие закона негативно отразится на работе предприятий.
7. Шахтеры беспокоят Кремль. Если в начале марта бастовали лишь несколько шахт, то теперь бастует четвертая часть из 600 шахт страны.
8. Из-за того, что разные страны стоят на разных ступенях развития, они по-разному трактуют одни и те же проблемы.

9. Благодаря приходу к власти Горбачева международное положение, определявшееся «холодной войной», коренным образом изменилось.
10. В результате повышения цен на основные товары жизнь простых людей в стране ухудшилась.

Үг хэллэг

аймаг овогтон — племена
 эрээвэр хураавар бүрэлдэхүүн
 — пестрый состав
 бутрал — раздробленность
 эрс зөрчилтэй — резкое противоречие
 харийн түрэмгийлэгч — иноземные захватчики, интервенты
 манж — маньчжуры
 шалтгаан — причина
 эзэмшил — вотчина
 болон хувирах — превратиться
 хэврэгшүүлэх — разрушить, раздробить
 сулрах — ослабнуть
 хутган үймүүлэх — вносить рознь, ссорить
 гааруулах — усугубить
 эрх мэдэл — полномочия
 оролдлого — попытка
 завсраас нь завших — опасная политика вмешательства
 хорт бодлого — опасная политика
 сэргээх — возрождать
 тэнцүүлэх — уравнивать
 манай эриний завсар үед — на рубеже нашей эры
 Гүрэн — держава, государство
 өрсөлдөн тэмцэх — конкурировать

сүрхий хүчирхэг — могущественный
 Цагаан хэрэм — Великая Китайская стена
 эзэмших — владеть
 соёл иргэншил — цивилизация
 түгээх — распространять
 алба татвар — налоги
 холилдох — смешиваться
 хожмын үед — впоследствии
 ялгаварлах — различать
 уран барилга — архитектура
 чимэглэх урлаг — прикладное искусство
 олдвор — находки
 бичээс — надписи
 алдаршсан — прославленный
 сийлсэн — резьба
 дурсгал — памятник
 оршин тогтнож байсан — существовало (государство)
 ул мөр — след
 захирах — управлять
 хөвөөн — берег
 өргөмжлөх — возвести, провозгласить (ханом)
 бүрэлдэн тогтох — сформироваться
 үзэгдэл — явление
 хэдийгээр... боловч — хотя и...
 феодал язгууртан — класс феодалов, аристократия

тухайн үе — в то время
хатуу ширүүнээр — жестоко
дарлан мөлжих — эксплуатиро-
вать
олз ашиг — выгода
дээрэмдэх — грабить
эзлэн түрэмгийлэх — завоевы-
вать
эзлэн түрэмгийлэх аян дайн
— завоевательные походы

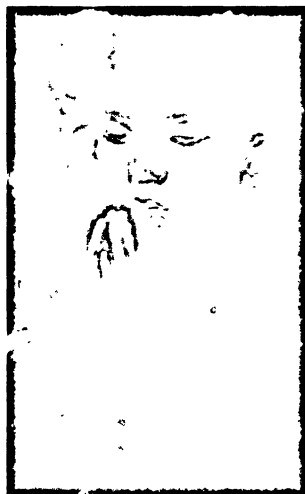
угсаатан — народность
нухлагдан нэрвэгдсэн — стра-
дающий
нэгэн үе — один период
эрээвэр хураавар — пестрый,
разнообразный
нэгэн ард түмэн болон нягт-
рах — объединились,
сплотились в один народ
турш — в течение (последлог)

КОСМОГЕНЕЗ МОНГОЛОВ

1. АРГА БИЛИГ — дуалистическое мировоззрение древних монголов, соответствует кит. иньян. С древности монголы почита-ли небо (*арга*) как средоточие мужского, сильного начала, и назы-вали небо «отцом», а землю (билиг) — «матерью». Единство не-бесных и земных сил издревле использовалось и в медицине. Так, например, «холодные» недуги лечили горячими средствами (при-жигания), а «горячие» — холодными (холодные ванны).

2. ПЯТЬ ЭЛЕМЕНТОВ

Изучая влияние природных факторов на человека, жители стран Дальнего Востока нашли, что все живые и неживые существа на земле состоят из пяти основных элементов или стихий — *мод* дерева, *гал* огня, *шороо* зем-ли, *төмөр* железа (металла) и ус воды. О происхождении этих пяти элементов рассказывают следую-щую легенду:

Давным-давно, в прежние време-на жил-был меткий стрелок-охотник. Однажды охотился он на берегу озе-ра да и подстрелил диковинного зве-ря. То была черепаха. Она упала, подстреленная, и перевернулась, ле-жит кверху брюхом. Подошел к ней охотник. Видит — в четырех лапах

комки глины. Под передними лапами торчит обломок деревянной стрелы с железным наконечником, живот раздулся, как воздушный шар, изо рта жар пышет, из другого отверстия вода выливается. Смотрел, смотрел охотник и решил, что земля, железо, дерево, вода и огонь (горячий воздух) — это и есть те пять первоэлементов, из которых состоит Вселенная. На панцире черепахи узоры — ровно 12 рисунков разных животных. Вот охотник и распределил пять элементов между этими животными. Так получился 60-летний календарный цикл. Для жителей Китая и Монголии панцирь черепахи служил как бы естественной гадальной доской: даже книга «И Цзин», как известно, восходит к гаданию на панцире черепахи.

НАРОДНОЕ ХОЗЯЙСТВО

ГРАММАТИКА

1. Придаточное дополнительное предложение в монгольском языке:

Подлежащее придаточного дополнительного предложения (местоимение или существительное) оформлено родительным падежом, сказуемое — причастием в винительном падеже. Например:

Чи миний ирснийг ахад хэл.

Скажи брату, что я пришел.

Миний аав ээжийн хөдөө суудгийг та мэдэх үү?

— Вы знаете, что мои родители живут в худоне?

Маргааш хурал болохыг чи мэдэх үү?

— Ты знаешь, что завтра собрание?

2. *Придаточное предложение* часто оформляется союзом *гээж* или *гэдгийг*. Например:

Чамайг ирнэ гэж би мэдсэн. Я знал, что ты придешь. Төлөөлөгчид сэтгэл ханамжтай гэдгийг (байгаагаа) илэрхийлэв.

Делегаты выразили удовлетворение.

3. *Болох* в сочетании со смысловым глаголом в форме инфинитива: *-х болсон* или *-хаар болсон* означает преднамеренность действия в будущем. Переводится на русский язык простым будущим временем. Например:

Би явах болсон. Я поеду.

4. *Отрицательное деепричастие -лгүй:*

байлгүй   как не быть,
уншилгүй   не дочитав...

5. *Союз «не только, но и...»:*

Зөвхөн... төдийгүй...
-аар барахгүй
— байтугай.

6. *Тэр ч байтугай...*   Более того, вводное слово.

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА

Дасгал 1.   Переведите словосочетания, используя клише:

...талаар хамтран ажиллах
-ын хамтын ажиллагаа
...салбар дахь хамтын ажиллагаа
...салбарт хамтран ажиллах

1. Двустороннее сотрудничество. Мы будем развивать двустороннее сотрудничество. Мы будем развивать сотрудничество между двумя нашими странами. 2. Культурное сотрудничество, экономическое сотрудничество. 3. Сотрудничество в области науки и культуры. 4. Межправительственное соглашение о сотрудничестве в области энергетики. 5. Подписан протокол о сотрудничестве в области внешней торговли. 6. Подписан протокол о поставках товаров и платежах. 7. Стороны обменялись мнениями о сотрудничестве в области космических исследований.

Дасгал 2.   Переведите с монгольского языка на русский, обратите внимание на значение усилительной частицы ч:

1. Ууланд ч усанд ч хөрсөнд ч хөрсөн дор ч бас баялаг бий.
2. Хүн чулуу ч (хүртэл) бодолд ормоор хэрвоо юм аа. 3. Залуу зандан явахдаа ч ирээдүйнхээ тухай бодоход надад сонин байна.
4. Одоо өнгөрснийг бодоход ч надад сонин байна. 5. Өнөөдөр тэнгэр сайхан ч гэсэн өчигдөр цас орсон байлаа.

Дасгал 3.* Переведите с монгольского языка причастные обороты:

1. Төслийг хэрэгжүүлэх явц. 2. Төслийг хэрэгжүүлэх явцад учирч буй бэрхшээл. 3. Дэлхийн эдийн засагт чухал ач холбогдолтой үйл хэрэгт оролцсон улс. 4. Хөгжиж байгаа орон. 5. Улаанбаатар хотноо байгуулагдсан Монгол судлалын холбоо. 6. Олон Улсын Валютын сантай байгуулсан хэлэлцээр. 7. Хамтран боловсруулсан хөтөлбөр. 8. ЗХУ-ын бүх цэргийг Монголоос гаргах сүүлчийн хугацаа. 9. Хоёр улсын хооронд асуудлыг зохицуулах ерөнхий зарчим.

Дасгал 4. Переведите на монгольский язык:

1. По мере развития промышленности в Монголии появился рабочий класс. 2. В основном Монголия экспортирует продукцию легкой, пищевой и горнодобывающей промышленности. 3. Несмотря на трудности военного времени, в 1941—1945 гг. экономика страны неуклонно развивалась. 4. Важное значение для дальнейшего укрепления материально-технической базы народного хозяйства имело становление молодой промышленности. 5. Д. Нацагдорж был не только великим поэтом, но и общественным деятелем. 6. Не говоря ни слова, он вышел из аудитории. 7. Не дочитав книгу, я вернул ее в библиотеку. 8. Вы идите туда, а я пойду дальше. 9. Отправленный по железной дороге в Улан-Батор груз еще, наверное, не дошел. 10. После установления дипломатических отношений между Россией и Монголией прошло более 70 лет.

Дасгал 5. Переведите с монгольского языка на русский, учитывая разное значение глагола *болох*:

1. Мне бы хотелось приобрести машину. 2. В прошлом году мой брат женился. 3. В этой аудитории сейчас собрание. 4. Можно войти? Здесь нельзя курить. 5. Мой сын скоро станет врачом. 6. Сколько времени? 7. Он стал учителем недавно. 8. Еще не пора начинать урок. 9. Я буду изучать иностранный язык. 10. Изменилось расписание самолетов, и я поеду завтра. 11. Дождь все усиливается. 12. Из-за того, что у меня нет времени, мы не могли встретиться. 13. Так можно сказать.

Дасгал 6. Соедините 2 предложения в одно при помощи союзов *үл барам, барахгүй, байтугай*:

үлгэр нь:

Би энэ номыг унших байтугай үзээгүй.

Я эту книгу не только не читал, но и не видел.

Би энэ шүлгийг уншихаар барахгүй цээжилчихсэн.

Я эти стихи не только прочел, но и выучил наизусть.

Машин техникээр үл барам бүтэн үйлдвэр ч худалдан авч болно.

Можно купить не только машины и технику, но даже целое предприятие.

1. Би энэ үйлдвэрийг үзсэн. Би энэ үйлдвэрт ажиллаж байсан юм.
2. Манай аймгийн төвд дунд сургууль бий. Манай сумын төвд ч дунд сургууль бий.
3. Ноосыг машинаар тээвэрлэж болно. Үхэр тэргээр ч тээвэрлэж болно.
4. Хувьсгалаас өмнө Монголд том үйлдвэр байсангүй. Жижиг үйлдвэр ч бараг байсангүй.
5. Иванов Москвагаас ирсэн шүү. Хичээлдээ орчихсон.
6. Өвлийн цагт уулын ард хүйтэн байдаг. Уулсын өвөрт ч их хүйтэн байдаг.

Дасгал 7. Определите, что объединяет следующие слова:

тал, далай, дэлхий

газар, гадна, гадас, гарах

өвөр, өмнө, энд, одоо,

агаар, агуй, уул (агула), аажим, уудам тал (агудам).

Дасгал 8. Переведите названия некоторых государств, обратите внимание, какая особенность их объединяет:

Хөх Монгол, Шар уйгар, Цаст орон (Төвд), Энэтхэг, Солонгос, Ойрад, Зүүн гар, Дундад улс (Хятад).

Дасгал 9. Обратите внимание, как используются причастные (глагольные) формы для перевода таких понятий, как «Синее небо, белый пароход»:

Хөхрөн харагдах тэнгэрийн хаяа, цэнхэрлэн харагдана; цайран харагдах онгоц; талын чимэг болж харагдах гэрүүд; хадаг шиг цэнхэр, ус шиг цэнхэр.

Улс ардын аж ахуй*

Ардын хувьсгалын ачаар Монгол орон дан ганц хоцрогдсон мал аж ахуй орноос хөдөө аж ахуй-аж үйлдвэрийн орон болж хувирав. Улс ардын аж ахуйн үндсэн фонд 1924 онтой харьцуулахад 32 дахин өсөв. Хувьсгалын өмнөх Монгол оронд аж үйлдвэр зэрэг орчин үеийн эдийн засгийн салбар огт байгаагүй билээ. Харин одоо аж үйлдвэр тус орны улс ардын аж ахуйн шийдвэрлэх салбарын нэг боллоо. Ийнхүү улс ардын аж ахуйн хөгжил улам үйлдвэржих чиглэлтэй болж байгаа нь манай орныг ойрын ирээдүйд аж үйлдвэр хөдөө аж ахуйн орон болгоход тус дөхөмтэй юм.

Мал аж ахуй бол олон зууны турш монголын тал нутгийн хүн амын эрхэлдэг гол ажил байсан бөгөөд нэг талаар амьдралын хэрэгсэл, нөгөө талаар баяжих эх сурвалж байлаа. Монголчууд адуу, үхэр, тэмээ, хонь, ямааг таван хошуу мал гэдэг. Мөн түүнчлэн малаа халуун, хүйтэн хошуут мал буюу эсвэл урт богино хөлийн мал, нойтон өвсөнд дуртай, хуурай өвсөнд дуртай, мал гэх зэргээр дүрслэн нэрлэх дуртай.

Халуун хошуут мал гэдэг нь адуу хонь юм. Монголчууд эдгээр малыг илүү ойр гэж үздэг. Хүйтэн хошуут малд тэмээ, үхэр, ямаа орно. Хөлөөр нь нэрлэхдээ: богино хөлийн мал нь (хонь, ямаа, үхэр) малчны гэрээс холгүй таван км зайд бэлчдэг учраас голдуу эмэгтэйчүүд, хүүхдүүд бэлчдэг юм. Урт хөлийн мал (адуу, тэмээ) эзэнгүй хол явж бэлчдэг учраас эрэгтэйчүүд хариулна.

Монгол Улсын улс ардын аж ахуйн өөр нэг чухал салбар нь уул уурхай, түлш эрчим хүчний салбар мөн. Монгол орон алт, мөнгө, зэс, нүүрс, өнгөт металл, эрдэнийн чулуу зэрэг ашигт малтмалаар баян.

Монголын орчин үеийн шинжлэх ухаан 1922 онд Судар бичгийн хүрээлэн болж анх байгуулагдав. Монголын шинжлэх ухаан өнөөдөр математик, физик, хими, биологи, геологи, ботаник, газар зүй, түүх, философи, хэл зохиол зэрэг байгаль-нийгмийн ухаан үндсэн салбарт багтсан хэдэн арван хүрээлэн, үйлдвэрлэл-эрдэм шинжилгээний хүрээлэнтэй боллоо.

...онтой харьцуулахад — по сравнению с ...годом

32 дахин өсөв — выросло в 32 раза

тус дөхөм үзүүлэх, тус дөхөмтэй — способствовать
буюу эсвэл — либо
хүрээлэн болж байгуулагдав — создан как институт или Комитет...

Дасгалууд

- Дасгал 10.** Переведите текст письменно.
- Дасгал 11.** Прослушайте текст, прочтите его вслух, в паузу постарайтесь перевести текст устно по фразам.
- Дасгал 12.** Разделите текст по смыслу на отрывки, дайте каждому фрагменту свое название. Определите, какой из отрывков наиболее информативен, какой несет другую нагрузку.
- Дасгал 13.** Проанализируйте первый абзац текста по смыслу, определите подтекст. Выскажите свое отношение к выражению «Ардын хувьсгалын ачаар...».
- Дасгал 14.** Расскажите устно по-русски все, что вы узнали о Монголии нового в последнее время. Изменилось ли ваше отношение к этой стране в процессе изучения монгольского языка по сравнению с прежним представлением о ней?
- Дасгал 15.** Придумайте десять уточняющих вопросов к тексту. Используйте вопросительные слова:
хэзээ, хэдэн онд, хэдийд, хэн, юу, хаана, яагаад, яаж, хэдэн, аль, ямар?
- Дасгал 16.** Установите правильный перевод парных слов-терминов:
орд газар, ашигт малтмал, аж ахуй, аж үйлдвэр, аж амьдрал, түүхий эд, эдийн засаг, уул уурхай, хэлхээ холбоо, нэхий дээл, орчин тойрон, байгаль хамгаалах, нутаг дэвсгэр, ходөө нутаг, зэвсэг хураах, байр суурь, арга хэмжээ, зах зээл, тусгаар тогтнол, бүс нутаг;
независимость, хозяйство, уклад (жизненный уровень), сырье, месторождение, полезные ископаемые, территория, регион,

экономика, связи, дублинка, среда (окружающая среда), сельская местность, разоружение, рынок, мероприятия, средства (меры), промышленность, горная добыча, охрана природы, право, развитые страны, сотрудничество.

Дасгал 17. Найдите на карте Монголии города и аймачные центры. Перечислите все аймаки.

Дасгал 18. Восстановите текст, вместо точек вставьте слова, используя русский вариант:

Тарвагны арьс тос

Манай эх орон агнуурын чиглэлийн амьтдын дотроос тарвага ... . Тарвагны арьс тос эх орны үйлдвэр, экспортын чухал түүхий эд бөгөөд ард түмэн дээр үеэс тарвагны амт сайтай мах өөхийг ... . мөн малын зарим өвчнийг анагаахад өргөн хэрэглэж ирлээ.

(занимает главное место; использует в пище)

өөх — жир;

ангаах — лечить;

тос — масло, жир;

амт сайтай — питательный;

арьс — кожа;

агнуурын чиглэлийн амьтад — промысловые животные.

Дасгал 19.* Ответьте на вопросы:

1. 1921 онд Ардын хувьсгал ялсны дараа Монгол оронд ямар өөрчлөлт гарсан бэ? (эдийн засгийн хувьд). 2. Улс ардын аж ахуйн ямар салбар илүү хөгжсөн бэ? 3. Монгол оронд одоо аж үйлдвэр хөдөө аж ахуйн ямар шинэ салбар бий болсон бэ? 4. Монгол улсын гол баялаг гэж юу вэ? 5. Монгол орон одоо хэдэн толгой малтай вэ? 6. 20 оноос хойшхи жилүүдэд хөдөө аж ахуйн ямар шинэ салбар бий болсон бэ? 7. Монгол орны мал аж ахуй ямар онцлоготой вэ? 8. Хавар, мал төллөх үед ямар байгалийн үзэгдэл аюултай вэ? (зуд). 9. Таван хушуу мал юу гэдэг вэ? 10. Яагаад монголчуудыг морьтон ард түмэн гэж нэрлэдэг вэ? 11. Мал аж ахуйн түүхий эдийг яаж ашигладаг вэ? 12. Монгол улс гаднаас юу юу импортлон авдаг вэ? 13. Монгол улс гадаадад юу гаргадаг вэ? 14. Монгол оронд дэлхийд алдартай хөнгөн үйлдвэрийн ямар бүтээгдэхүүн гаргадаг вэ?

15. Томоохон уул уурхайнууд хаана байдаг вэ? 16. Эрдэнэт хотны учир юу вэ? 17. Монгол орны хөсөг тээвэр ямар төрөлтэй байдаг вэ? (железные дороги, самолет, шоссейные дороги). 18. Монгол орны гол гол ашигт малтмалыг хэлэх үү?

Дасгал 20. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Монголия — горная страна. 2. Горы преобладают в Западной, а равнины — в Восточной Монголии. 3. Недра (газар хөрс) Монголии богаты полезными ископаемыми. 4. Климат Монголии определяется ее географическим положением. 5. Значительная часть населения Монголии живет в городах. 6. Высший орган государственной власти Монголии — Великий Государственный Хурал. Глава государства — Президент. 7. Исполнительные функции осуществляет Совет министров. 8. Кочевое животноводство, долго остававшееся основным занятием населения, придало своеобразный характер всему жизненному укладу монголов. 9. Промышленность, созданная почти заново, базируется на местных источниках сырья и энергии. 10. Большое развитие получила промышленность строительных материалов.

Дасгал 21. Переведите поговорку, определите, о чем она:

Унасан газар, угаасан ус.

Дасгал 22. Выпишите в четыре колонки названия животных, особенно характерных для указанных ниже местностей:

тэмээ, сарлаг, буга, ямаа (янгир ямаа), адуу, хулан, үнэг, чоно, тарвага, зээр, гөрөөс, барс, ирвис, баавгай

Хангай

Говь

Тал

Алтай

Дасгал 23. Определите, какое из животных лишнее и почему:

муур, хулгана, үхэр, луу, тахиа, бичин, морь, тэмээ, заан, арслан, барс, гахай, нохой, туулай, могой, хонь.

Та ямар жилтэй вэ?

Дасгал 24. Отгадайте загадку:

Тэр орны цаасан дээр энэ орны ном бичнэ¹.

---

¹ снег

ЯРИАНУУД*

- Та Улаанбаатарын арьс ширний үйлдвэрийг үзсэн үү?
- Үзэхээр барах уу, би тэнд ажиллаж байсан юм. Намайг тэнд ажиллаж байхад энэ үйлдвэр чинь аж үйлдвэрийн комбинатын нэг хэсэг байсан юм. Одоо орчин үеийн техникээр тоноглогдсон том үйлдвэр болжээ.
- Энэ үйлдвэрт юу юу хийдэг юм бэ?
- Энд хонь, ямааны арьс, үхэр, адууны ширийг олон дамжлага дамжуулан боловсруулж янз бүрийн бүтээгдхүүн гаргадаг юм.
- Түүхий эдээ хаанаас авах вэ?
- Хөдөө, аймгуудаас авдаг юм. Мах комбинатаас ч бас малын арьс шир авдаг.

* * *

- Чиний эгч хивсний үйлдвэрт ажилладаг байх аа?
- Үгүй, больсон. Нэхмэлийн үйлдвэрт шилжсэн шүү дээ! Тэнд нэхэх суурь машин дээр ажилладаг юм.
- Нэхмэлийн үйлдвэр олон ажилчинтай юу?
- Их олон ажилчинтай. Гурван ээлжээр ажилладаг юм. Эгч заримдаа өдрийн ээлжинд, заримдаа шөнийн ээлжинд явдаг.
- Чи эгчээрээ үйлдвэрийн нь тухай яриулсан уу?
- Яриулахаар үл барам, өөрөө ч очиж үзсэн.
- Чамд нэхмэлийн үйлдвэр ямар санагдав?
- Их сайхан санагдсан.

* * *

- Уучлаарай. Та энэ үйлдвэрийн дарга уу?
- Тийм ээ. Би энэ үйлдвэрийн дарга.
- Та завтай бол үйлдвэрийнхээ тухай бидэнд товчхон ярьж өгөөч.
- Бололгүй яахав! Манай үйлдвэр... анх байгуулагдахдаа 200-аад ажилчинтай жижигхэн үйлдвэр байсан юм. Одоо 2 мянга гаруй ажилчинтай том үйлдвэр болоод байна. Гаргадаг бүтээгдхүүн нь ч их нэмэгдлээ. Манай үйлдвэр ноосны үйлдвэрт цэвэрлэж боловсруулсан ноосоор янз бүрийн даавуу

нэхэж заримы нь гадаадад гаргадаг, заримы нь худалдаанд шилжүүлдэг.

— Танд их баярлалаа.

Дасгал 25. Тема «Буддизм». Переведите на слух. Возьмите интервью у участника конференции:

Азийн буддистуудын бага хурал*

Ханой. Азийн буддистуудын энх тайвны бага хурлын зэвсэг хураах комиссын уулзалт «Цөмийн зэвсгийг бүрэн устгая, бүх ард түмний энх тайван бүрэн эрхийн төлөө» уриан дор Ханойд нээгдэв.

Уулзалтад Япон, Вьетнам, Балба, Орос, Монгол, Тайланд, Лаос, Шри-Ланк, Солонгосын буддын шашны сүм хийдийн 67 төлөөлөгч оролцож байна.

Дасгал 26. Запомните названия аймаков Монголии:

аймак	народы	столица
Архангай	халха	Цэцэрлэг
Өвөрхангай	халха	Арвайхээр
Баянхонгор	халха	Баянхонгор
Булган	халха	Булган
Баян-Өлгий	казахи	Өлгий (Ульгий)
Говьалтай	халха	Алтай
Дорноговь	халха	Сайншанд
Өмнөговь	халха, харчин	Даланзадагад
Дорнод	буряты, халха, үзэмчин	Чойбалсан
Дундговь	халха, харчин	Мандалговь
Завхан	халха	Улиастай
Сэлэнгэ	буряты	Сүхбаатар (Сухэ-Батор)
Төв	халха	Зуун мод
Сүхбаатарын	дариганга	Баруун урт
Увс	байты, дөрвөд, үзэмчин	Улаангом
Ховд	мянгат, үзэмчин, захчин	Ховд (Кобдо)
Хэнтий	буряты, халха	Өндөрхан (Ундурхан)
Хөвсгөл	халха, торгуут, үзэмчин	Мөрөн (Мурэн)

Дасгал 27. Выберите тему для устного рассказа:

1. Природа Монголии.
2. Народное хозяйство: животноводство, промышленность.
3. Города Монголии.

ХЯНАЛТЫН АЖИЛ

I. Переведите с монгольского языка на русский:

Токиогийн уулзалт амжилттай дуусав*

Ерөнхий сайд Буянт-Ухаагийн нисэх онгоцны буудал дээр **МОНЦАМЭ** агентлагийн сурвалжлагчийн асуултад хариулахдаа, бид Япон улсын ерөнхий сайд, албаны бусад хүмүүстэй уулзаж, монголыг дэмжигч орнуудын Токиогийн хоёрдугаар зөвлөлгөөнд оролцоод ирлээ. Монголыг дэмжигч орнуудын зөвлөлгөөн уламжлалт чанартай болж байгаа нь олон улсын хамтын нийгэмлэг ардчилал, шинэчлэлийн үйл явцыг дэмжих дэмжлэг нь улам бүр зохион байгуулалттай, нэгдсэн чиг бодлоготой болж байгаагийн илрэл юм.

Токиогийн уулзалт их амжилттай боллоо. Уулзалтыг Японы Засгийн газар, Дэлхийн банк зохион байгуулж хийлгэлээ. Ирэх 18 сард Монгол улсад нийтдээ 320 сая долларын тусламж, хөнгөлөлттэй зээл олгох боллоо. Энэ онд 75 сая доллар, 1993 онд үлдсэн хэсгийг олгохоор тохиролцлоо.

Монголыг дэмжигч орнуудын монголын ард түмний зүрх сэтгэлээсээ хийж байгаа өөрчлөлт шинэчлэлийн үйл явцыг ойлгож, дэмжиж манай улсын болон олон улсын хувьд ач холбогдолтой болохыг үнэлж байгаа нь тод харагдлаа. Токиогийн уулзалтад 17 орон, олон улсын томоохон байгууллагууд оролцлоо. Энэ уулзалтын онцлог нь монгол орны өөрчлөлт, шинэчлэлийн үйл явцын шилжилтийн үетэй холбоотой юм. Урьд бид дэмжигч орнуудаасаа яаралтай тусламж авч, гадаад худалдааны балансыг тэнцвэржүүлж байсан. Ирэх оноос бид авах тусламж дэмжлэгээ гол төлөв эдийн засгийнхаа хөгжлийн шинэ үндсийг бүрдүүлэхэд зориулсан төслийг санхүүжүүлэх болно.

Монголыг дэмжигч орнууд, олон улсын эдийн засгийн байгууллагууд Монголд туслахаар хувь, хандив амаллаа. Япон

улс 75 сая долларын тусламж зээл олгохоос 28 сая нь буцалтгүй тусламж, мөн 50 сая доллартай тэнцэх иенийн хөнгөлөлттэй зээл юм.

Эдгээр тусламжийг ойрын хоёр жилд түлш, эрчим хүчний найдвартай ажиллагааг хангах, хүнсний зүйлээр өөрийгөө хангах чадвартай болгох зорилгоор хөдөө аж ахуйгаа дэмжих, экспортын үйлвэрлэлийг тэтгэх, хөдөө аж ахуйн тээврийн салбарт техникийн шинэчлэл хийх зэрэг дөрвөн гол чиглэлд зарцуулах юм. Мөн үр ашигтай жижиг үйлдвэрүүдийг хөгжүүлэхэд анхаарах ёстой. Энэ оны хувьд үйлдвэрлэлийнхээ тогтвортой ажиллагааг хангахын зэрэгцээ, хүн ардын зайлшгүй чухал хэрэгцээтэй бараа таваараар хангахад анхаарна. Тусламж дэмжлэгийг бид аль болох үр ашигтай ашиглахын тулд нэгдсэн чиг бодлоготой ажиллах болно. Ирэх есдүгээр сард Улаанбаатар хотноо болох Монголыг дэмжигч орнуудын зөвлөлгөөнд төслийн санхүүжилтийн талаар ярилцах болно гэв.

II. Переведите с русского на монгольский язык:

1. Основной отраслью экономики Монголии было и остается сельское хозяйство, в том числе животноводство. Наряду с обеспечением населения продовольствием, сельское хозяйство дает основное сырье для нашей промышленности. Сельскохозяйственная продукция составляет большую часть экспорта.

2. В основном Монголия экспортирует продукцию легкой, пищевой и горнодобывающей промышленности.

3. Предприятия легкой промышленности Монголии перерабатывают традиционные виды животноводческого сырья — кожу, шерсть, пух, мясо, кости.

4. С переходом к отгонно-кочевому (пастбищному) животноводству и развитием новых отраслей народного хозяйства жизнь монгольского народа все больше приобретает оседлый характер.

5. Большое значение приобретает город Дархан, расположенный у железной дороги к северу от Улан-Батора. Это развивающийся промышленный центр с быстро растущим населением.

6. Внешнеэкономические связи Монголии с каждым годом расширяются и крепнут.

7. Монгольский язык в нашей стране существенно отличается от языка тех монголов, которые проживают в других странах, среди других народов.

Үг хэллэг

газар зүй — география
эрх зүй — право
үзэглэх — парафировать
батлах — ратифицировать
Балба — Непал
Солонгос — Корея
аж ахуй — хозяйство
улс ардын аж ахуй — народное
    хозяйство
хөдөө аж ахуй — сельское хо-
    зяйство
мал аж ахуй — животноводство
аж амьдрал — жизненный уро-
    вень, образ жизни
аж үйлдвэр — промышлен-
    ность;
    үйлдвэр — предприятие,
    фабрика, завод
үйлдвэрлэл — производство,
    үйлс — дело, деяния
эрдэм шинжилгээ — исследо-
    вание
салбар — отрасль
уур уурхай — горная добыча
ашигт малтмал — полезные ис-
    копаемые
хөнгөн хүнсний үйлдвэр —
    легкая и пищевая про-
    мышленность
түүхий эд — сырье
хошуу — нос, морда;
    таван хошуу мал — пять ви-
    дов скота
онцгой — особый
ан агнах — охотиться;

анчин — охотник;
ан гөрөө — дичь
адуу — лошадь (биол.);
морь — конь
тэмээ — верблюды
хонь — овца
ямаа — коза;
    янгир ямаа — горный баран
үхэр — бык;
    үнээ — корова
гүү — кобылица
чоно — волк
буга — олень
барс — тигр
баавгай — медведь
хулан — кулан
сарлаг — як
үнэг — лиса
туулай — заяц, кролик
луу — дракон
бичин — обезьяна
нохой — собака
гахай — свинья
хулгана — мышь
тахиа — петух, курица
учрах — встречаться
монгол судлалын холбоо — ас-
    социация монголоведов
муур — кошка
тарвага — тарбаган
бэлчих — пастись;
    бэлчээр — пастбище
бэлчээрийн мал аж ахуй — па-
    стбищное скотоводство
нүүх — кочевать;

нүүдэл — кочевье;
 нүүдлийн аж ахуй — коче-
 вое хозяйство
 Судар бичгийн хүрээлэн — Ко-
 митет по науке (судар би-
 чиг — рукопись)
 эзэнт гүрэн хаант улс — мо-
 нархия
 тусгаар тогтнол — независи-
 мость

ёс заншил — обычаи, традиции
 боловсруулах — перерабаты-
 вать;
 боловсронгуй болгох — со-
 вершенствовать
 хандивлагч орнуудын
 зөвлөлгөөн — совещание
 стран-доноров
 олонхи, ихэнх — большинство
 цөөнх — меньшинство

АЙМАКИ

Аймак (аймаг) — административная единица Монголии. В настоящее время насчитывается 21 аймак¹.

Монгольское название	Перевод	Центр	Русское
1 Архангай	Архангайский	Цэцэрлэг	Цэцэрлэг
2 Баянхонгор	Баянхонгорский	Баянхонгор	Баянхонгор
3 Баян-Өлгий	Баян-Ульгийский	Өлгий	Ульгий
4 Булган	Булганский	Булган	Булган
5 Говь-Алтай	Гоби-Алтайский	Алтай	Алтай
6 Дорноговь	Восточногобийский	Сайншанд	Сайншанд
7 Дорнод	Восточный	Чойбалсан	Чойбалсан
8 Дундговь	Среднегобийский	Мандалговь	Мандалговь
9 Дархан-Уул	Дархан-Ульский	Дархан	Дархан
10 Завхан	Завханский	Улиастай	Улясутай
11 Ховд	Кобдосский	Ховд	Кобдо
12 Орхон	Орхонский	Эрдэнэт	Эрдэнэт
13 Өвөрхангай	Увурхангайский	Арвайхээр	Арвайхээр
14 Өмнөговь	Южногобийский	Даландзадагад	Даландзадагад
15 Сумбэр-Уул	Сумбэр-Ульский	Чойр	Чойр
16 Сухбаатар	Сухэ-Баторский	Баруунурт	Баруунурт
17 Сэлэнгэ	Селенгинский	Сухбаатар	Сухэ-Батор
18 Увснуур	Увсунурский	Улаангом	Улангом
19 Төв	Центральный	Зуун мод	Зуун мод
20 Хөвсгөл	Хубсугульский	Мөрөн	Мурэн
21 Хэнтий	Хэнтийский	Өндөрхан	Ундурхан

¹ До революции 1921 года в Монголии существовало 4 аймака: Сайн ноён хаан, Цэцэн хаан, Засагт хаан, Тушээт хаан.

СОКРОВЕННОЕ СКАЗАНИЕ

ГРАММАТИКА

I. Выражение временных отношений в предложении:

1. Предварительное деепричастие: *-магц* (как только). Например:

Миний аав хотод ирмэгц чи түүнтэй уулзаарай.

— Как только мой отец приедет в город, ты встреться с ним.

2. Последовательное деепричастие: *-хлаар* (в то время, как; после того, как). Например:

Сэрүүн орохлоор хонио бэлчээрт гаргах юм.

— После того, как наступает прохлада, овец выводят на пастбище.

3. Причастие с послелогоми: *хойш, хойно, дараа, нааш, өмнө, турш*. См. таблицу в Приложении.

4. Причастие в дательном падеже.

Намайг ирэхэд...

Когда я пришел...

II. Аналитические конструкции:

1. Модальные: *-вал зохино*. Например:

Энэ номыг уншвал зохино.

— Эту книгу необходимо прочитать.

2. Длительный вид: *-ж ирсэн (-саар ирсэн)*. Например:

Манай хоёр орны харилцаа бэхжсээр ирсэн.

— Отношения между нашим странами всегда укреплялись и продолжают укрепляться.

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА

Дасгал 1.* Переведите с монгольского языка на русский предложения, в которых использованы причастия с послелогоми:

1. Хичээл эхэлснээс хойш хоёр сар боллоо. 2. Тэр айлд ойртох тутам улам олон мал харагдлаа. 3. Их орой болсон хойно тэр хоёр уулзав. 4. Тэр хөгжимчин морин хуур сайхан дардгаас гадна ятга хөгжмөөр чадмаг тоглодог. 5. Тэд их хурлын ажилд оролцохын зэрэг хот орж их юм үзэжээ. 6. Хэн боловч их сургуульд орохын тулд чармайж зүтгэх ёстой. 7. Засгийн газраас заасны дагуу энэ нутагт шинэ үйлдвэр барих болжээ.

Дасгал 2. Составьте предложения с использованием субстантивированных причастий:

монгол хүн зохиосон нь, ...200 жилийн ойг ёслон тэмдэглэх нь, энх тайванч бодлого явуулах нь, энэ үйлдвэрийг ашиглалтад оруулсан нь, тус орны ерөнхийлөгч манай оронд айлчилж байгаа нь.

Дасгал 3. Дополните предложения, используя данные ниже окончания фраз:

Аяны урт зам баруун урд зүгийг цааш цаашилсаар...

Би энд ирээд...

Гэрт орохоосоо өмнө...

Цэрэгт явахынхаа урьд би...

Ард гүмэнд эрхэм сайн үйлчлэхийн тулд...

...бүгдэд тэгш хариуцлага хүлээлгэх хууль хэрэгтэй.

...хоёр жил ахындаа суудаг байлаа.

...би хонь хариулж байлаа.

...говийн тал руу одно.

...хэдэн үг хэлэх санаатай.

Хөх Монголын хөлгөн судар*

«Рамаяна», «Шицзин», «Роландын дуулал», «Игорийн цэрэглэсэн тууж»... Хүн төрөлхтөний бүтээсэн ном зохиолын мөнхийн алдарт оргилуудын дунд сүндэрлэн байгаа «Монголын нууц товчоо» хэмээх нэгэн сүрлэг оргил монголчуудын бидний чухамхүү үндэсний бахархал мөн.

«Нууц товчоо» бол монгол түмний ахуй байдал, ёс заншил, түүх, соёл цэргийн эрдэм, уран зохиолын нэвтэрхий толь билээ. «Ном бүхэн өөрийн хувь заяатай байдаг» гэсэн латины зүйр үг бий. «Нууц товчооны хувь заяаг сонирхож үзвэл үнэхээр гайхалтай. Хэн зохиосон, монгол эх нь хаана байна вэ гэх зэрэг «Нууц товчооны» хувь тавилантай холбоотой олон нууц бий.

Оросын эрдэмт лам, архимандрит Палладий (жинхэнэ овог нэр нь П. И. Кафаров) гэгч «Чингис хааны тухай эртний монгол домог үг» зохиолоо Бээжин дэх Оросын шашны төлөөлөгчдийн газрын бүтээлүүдэд 1866 онд нийтэлсэн байна. «Монголын нууц товчоо» бол монгол хэлээр хятад бичгээр бичигдэж үлдсэн юм.

Академич Ц. Дамдинсүрэнгийн тэмдэглэсэнчлэн «Нууц товчоог» түүхт явдал нь болсон монгол газарт тэр явдал оролцсон монгол хүн зохиосон нь их баттай үнэмшилтэй зүйл юм». «Нууц товчооны» эцэст 1240 онд бичиж дуусгав гэж бичсэн байдаг юм. Чингис хааны хамаг монголыг нэгтгэж, нэгдсэн монгол улсыг байгуулсан сүүлийн хагас зуун жилийн явдлыг он дараалан товчоолон тэмдэглэж өгүүлсэн юм.

«Нууц товчоонд» Монгол овогтныг нэгтгэн Монголын нэгдсэн улсыг байгуулахын төлөө Тэмүүжин Чингис хааны тэмцсэн түүхийг гуч гаруй тусгай өгүүллэг болгон уран зохиолын аргаар дүрслэн өгүүлсэн юм. «Монголын нууц товчооны» эхийн тийм нэг тусгай өгүүлэмж бол Дува-сохор, Добу-мэргэн хоёрын тухай өгүүлэмж болно. Дува-сохор манлай дундаа гагц нүдэт гурван нүүдлийн газраа харах билээ» гэсэн өгүүлбэрээр эхэлж «нэгэн өдөр Дува-сохор Добу-мэргэн дүүтэйгээ Бурхан-халдун дээр гарав. Дува-сохор Бурхан-халдун дээрээс харж Түнхлэг горхин уруу нэгэн бүлэг иргэн нүүж ирэхийг үзэж тэдний дотор сайхан охин сууж явааг үзэж хүнд өгөөгүй бол Добу-мэргэн чамд гуйя гэж Добу-мэргэн дүүгээ үзүүлэхээр илгээв. Добу-мэргэн очиж үзвэл үнэхээр гуа сайхан болоод эрд өгөөгүй охин байсан тул түүнийг Добу-мэргэнд авч өгсөн тухай өгүүлнэ».

Саруул ухаанаас илүү
Сайн нөхөр байдаггүй
Мунхаг хилэнгээс илүү
Муу дайсан байдаггүй (Чингис-хан)

Дасгалууд

Дасгал 4.* Ответьте на вопросы по тексту сначала по-русски, а затем по-монгольски:

1. «Монголын нууц товчоо» дэлхийн ямар бүтээлүүдтэй эн зэрэгцүүлж болох вэ? 2. «Монголын нууц товчоо» хэдэн онд бичиж дуусгасан бэ? 3. «Нууц товчоог» анх олсон эрдэмтний алдар нэр хэн гэдэг вэ? 4. Тэр «Нууц товчоог» ямар нэрээр нь нийтэлсэн бэ? Ямар бүтээлд нийтэлсэн? 5. «Нууц товчоог» ямар хүн зохисон бол доо? 6. «Монголын нууц товчооны» гол баатар хэн бэ? 7. «Монголын нууц товчооны» гол санааг товчхон ярих уу? 8. «Нууц товчооны» гол гол явдлыг ямар аргаар дүрсэлсэн бэ? 9. Дува-сохорын тухай өгүүлэмжийн учир юу вэ? 10. Дува-сохор гэгч хүн чухамхүү ямар хүн байв? 11. «Нууц товчоонд» үнэн түүхийг дүрсэлсэн гэж үзэж болох уу? 12. Яагаад «Нууц товчоог» уран зохиолын дурсгалт бичиг гэж үздэг вэ? 13. «Нууц товчоонд» дотрох хэдэн өгүүлэмжийн сэдвийг хэлэх үү? 14. Тэмүүжин Монгол улсын түүхэнд ямар үүрэг гүйцэтгэсэн бэ? 15. Тэмүүжин хэдэн онд Чингис-хаан гэж өргөмжлөгдсөн бэ? 16. Чингис-хааны үеийн дараахь Монгол гүрний хувь заяаны талаар товчхон ярих уу? 17. Яагаад Европд монголчуудыг XIV-р зууны татарууд гэж нэрлэсэн бэ?

Дасгал 5. Составьте тезисный рассказ по тексту «Хөх Монголын хөлгөн судар» по-русски.

Дасгал 6. Найдите в тексте монгольский эквивалент следующих выражений:

национальная гордость, величественно возвышается среди вершин мировой литературы, со своей судьбой, поистине удивительна, монгольский оригинал, латинская пословица, энциклопедия, древняя монгольская легенда, связана с судьбой, как отмечал академик Ц. Дамдинсурэжн, подлинно, достойно

доверия, объединение всех монголов, написано по-монгольски китайским письмом, исторические события, создание единого монгольского государства.

Дасгал 7.* Переведите с монгольского языка на русский:

Монголын төдийгүй дэлхийн соёлд түүх уран зохиолын ач холбогдолтой «Монголын нууц товчооны» 750 жилийн ойг ёслол тэмдэглэх нь соёлыг хөгжүүлэх дэлхий дахины арван жилийн хүрээнд Монгол улсаас зохион байгуулах нэг том арга хэмжээ болно гэж үзэж байна.

1987 онд Улаанбаатарт болсон монголч эрдэмтдийн олон улсын тавдугаар их хуралд оролцогчид түүх, уран зохиол, соёлын их ач холбогдолтой энэхүү хосгүй бүтээлийн түүхт ойг олон улсын хэмжээнд өргөн тэмдэглэх тухай үзэл санааг санал нэгтэй дэмжсэн.

Дасгал 8. Переведите с монгольского языка словосочетания, проследите за разными значениями однокоренных слов *нэг, нэгдэх, нэгтгэх, нэгтэй, нэгдэл, нэгдсэн*:

олны нэг, нэгэн өдөр, нэгэн бүлэг иргэн нүүж ирнэ, санал нэгтэй, хамаг монголыг нэгтгэхийн төлөө тэмцэл, хэн нэгэн хүн, нэгдсэн улс байгуулах, хөдөө аж ахуйн нэгдэл, ажилчны нэгдсэн нам, орон бүхний пролетари нар нэгдэгтүн! НУБ, АНУ

Дасгал 9. Переведите монгольскую поговорку, вошедшую в «Сокровенное сказание монголов»:

*Энэ бие хэврэг боловч
Эрхэм нэр мөнх шүү.*

Дасгал 10. Отгадайте загадки¹:

1. *Нүдгүй байж уйлдаг, хөлгүй байж явдаг.*
2. *Толгой нь биеийн дайсан.*

Дасгал 11. Объясните разницу в значениях временных конструкций, составьте с ними предложения:

явна, явах юм, явах юм байна, явах болно, явж байна, яваа, явлаа, явжээ, яваагүй, явсан, явж байсан, явдаг байсан, явах

---

¹ Ответ в конце урока

болсон. явахаар болсон, яваад байна, явсаар байна, явж үзээгүй, амьд явахын учир, явдаг, явах байсан, явах юмсан.

Дасгал 12. Переведите на монгольский язык, используя глагол **явах** или **явуулах** в разных значениях:

1. Мои часы идут правильно. 2. В столице проходит конгресс. 3. Мой отец сейчас в другом городе, в командировке. 4. Правительство намерено провести меры по развитию сельского хозяйства. 5. Живой человек напьется из золотой чаши. 6. Завтра мне надо ехать. 7. Ну, я пошел. 8. Мой брат служил в армии. 9. Моя сестра ходит в школу. 10. Можно с вами отправить письмо одному знакомому?

Дасгал 13. Сравните перевод пословиц, дополните в оригинале нужное слово, следуя переводу:

Авах хүнд нэг үг ч эрдэнэ	Для берущего и одно слово драгоценность
Орхих хүнд ... ч улиг	Для бросающего и <i>тысяча поучений</i> пустое
Ураг садны хол нь дээр	Родственники лучше — когда далеко
Ус цасны ... дээр	Вода — когда <i>близко</i>
Хэлэхэд амар	Легко сказать,
... хэцүү	да трудно <i>сделать</i>
Гэнэгийн гарт эрх мэдэл аюултай	В руках глупого власть опасна
... ирт мэс аюултай	<i>В руках ребенка</i> острый меч опасен

Дасгал 14. Переведите устно с русского языка на монгольский отрицательные предложения:

1. Эти две девушки не студентки. 2. Мой брат не инженер. 3. В этой комнате нет цветного ковра. 4. На стене нет карты. 5. Эти два ученика не любят заниматься языком. 6. На столе нет книги. 7. Они не крестьяне. 8. Это неправда. 9. Я не хотел этого сказать. 10. Вы разве не служащие? 11. Этот урок нетрудный. 12. Это нелегкая работа. 13. В этой стране нет крупных заводов.

14. В домах этих крестьян нет электричества. 15. На столе нет черного хлеба. 16. В комнате нет мягкого кресла. 17. В нашей поликлинике нет детского врача. 18. Некому перевести этот текст. 19. У меня нет свободного времени. 20. У него нет детей.

Дасгал 15.* Переведите на слух:

Нохойноос үүссэн (болсон) дайн

1925 онд нэгэн грек цэргийн нохой хил давж Болгарын нутагт оров. Тэр цэрэг нохойгоо хөөж хойноос нь орсонд Болгарын харуулын цэрэг буудаж алжээ. Үүнээс болж Грекийн цэргүүд Болгарт түрэн орж 48 болгар хүнийг алж шархдуулав. Болгар улс даяар үүнд хилэгнэн зөрчил улам хурцадсанд олон улсын холбоо яаралтай хурал хийж эвлэрүүлснээс хоёр тал эвлэрэхийг зөвшөөрч Болгар 30 сая зоосны төлбөр өгчээ.

ЯРИАНУУД*

Улаанбаатараар явсан нь

Тэр гурав их сургууль дээрээс гараад тэргэнд сууж баруун тийш хөдлөв.

Робинсон: — Ингэхэд бид хаачих гэж байгаа билээ?

Нансалмаа: — Хот үзнэ гэсэн биз дээ ноёнтоон?

Робинсон: — Аа, тэгэлгүй яахав. Өнөөдөр сайхан ч өдөр болох нь. Ёстой л гадаа явж баймаар өдөр байна даа.

Нансалмаа: — Эхлээд бид хотын томоохон барилга, гудамжны талаар мэдлэгтэй больё сүүлд нь өндөр уулын дээрээс хот руу харна.

Робинсон: — Тийм, тийм. Би ч бас тэгж бодоод байсан.

Нансалмаа: — Одоо бид Энх тайвны гудамжаар явж байна. Улаанбаатарын хамгийн урт, өргөн гол гудамж. Замын хойт талд Улсын их дэлгүүр, өмнө талд Орос улсын элчин сайдын яамны барилга. Эргэн тойрон нь бүгд орон сууц. Их дэлгүүрээс зүүнтэйх хэсгийг «Дөчин мянгат», баруунтайхыг нь «Тавин мянгат» гэж хотынхон нэрлэдэг юм.

Робинсон: — Тэр «дөчин мянга», «тавин мянга» гэдэг тоо чинь юу гэсэн үг вэ?

Нансалмаа: — Уг нь 40 000 дөрвөлжин метр талбай бүхий орон сууц гэсэн үг юм даа. Товчхондоо «дөчин мянгат», «тавин мянгат» гэж заншсан юм.

Робинсон: — Мөн, мөн. Мэдэж авлаа. Энэ урд харагдаж байгаа хачин бөмбөгөр барилга тань юу юм бэ?

Нансалмаа: — Аа, энэ циркийн шинэ барилга.

Тэгээд тэр гурвын суусан тэрэг Богд уулын Зайсан толгойд гарч зогсов. Тэд нар тэрэгнээс гарав.

Робинсон: — Юутай гайхамшиг, өндөр өндөр уулс, битүү хөвч, их хот, гол мөрөн, цэлийсэн тал, хөх тэнгэр ...

Улаанбаатар чинь баруунаасаа зүүн тийш үргэлжилсэн урт хот юм байна даа. Нөгөөх дөрвөн уул чинь аль аль билээ, Нансалмаа?

— Тэр хойт өндөр уулыг Чингэлтэй гэдэг, тэр баруунтай Сонгино хайрхан, зүүнтэй Баянзүрх уул, энэ Богд уул далайн төвшнөөс дээш 3 000-аад м. Ингээд дөрөв.

— Та баруун тийш харагтун, юу юу харагдаж байна?

— Телевизийн цамхаг. Тэр нэг их өндөр Буддын сүм, алтан оройтой, Гандантэгчинлэн хийд мөн бололтой.

— Тиймээ, та яг зөв хэллээ. Бид дараа тэнд очих болно. Тэр өндөр сүмийг тань «Өндөр Жанрайсаг» гэдэг юм.

— Жанрайсаг гэдэг чинь Авалокитешварын төвд нэр гэдэг бил үү? Монгол нэр нь юу юм бол?

— «Нүдээр үзэгч» гэсэн үг гэж би дуулсан юм шиг байна. Сайн мэдэхгүй юм даа.

— Хараач! Энэ нэг сонин хөшөө байна. Яасан үзэсгэлэнтэй юм бэ!

— Зөвлөлт цэргийн дурсгалын хөшөө. Тэр дугуй хана шиг хэлбэртэй юм нь монголчуудын гал голомт (тулга) юм. Ингээд зөвлөлтийн баатар улаан цэрэг, монголчуудын гал голомтыг удаа дараа сахин хамгаалж ирсэн түүхийг бэлэгдэн үзүүлсэн хөшөө юм.

— Тун ч сүрлэг, мөн ч уран барьсан утга төгс хөшөө байна даа.

— Энүүхэн дор, голын хойхон эрэгт байгаа олон сүм тань бас нэг хийд үү?

— Биш ээ, тэр Богд хааны ордон музей. Бидний дараа үзэх газар.

— Хүний гар хүрээгүй, Монголын ариун сувд — Богд уул минь, Таны нууцлаг, сүрлэг сайхан үзэсгэлэнг харахад ханашгүйээ! гэж оросын их эрдэмтэн — жуулчин Козловын бичсэн санаанд орж ирээд байна.

— Дэлхийн хамгийн эртний дархан цаазат газрын нэг — энэ сайхан уулын ариун агаар амьсгалахад сайхан!

— Улаанбаатар хир эртний хот вэ?

— 1749 оноос түүхтэй. Эхлээд бурхан шашны хийд байсан. Хожим нь өргөжсөөр «Их Хүрээ», «Да Хүрээ», «Богдын Хүрээ», «Нийслэл Хүрээ» нэрийг авч, 1924 оноос Улаанбаатар гэдэг болсон юм.

Дасгал 16.* Переведите выражения, уделяя внимание частицам, придающим тот или иной эмоциональный оттенок высказыванию:

1. Яасан үзэсгэлэнтэй газар вэ! 2. Харалгүй яахав! 3. Та хот үзнэ гэсэн биз дээ? 4. Сайн мэдэхгүй юм даа. 5. Монгол нэр юу юм бол? 6. Нөгөөх дөрвон уул чинь аль аль билээ? 7. Төвд нэр гэдэг билүү?

Дасгал 17. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Какой прекрасный город! 2. Что это за странное здание впереди? 3. Город, с четырех сторон окруженный горами. 4. Да, да, я тоже так думал. 5. Да, конечно, как же иначе! 6. Итак, куда мы направляемся? 7. Сегодня замечательный день. 8. Да, да, я понял. 9. Что значат эти цифры? 10. Величественный, красивый, с глубоким смыслом мемориал.

Дасгал 18.* Переведите анекдоты на слух:

I. Нэг анчин:

— Би Африкт байхдаа тэндээс бар алсан гэж ярьлаа.

— Харин Африкт бар байдаггүй юм гэхэд, анчин:

— Ёстой үнэн, би бүх бары нь алчихсан юм гэжээ.

II. Хоёр хүүхэд ярьсан нь:

— Миний ээж багшсан бол сайхан дэвтэртэй, үзэгтэй байхсан.

Чиний ээж багш байтал чи яагаад дэвтэр байтугай үзэг ч гүй байдаг юм бэ?

— Тэгвэл чиний ээж шүдний эмч байтал дүү чинь яагаад шүдгүй байгаа юм бэ?

III. Хоёр баян хүн ярьсан нь:

— Танайх манайхаас баян юм.

— Яагаад? Манайх ч мянган хоньтой, танайх ч.

— Танай хонь мянга, манай хонь мянгахан шүү дээ!

Дасгал 19. Переведите с монгольского на русский:

Улсын түүхийг л бичиж байна

Монголын төр, улс байгуулагдсаны 800 жилийн ойг 2006 онд хэрхэн тэмдэглэх бол? Төр, засгаас энэ талаар одооноос бодож, төлөвлөж буй юм бий болов уу?

Өндөр настан А. Далай. Сухбаатар дүрэг

Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн Тамгын газар, Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газраас энэ талаар лавлахад одоогоор бодож төлөвлөсөн юм үгүй бололтой. Төр, засгийн байгууллагууд 2000 оныг хэрхэн угтах тухай л голлон ярьж байгаагаас Монгол Улсынхаа 800 жилийн ойг одоохондоо төдийлөн анхаараагүй байгаа юм уу даа гэх бодол төрлөө. Гэхдээ Ерөнхийлөгч Н. Багабандийн зарлигаар Монголын түүхийг эрдэмтэд таван ботиор шинэчлэн бичиж байна.

Өнөөдөр 26.07.99.

ХЯНАЛТЫН АЖИЛ

I.* Переведите письменно с монгольского языка на русский:

1. Үндсэн хуульд өөрчлөлт оруулах нь манай улсын дотоод бүрэн эрхийн асуудал, гадаадын зээл тусламжийн хөрөнгийг үр бүтээлтэй ашигтай хэрэглэхийн үндэс суурь бүрэлдэх эх сурвалж болох нь зайлшгүй.

2. Монголчуудын саналыг тун бага тусгасан 1915 оны Хятад Орос Монголын гурван улсын гэрээний дагуу Монголын тусгаар тогтносон бус автономит улс гэж хүлээн зөвшөөрсөн бөгөөд энэхүү бүрхэг ойлголт нь 1946 он хүртэл маргаантай байдлын эх үүсвэр болжээ.

3. Чингисийн засаг-хууль түүний байгуулсан эзэнт гүрний амьдралд их үүрэг гүйцэтгэж монголчуудын төдийгүй түүнд эзлэгдсэн ард түмний амьдралд гол хууль нь болж байжээ.

4. Эрх үүрэг хоёр бол манай орны амьдрал эдийн засгийн харилцаа гэж болно. Эрх үүрэг хоёр нь арга билэг хоёр мэт ажээ. Нэг нь нөгөөгүйгээр утгагүй мэт. Үүрэг бол амьдралын зорилго утга учир байхад эрх нь хүний аз жаргалын баталгаа гэж болно.

5. Эрдэмтэд «Нууц товчооны» зохиогчийн нэрийг тогтоох гэж янз бүрийн санал таамнал дэвшүүлж байна.

6. «Нууц товчоо» бичигдснээс хойш зуугаад жилийн дараа Европд италийн их яруу найрагч Данте «Тэнгэрлэг туульсаа» туурвижээ.

7. Хэрвээ «Нууц товчооны» монгол эх олдвол бас нэг оньсог тайлагдаж Чингис богдын онгоныг тодруулснаас дутуугүй нээлт болно.

8. «Нууц товчоо» монгол үндэсний оюун ухаан авьяас билгийн эрчим хүчнийг өөртөө агуулсан болохоор сүсэглэн уншсан хүнд анагаах рашаан эдгээх эм ч болох юм. Зөвлөлтийн яруу найрагч А.Вознесенскийн бичсэнийг санаж байна. Бие нь чилээрхээд эмч домч нарт үзүүлээд ч сайжирсангүй. Тэгээд оросын эртний утга зохиол судлагч академич Д. Лихачеваас зөвлөлгөө авахад нь «Игорийн цэрэглэсэн туужийг» хэд дахин унших, тэгвэл бие чинь илааршина гэж хэлжээ. Ингээд А. Вознесенский оросын тэр алдарт зохиолыг шимтэй уншаад бие нь сайжирсан гэнэ. (Ц. Хасбаатар).

9. Чингис Жамуха хоёрын харилцааны асуудлыг «Нууц товчооны» бас нэгэн оньсог гэж хэлж болно. Жамуха Чингисээс урвасан дүр үзүүлж чухамдаа Тэмүүжинтэй анх тохиролцсон андгай тангарагтаа чин үнэнч байж эзэн хаандаа гуйвалтгүй зүтгэсээр гүн эмгэнэлтэйгээр цаазлуулсан гэдэг маш сонирхолтой таамаглал бий.

II. Переведите предложения с русского языка на монгольский:

1. «Сокровенное сказание» — это энциклопедия жизни монгольского народа.
2. Поистине удивительна судьба «Сокровенного сказания».
3. Существует много тайн, связанных с судьбой «Сокровенного сказания».

4. «Сокровенное сказание монголов» осталось в записи китайскими буквами на монгольском языке.
5. Древнемонгольская легенда о Чингис-хане.
6. «Сокровенное сказание» написал человек, сам принимавший участие в исторических событиях, имевших место в Монголии.
7. В «Сокровенном сказании» повествуется о том, как Чингис-хан объединил все монгольские племена и создал единое монгольское государство.
8. Борьба Чингис-хана за объединение монгольских племен и создание единого монгольского государства.
9. В «Сокровенном сказании» средствами художественной литературы описывается подлинная история борьбы Чингис-хана в более чем тридцати особых рассказах.
10. Один из таких особых сюжетов в начале «Сокровенного сказания» — рассказ о Дува-сохоре и Добу-мэргэне.
11. На лбу Дува-сохора есть единственный глаз. Он видит земли на расстоянии трех кочевий.
12. «Сокровенное сказание» — не только историческое сочинение, но и памятник художественной литературы.

Үг хэллэг

хөлгөн судар первая, главная книга;

хөлөг скакун

сүрлэг оргил величественная вершина

нэвтэрхий толь энциклопедия

хувь заяа, хувь тавилан судьба

Оросын шашны төлөөлөгчдийн газрын бүтээл «Труды членов Российской духовной миссии в Пекине» (Т. 4, СПб., 1866)

тэмдэглэсэнчлэн как отмечал...

он дараалан в хронологической последовательности

хүнд өгөөгүй, эрд өгөөгүй не просватана

ганц түүхийн зохиол төдийгүй не только историческое сочинение

данслах арга строгое (по списку) изложение, сухое перечисление событий

дүрслэх изображать;

дүрслэх урлаг изобразительное искусство

дүр герой, персонаж;

дүрс образ

ач холбогдолтой иметь значение
соёлыг хөгжүүлэх дэлхий дахины арван жил десятилетие развития культуры
монголч эрдэмтэд монголо-веды
их хуралд оролцогчид участники конгресса
хосгүй бүтээл уникальное произведение
олон улсын хэмжээнд на международном уровне
санал нэгтэй дэмжих единоголосно поддержать
хил давах перейти границу
хөөх гнаться;
хойноос следом;
буудах стрелять
түрэн орох ворваться
шархдуулах ранить
хилэгнэх гневаться
зөрчил конфликт
хурцдах обостриться

яаралтай срочный;
эвлэрэх компромисс
төлбөр плата
алдах терять
алах убивать
амлах обещать
олох находить
олдох находиться
биелүүлэх выполнять
бие тело
хашгирах кричать
хөтлөх вести
уурлах сердиться.
Хаачих гэж байна? Куда направляетесь?
Тэгэлгүй яах вэ? Конечно, а как же иначе?
салхинд гарах выйти на прогулку, проветриться
эргэн тойрон вокруг
хир эртний насколько древний?
эн зэрэгцүүлэх сравнить

МОНГОЛЬСКАЯ КНИГА. МОНГОЛ НОМ

Слово **ном**, вероятно, восходит к древнегреческому «**номос**» — закон. В монгольском языке **ном** также означает еще и учение. Старинные книги всегда начинались с формулы: **бурхан, багш, ном гурван эрдэни-дур моргомуй**. Поклонимся трем драгоценностям: Будде, учителю (здалама) и учению.

Письменная литературная традиция в Монголии восходит к первому дошедшему до нас памятнику об истории рода чингизидов «Нууц

товчоо» (1240 г.). Книга в Монголии принимала самые разнообразные формы: книги, вышитые на ткани, ксилографы, книги на пальмовых листьях, книги, написанные с использованием драгоценных камней («девять драгоценностей»). Важные события своей истории в древности кочевники фиксировали на камне. Самая ранняя «камнеписная книга» монголов *Чингисов камень* относится к 1225 г.

Ответы на загадки:

1. Дождь
2. Спички

БУДДИЗМ В МОНГОЛИИ

ГРАММАТИКА

1. **Выражение** — что касается, в качестве, передается при помощи сочетания *-ын хувьд*:

Улс төрийн хувьд зайлшгүй шийдвэрлэвэл зохих тийм тулгамдсан асуудал манай хоёр орны хувьд байхгүй юм.

— В политическом смысле у наших стран нет таких актуальных проблем, которые требуют безотлагательного решения;

2. *болгон* — в качестве.

3. **Сослагательное наклонение** в монгольском языке образуется при помощи причастия прошедшего времени в середине предложения с частицей *бол* и причастия будущего времени с частицей *сан*. Например:

Дэлгүүрт ийм ном байсан бол би авах сан.

— Если бы в магазине была такая книга, я бы купил.

Бат хичээлээ сайн давтсан бол муу дүн авахгүйсэн.

— Если бы Бат хорошо повторил уроки, он не получил бы двойку.

4. **Послелог тутам** — употребляется с причастием будущего времени. Переводится: *чем... тем*, например:

Тэр айлд ойртох тутам улам олон мал харагдлаа.

— Чем ближе к айлу, тем больше было видно скота.

5. Уменьшительная частица -хан. Употребляется с прилагательными и числительными. Например:

сайн — сайхан	прекрасный
хөөрхий — хөөрхөн	хорошенький
гурав — гуравхан	всего три

6. Числительные.

а) собирательные: -уул, -үүл:

Хэдүүл вэ? Тавуул впятером, **дөрвүүл** вчетвером, **хоёул** вдвоем;

б) кратные: -аад (чаще употребляется с десятками):

арваад около десяти, в десятых числах;

в) слитное: -аар:

гурав — **гурваар** по три.

ПРАКТИЧЕСКАЯ ГРАММАТИКА

Дасгал 1.* Переведите с монгольского языка на русский, уделяя внимание сослагательному наклонению:

1. Залуучуудын хуралд ирсэн төлөөлөгчид «Улаанбаатар» зочид буудалд буусан гэнэ. Завтайсан бол очиж уулзах юмсан. За, алга. 2. Энэ сонинд их сонирхолтой өгүүлэл байгаа бололтой. Хэрэв Солонгос хэл мэддэгсэн бол унших юмсан. 3. Мөнгөтэй яваасан бол талх аваад харих юмсан. Мөнгөө гэртээ өрхичихжээ. 4. Тэр хүн зохиолч юм бол уулзаж шүлгий нь уншуулах юмсан. Зөвшөөрөх бол уу? 5. Хэрэв би маргааш явахсан бол чамтай дахиж уулзахсан. Гэтэл би өнөөдөр явна шүү дээ. 6. Багш ирсэн бол энэ үгийг асуух юмсан. Би ер ойлгохгүй байна.

Дасгал 2. Дополните предложения, восстановив всю фразу по-монгольски:

1. Если бы я был богат ... . 2. Если бы сейчас было лето ... .
3. Если бы я поехал в Монголию ... . 4. Если бы я знал японский язык ... . 5. Если бы у меня было много свободного време-

ни ... . 6. Если бы я был молодым ... . 7. Если бы у меня была машина ... .

Дасгал 3. Придумайте 5 предложений с послелогом *-х тутам* по образцу:

1. Цас орох тутам тэнгэр хүйтэрч байна.
2. Өдөр хоног өнгөрөх тутам миний найз шинэ шинэ юм сурч байна.

Дасгал 4. Вставьте вместо точек подходящий послелог, указывающий направление действия — *дээш(ээ)*, *доош* и т. д.:

1. Дотор байсан хүмүүс ... гарч, гадаа байсан хүмүүс ... оров.
2. Та хаашаа явж байна? Би ... явж байна 4-р давхарт гаръя.
3. Та наашаа битгий хар ... хар!
4. Салхи хойноос байхад үүл хаашаа нүүх вэ? Салхи хойноос байхад үүл ... нүүнэ.
5. Нисэж яваа онгоцноос ... хараад хот, тосгон, уул, даваа, гол, горхи цөм сонин сайхан харагддаг.

Дасгал 5.

Расскажите, что вы знаете о буддизме.

Почему буддизм в Монголии называют «желтой» верой?

Что означает желтый цвет в Китае?

Дасгал 6. Переведите с русского языка на монгольский:

1. Идет дождь.
2. Поезд прибыл вовремя.
3. Дни уходят (проходят).
4. Время идет быстро.
5. Работа идет хорошо.
6. Ученики идут в школу.
7. Мой сын научился ходить.
8. По этой дороге никто не ходит.
9. В ходе переговоров подписали протокол.
10. Стороны пришли к соглашению.
11. Иди быстрее!
12. Иди сюда!
13. Дорогу осилит идущий.

Дасгал 7.* Переведите с монгольского языка на русский, обратите внимание на разные значения глагола *явах*:

1. Тэр өдрөөс эхлэн өдөр бүр ээж хониндоо явдаг болсон.
2. Сургуульд явдаг том хүү нь унтаж байв.
3. Цэрэгт явахынхаа өмнө би хонь хариулж байлаа.
4. Миний өмнө явсан хоёр хүүхэн

өмссөн хувцасныхаа өнгө чанарыг ярилцав. 5. Тэр бүхнийг би үзэн ядаж ч явсангүй биширч шүтэж ч байсангүй. 6. Явсан нохой яс зуудаг. 7. Амьд явсан хүн алтан аягнаас ус ууна. 8. Амьд явахын учир. 9. Ахынхаа бичсэн захиаг би уншаад явав. 10. Сайн яваад ирэв үү?

Дасгал 8. Продолжите предложения:

1. Өдөр хоног өнгөрөх тутам ... . 2. Би ерөнхийлөгч байсан бол ... . 3. Хэрвээ би машинтай байсан бол ... . 4. Хичээл тарсны дараа ... . 5. Бие муутай болсноос ... . 6. Монголын нэгдсэн улс байгуулснаар ... . 7. Шинэ Үндсэн хуулийг баталснаас хойш ... . 8. Миний бодлоор энэ маргаан ... . 9. Амьдралын нөхцөл муу байвал ... . 10. Монгол ном унших тутам ... . 11. Сонинд бичснийг уншаад ... . 12. Тэр залуу Улаанбаатарт суралцаж байхад ... . 13. Миний зогсож байгаа энэ газарт ... . 14. Шинэ жилийн баярыг тохиолдуулан ... . 15. Д. Нацагдорж зөвхөн яруу найрагч төдийгүй ... . 16. Б. Я. Владимирцов бол монгол ардын аман зохиол, уран зохиолын судлалыг бие даасан шинжлэх ухаан болгон хөгжүүлэхэд ... . 17. А. Позднеев Монголд удаа дараа ирж ... . 18. «Нууц товчоог» судалж орчуулахад С.А.Козин жинтэй хувь нэмэр ... . 19. Чингис-хаан нас барснаас хойш ... . 20. «Нууц товчоо» шиг гайхамшигт зохиол гараагүй боловч түүх бичлэг ... .

Монголын шарын шашин*

Монголын шарын шашин эртний Энэтхэгийн гүн ухаан бурхны шашны нөлөөгөөр ертөнцийг үзэх үзэл нь бүрэлдэн боловсорсон Зонхов Лувсандагвын (1357—1419) номлол дээр үндэслэсэн шарын шашны ном сургаал ёс дэглэмийг удирдлага болгосон юм.

...Халхын зүүн гарын ноён Автай (1554—1588) түмэн засагт хааны даалгавраар Хөх хотод очиж Далай лам Содномжамцтай учран өөрөө шарын шашинд орж Буддын шашны нэг хувилбар болох гелегваагийг (гэлукпа) буюу «шар малгайтны» шашныг дэлгэрүүлэхээр тохирчээ.

Түүнээс хойш 1588 онд Автай сайн хаан Монголын эртний нийслэл Харахорин хотын туурин дээр халхын анхны шарын шашны төв Эрдэнэзууг байгуулжээ. Мөн Хөх морин жил (1654) Хэнтий уулын өвөрт шарын шашныг бадруулах ривогэжай Гандан шаддублин хэмээх номын их хүрээ байгуулснаар шар нохой жил (1778) нүүлгэж шашныг бадруулагч хийдийн ойр Туулын голын хойт эрэгт авчирсан нь одоогийн Улаанбаатар хотын суурь болсон билээ.

Хувьсгалын өмнөх Монгол оронд 115 мянган лам нарыг хамарсан (эдгээрийн 20 гаруй мянган нь сургуулийн насны хүүхдүүд) 750 гаруй сүм хийд байсан гэдэг.

Монголоос бясалгал үйлдэхээр бурхны орон гэж алдаршсан Цаст Төвдийн оронд очиж байсан боловч тэдний маш цөөн нь ясаа нутагтаа тавихаар эргэж ирдэг байсан гэлцдэг. Шаддын хийдийг дацантай дацангүй хийдүүдэд мөргөл үйлдэх, хурал хурах, шашны анхан шатны боловсрол олгох үүрэгтэй. Ийм бага жижиг хийдүүд гол төлөв хөдөө орон нутагт байгуулагдаж байжээ. Харин дацантай хийд нь хэмжээгээр том, олон ламтай хийд байжээ.

Монголд түгээмэл нь цанид буюу чойрын дацан байв. Цанид гэдэг нь мэргэн ухааны мөн чанар гэсэн утгатай үг бөгөөд төвдөөр чойр гэж дууддаг. Энд буддагийн гүн ухаан ба бурхан багшийн намтар, уран зохиол, сэтгэл зүй, учир шалтгааны ухааныг судалдаг. Цанидын дацан нь 13 анги буюу зиндаантай. Зиндаан нь мэдлэгийн түвшингөөр ялгаатай.

Үг хэллэг

Халхын зүүн гарын ноён — князь из Джунгарии	хувилбар — разновидность, вариант
гүн ухаан — философия	бясалгал үйлдэх — заниматься медитацией, йогой
ертөнцийг үзэх үзэл — мировоззрение	яс тавих — умереть, букв. сложить кости
бүрэлдэн боловсорсон — сформировалось	мөн чанар — сущность
номлол — проповедь, учение	учир шалтгааны ухаан — логика

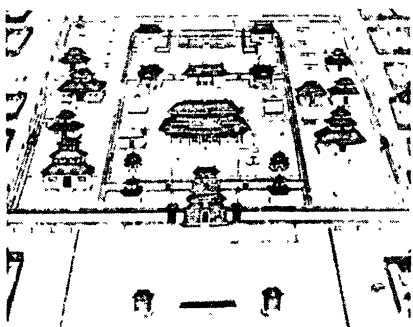
МОНАСТЫРЬ «ПОКОЯ И РАДОСТИ»

Монастырь Амарбаясгалант, задуманный как усыпальница Ундургэгэна, был построен в 1727—1736 годах по приказу маньчжурского императора Канси. История гласит, что первый монгольский богдо Ундур-гэгэн Занабазар умер в 1723 году во время визита к маньчжурскому императору. Возможно, чтобы снять кривотолки об истинной причине его смерти, а по официальной версии — для увековечения его памяти, император издал указ о возведении храма в честь Ундур-гэгэна и выделил на это деньги и людей. Монастырь решено было построить в северной части Монголии, среди красивых гор, в живописной долине.

Ансамбль построен строго по канонам, установленным для строительства монастырских и дворцовых сооружений. Размеры, форма и характер декоративного убранства храмов обусловлены и подчинены единому архитектурному замыслу, а их обилие и разнообразие не нарушают архитектурной целостности ансамбля.

С каждой террасы перед вами открывается перспектива новых храмов, а оглянувшись, вы долго не можете оторвать взгляда от уже пройденного пути. Переходя из храма в храм и поднимаясь по террасам со двора на двор, не перестаешь поражаться многоликости и разнообразию, неожиданным ракурсам, в которых предстает то одно, то другое сооружение ансамбля — от интимных уголков с постройками типа беседок до захватывающего дух величественного столонного главного храма.

Главный храм — Чогчин дугана — поражает не только своими размерами и архитектурными решениями, но и инженерными сооружениями. Уникальна система стока дождевых вод, которые с крыши текли по полым колоннам через все здания и выходили наружу по обложенным камнем стокам.

Дасгалууд

Дасгал 9. Переведите вопросы с русского языка на монгольский, найдите в тексте ответы на них:

1. Кто основал школу «желтошапочников» в ламаизме? 2. Как формировалось мировоззрение Зонхавы? 3. Кто и в каком веке начал распространение буддизма в Монголии? 4. В каком году Абатай-хан построил первый буддийский монастырь? 5. Как назывался первый буддийский монастырь? 6. Когда был построен Гандан? 7. Сколько было монастырей в Монголии до революции? 8. Зачем верующие и ламы «ходили» в Тибет? 9. Какое различие существует между большими и маленькими монастырями? 10. Что такое дацан? Какие дацаны, в основном, строились? 11. Сколько степеней включает в себя цанид?

Дасгал 10.* Запомните выражения:

ном сургаал, номлол, засагт хаан, хөх морин жил, шар нохой жил, шашныг бадруулах, шашныг дэлгэрүүлэх, бясалгал үйлдэх, ясаа тавих, дацантай хийд, мөргөл үйлдэх, хурал хурах, шашны анхан шатны боловсрол олгох, гол төлөв, мэргэн ухааны мөн чанар, цанид, чойр, Бурхан багшийн намтар, сэтгэл зүй, учир шалтгааны ухаан, зиндаан, мэдлэгийн түвшин.

Дасгал 11. Перескажите текст по-русски. Составьте план рассказа по-монгольски.

Дасгал 12. Переведите с русского языка на монгольский письменно:

1. Первый буддийский монастырь в Монголии был основан в 1558 году. 2. Буддизм является одной из самых древних и влиятельных мировых религий. 3. Распространение буддийской культуры из Индии в Тибет, Монголию, Китай, Японию, страны Южной и Юго-Восточной Азии способствовало появлению в национальных культурах этих стран новых элементов и в то же время обогатило саму буддийскую культуру разнообразными традициями. 4. По закону кармы (үйл) все живые существа сансары должны в конце концов перейти в нирвану. 5. В монгольском историческом труде «Хрустальное зеркало», написанном

Да-ламой Жамбалдоржем из Внутренней Монголии в 1835 году, изложены биографии индийских и тибетских проповедников буддизма. 6. В период интенсивной переводческой деятельности в XVII—XVIII вв. монголы выработали принципы перевода с санскрита, тибетского, китайского языков религиозно-философской и научной литературы. 7. В ранний период распространения буддизма в Индии начали складываться джатаки — легенды и предания о прошлых перерождениях Будды. 8. Джатаки стали главным средством пропаганды буддизма среди широких слоев населения. 9. Благодаря широкому распространению буддизма в Монголии, в монастырях были созданы так называемые печатные дворы, или типографии, издававшие огромное количество кириллографов на самые разные темы.

Дасгал 13.* Переведите с монгольского языка на русский:

1. Монголын төр шашны түүхийг судлахдаа Жавзандамба хутагтуудын намтар түүхээс ангид үзэх нь учир дутагдалтай болох билээ. Жавзандамба Хутагтыг монголчууд бас «Өндөр гэгээн» буюу «Богд гэгээн» гэж өргөмжилдөг байжээ. Тэгвэл XVII—XVIII зууны монголын нийгэм, улс төр, шашны үйл ажиллагаанд ихээхэн нөлөөтэй оролцож ялангуяа урлаг, соёл, хэл бичигт өөрийн гэх өвөрмөц гайхамшигтай давтагдашгүй бүтээлээ үлдээж иргэний болон шашны зан үйлд зохих хэмжээний оорчлөлт оруулсан нэгэн суутан бол Өндөр гэгээн хэмээн олноо өргөгдсөн Занабазар билээ.

2. Тэрээр арван хоёр настайдаа Сарын голд «бүхнийг номхотгогч» хэмээх баруун хүрээг гал гахай (1647) жилд анхлан байгуулжээ. (Одоогийн Өвөрхангай, Харахорин сумын нутагт) Өндөр гэгээн Занабазарын байгуулсан Баруун хүрээ бол Халхад анх түрүүний шарын шашны сүм хийд болой.

3. 1651 онд тавиад Тангад болон энэ хэмжээний уран дархчуудын хамт Халхад ирж одоогийн Улаанбаатар хотын газарт Их хүрээг байгуулан шарын шашны ном хурлын гол төв болгов. Энд л (1675 оны орчим) гайхамшигт урлаг Очирдарь, язгуурын таван бурхан, Аюуш, Намсарай, Дарь эх зэрэг бүтээлээ урласан билээ.

4. Энэ үед Халх, Ойрдын тэмцэл ширүүсч 1686 онд Хүрэн Билчирт Өндөр гэгээн Халхыг төлөөлөн оролцсон байна. Удалгүй Халхад Галдан бошигтын цэрэг түрэн орж ирсэн тул халхчууд нэгэнт эсэргүүцсэн тэмцэх чадалгүй болж олон хүн, ван, гүн нар хуран цугларч орос нанхиадын алийг дагавал дээр вэ? гэвэл Жавзандамба хутагт «Хойд зүгийн орос хэмээх шар хятадын хааны төр шиг амгалан их улс боловч шашин эс дэлгэрсэн бас хувцасны зах нь буруу тул үл боломуй... хэмээн айлдав.

5. «Өөрөө төрсөн үзэгдэл» хэмээх соёмбо үгсийг зохиосон хэлний их мэргэжилтэн, уран барималч, төрийн аугаа их зүтгэлтэн анхдухаар Богд гэгээн Занабазар 1723 онд 89 нас сүүдэр жанч хальжээ.

Дасгал 14. Расскажите коротко по-русски о той обстановке, которая сложилась в Монголии в конце XVII века. Кратко сформулируйте ответы на следующие вопросы:

1. Какую роль буддизм сыграл в истории монгольского общества? 2. С какими историческими событиями совпал процесс распространения буддизма? 3. Кто был первым духовным правителем Монголии? 4. Назовите основные вехи биографии Занабазара. 5. Какие главные его деяния вошли в историю отечества? 6. Как в современной Монголии относятся к его духовному наследию? 7. Какое образование получил Занабазар? 8. В чем главная заслуга «Высокого святого»? Как вы думаете, в чем больше преуспел Занабазар — в развитии буддийского искусства или в решении политических задач? 9. Выразите свою точку зрения на исход событий накануне установления господства Маньчжурской династии в Монголии. Согласны ли вы с решением Занабазара?

Дасгал 15. Придумайте 10 вопросов, используя данные словосочетания:

монголчуудын оюуны соёл, мянгаад жилийн дотор хэрэглэсэн арваад бичиг үсэг, нүүдлийн аж ахуй, өнгөрсөн, одоо, ирээдүйн нэгдэл, эртний монголын нүүдэлч ард түмэн, найман тахил, таван махбод, гурван эрдэнэ, дөрвөн зүг, номын сургаал, номлол.

Дасгал 16.* Переведите устно вводные слова и начальные фразы высказываний:

эндээс үзэхэд, эрт дээр үеэс эхлэн, эрдэмтдийн тэмдэглэснээр, тэрээр, энэ үед, тэгвэл, тэгээд, монголын төр шашны түүхийг судлахад, өөрөөр хэлэхэд, түүнээс гадна, юуны өмнө, түүнээс хойш, хувьсгалын өмнөх Монгол орон, бурхны орон гэж алдаршсан, нүүдэлчдийн орны хувьд, Их хүрээ байгуулснаар, яагаад гэвэл, учир нь, ийм учраас, миний бодоход, миний бодлоор, жишээ нь, тухайлбал, ядахдаа, энэ үеийн нийгмийн байдал бол...

Дасгал 17.* Запомните некоторые буддийские термины:

үйлийн үр (карма или плоды деяний), бодисат (бодисатва), цанид, хүрд (молитвенное колесо), хийд (монастырь), гурван эрдэнэ — ном, багш, бурхан; маань (молитва), Ганжуур, Данжуур, модон бар, Арьявал бурхан (санскр. Авалокитешвара), Очирвань (Базарвань), хувилгаан, хутагт, шар малгайтан (Гэлукпа), орхимжи, санваартан, шавь, хамба-лам (настоятель монастыря), эрих (четки).

ЯРИАНУУД*

- Сайн байна уу? «Алтай» зочид буудал хүрэхэд аль буудлаас суух вэ?
- Багшийн дээд сургуулиас ч сууна.
- Ямар хаягтай автобусанд суух вэ?
- «12-р хороолол — Телевиз» гэсэн хаягтай автобусанд сууна.
- Тэгээд хаана буух вэ?
- Эцсийн буудалд нь бууна.

* * *

- Таксийн буудал хаана байна?
- «Туул» рестораны тэнд бий.
- «Туул» ресторан хүрэх замыг зааж өгөхгүй юу?
- Чигээрээ явж байтал чинь нэг хүнсний дэлгүүр дайралдана. Тэндээс урагшаагаа эргээд чигээрээ яв. Олохгүй бол хүнээс асуугаарай.

* * *

- Доржийнх хаа байдаг юм бэ? Чи мэдэх үү?
- Мэднэ. Чи Гандан хийдэд очиж үзсэн үү?
- Тэгвэл Гандангийн баруун талд нэг усан сан харагдаж байгаа. Тэр усан сангийн урд талд хойшоогоо харсан 15 тоот хүрэн хаалгатай хашаа. Тэр Доржийнх.

* * *

- Би өчигдөр хичээл дуусангуут л дуурь бүжгийн театр луу гүйлээ.
- Яах гэж?
- Билет авах гэж. Тэнд нэг сайхан дуурь гарч байгаа юм. Манай ангийнхан бүгдээрээ үзсэн. Би л үзээгүй байна.
- Тэгээд билет авав уу?
- Авсан. Харин нөгөөдрийн билет авлаа. Өнөөдрийнхийг чадсангүй. Билет нь бас л дуусчихсан байна.
- Тэгвэл хоёулаа үдэшлэгт очъё.
- Хаана ямар үдэшлэгтэй юм бэ?
- Сургууль дээр. Сургуулийн 40 жилийн ойд зориулсан үдэшлэг болно шүү дээ!
- Үдэшлэгт очоод би дуулж ч чадахгүй, бүжиглэж ч чадахгүй шүү дээ! Кино л гарвал үзмээр байна.
- Кино ч гарна. Концерт ч тоглоно гэсэн.

* * *

- Та энэ долоо хоногт ямар ямар ном уншив?
- (Би энэ долоо хоногт) Д.Нацагдоржийн зохиолоос хэдэн өгүүллэг уншлаа.
- Танд аль нь сайхан санагдав?
- Бүгдээрээ л сайхан зохиол юм. «Хуучин хүү» гэдэг өгүүллэг нь надад их аятайхан санагдлаа. Бас «үзэгдээгүй юм» гэдэг зохиол нь ч сонин юм. Та ямар ном уншив?
- М.Горькийн зохиол «Эх» гэдэг романыг уншлаа. Бас монголын зохиолчдын хэдэн шүлэг найраглал уншсан.
- Та «Эх» романыг оросоор уншив уу, монголоор уншив уу?
- Монголоор уншлаа. Их сайхан орчуулсан байна.

* * *

- Өнөөдөр дуурь бүжгийн театрт юутай вэ?
- (Өнөөдөр) «Учиртай гурван толгой» дуурь гарна. Чи үзсэн үү?

- үзсэн. Их сайхан шүү.
- Гол дүрд нь хэн хэн тоглож байна?
- Юндэнд гавьяат жүжигчин Хайдав, Нансалмаад жүжигчин Цэвэлсүрэн нар тоглож байна.
- Хайдав гуай сайхан дуулж байна уу?
- Их сайхан дуулж байна.

* * *

- Чи хаа очоод (хаачаад) ирэв?
- (Би) Баяр гуайнд очиж хүүгийн нь номыг өгөөд ирлээ.
- Баяр гуай гэртээ байна уу?
- Байна. Баяр гуайн эхнэр Ханд гуай ч гэртээ байна. Харин хүү нь л алга.
- Чи тэгээд номы нь яав?
- Баяр гуайд л өгчихлөө.

* * *

- «Тэмцэл» гэдэг дуурийн билет байна уу?
- Өнөөдрийнх дууссан, маргаашийнх байна.
- Би хоёр билет авъя. Сайхан суудал өгөөрэй.
- Та араар суудал авах уу, урдуур суудал авах уу?
- Урдуур авъя. 5 дугаар эгнээнд суудал байна уу?
- Алга. Дууссан. 6 дугаар эгнээнд голын суудал байна. Авах уу?
- Авъя. Нэг билет ямар үнэтэй вэ?
- (Нэг билет) 6 төгрөг.

Дасгал 18. Переведите с русского языка на монгольский:

- Как вы проведете свой выходной день? Может быть, пойдете в кино?
- Лучше остаться дома и посмотреть по телевизору спортивную передачу.
- Я очень люблю смотреть по телевизору хоккей, хотя сам в хоккей не играю.
- А вас интересует спорт?
- Да, я люблю борьбу, кроме того, каждый выходной день езжу кататься на лыжах.
- А моя семья любит кататься на коньках, особенно младший сын. Дочь ездит во дворец спорта и занимается гимнастикой.

Дасгал 19.* Переведите на слух причастные обороты:

Дорноговь аймагт эртний бичиг соёлын дурсгалыг хайрлан хамгаалж хадгалж үлдсэн хүн олон... Монгол газар болсон олон анх... Гадаадынханд нууц дамжуулсан хэргээр... А. С. Козины монгол уран зохиолын судлалд оруулсан хувь нэмэр... Монголын уран зохиолын түүхнийг судлах хүн... «Алтан дэвтэр» гэдэг түүхийн зохиол...

Дасгал 20. Переведите с монгольского языка газетные объявления:

Худалдана: Өмнөд Солонгосын шинэ хөргөгч үнэ тохиролцож... Булангийн зөөлөн диван үнэ тохиролцон...

Ажил түнш хайж байна.

Байр яаралтай худалдаж авна. Валют болон төгрөгөөр.

Эрэгтэй эмэгтэй хүний гутал засварлах үйлчилгээ нээгдэн ажиллаж байна. Гутлын бүх төрлийн үйлчилгээ хийж байна. Өргөнөөр үйлчлүүлнэ үү?

Дасгал 21.* Переведите с монгольского языка на русский, обратите внимание на разные значения глагола *гэх*:

Үүнийг юу гэдэг? Юу гэсэн үг вэ? Юу гэнэ? Хүн гэдэг амьтан. Дипломат гэдэг хэцүү ажил. Монгол хэл сурна гэдэг амаргүй ажил. Бид гэсэн олуулаа... Найз маргааш ирнэ гэсэн. Өвөл хүйтэн болно гэнэ. Энэ кино үзэх гэсэн. Би ирнэ гээгүй. Ирнэ гээд ирээгүй. Багш унш гэж байна. Ээж талх аваад ир гэж байна. Уулзана гэсэн чинь яалаа? Тэр хүлээнэ гэв үү?

ХЯНАЛТЫН АЖИЛ

I. Переведите с монгольского языка на русский:

1. Манай аав хотод ирмэгц чи түүнтэй уулзаарай..
2. Энд л Их Хүрээ байгуулагдсан юм.
3. Би орой ч сонин уншдаг.
4. Орос хэл би ч ах ч мэддэг.
5. Манай ах англи хэл ч мэднэ.
6. Хэрэв захиа ирэх юм бол би чамд хэлнэ.
7. Цэрэгт явахынхаа өмнө би хонь хариулж байлаа.
8. Дорж жүжиг үзэхээр явах гэж байна.
9. Тэдний дотор сайхан охин сууж явааг үзэв.

10. Энэ үйлдвэр ашиглалтад орсноор тус улсын экспортын хэмжээ нэмэгдсэн билээ.
11. Шинэ Үндсэн хуулийг баталснаас хойш манай орон хөгжлийн шинэ шатанд ороод байна.
12. Нилээд тогшсны дараа үүдээ нээв.
13. Өдөр хоног өнгөрөх тутам...
14. Урт замаар явах гэдэг том судар уншихтай адил.
15. Зоосны нүхээр харахгүйн баталгаа бий юу?
16. Маргааш явахаасаа өмнө уулзна.
17. Бие муутай болсноос ажилдаа орсонгүй.
18. Тэр залуу их сургуульд орохыг бодсон.
19. Энэ ажлыг хийхэд бэлэн байв.
20. Энэ анхаарвал зохих асуудал.
21. Манай хоёр орны харилцаа бэхжиж ирсэн юм.
22. Эрдэмтэд эл зохиолыг нилээд олон талаас нь судалсаар ирсэн боловч...
23. «Монголын нууц товчоог» дөрвөлжин бичгээр тэмдэглэснийг хятад галигт буулгасан байх гэдэг таамаглал дэвшүүлсэн байна.
24. Дөрвөлжин бичгийг гол төлөв төрийн албан хэрэгт хэрэглэж байсан боловч уран зохиолын холбогдолтой ном бичиг тэмдэглэж хэвлэж байсан мэдээ баримт бий.
25. Соёмбо үсгийг судлагчид улс төрийн болон шашин номын тусгай зорилгоор зохиосон гэж үздэг байна.
26. 1686 онд Занабазар соёмбо үсгийг зохисон нь үнэн бодитой баримт мөн боловч «огторгүйд үсэг харагдсан» гэх мэт нь чухам шашны үзэл санааг илэрхийлсэн домог үг юм.
27. Шинэ жилийн баярыг тохиолдуулан...

II. Переведите письменно с русского языка на монгольский:

1. Рад приветствовать Вас в Москве. Ценим Ваш вклад в укрепление дружбы и всестороннего сотрудничества между Россией и Монголией.

Россия рассматривает Монголию в качестве своего естественного партнера и надежного соседа в Азии.

Глубокие исторические корни являются хорошей основой для развития дружбы и сотрудничества в новых условиях.

Поиски современной Монголией своего достойного места в мире, выбор многовекторной политики на международной

арене не должны привести к ослаблению десятилетиями складывавшихся многоплановых тесных связей между двумя нашими государствами.

2. В наших странах происходит переход от планово-директивной к рыночной экономике, то есть мы заняты схожими реформами. Убеждены в правильности избранного нами курса.
3. Это наша первая личная встреча, хотя мы достаточно хорошо знаем друг друга благодаря обмену посланиями. Нас объединяет общее стремление к развитию традиционных отношений добрососедства между нашими странами как важного элемента мира и стабильности в азиатском регионе.

Переговоры еще раз подтвердили, что равноправное взаимовыгодное сотрудничество между Россией и Монголией отвечает коренным интересам наших государств и народов, укреплению международного и регионального мира, стабильности и развитию. Это особенно важно в нынешней непростой международной обстановке. Считаю, что совместно с нашими азиатскими соседями мы можем и должны внести солидный вклад в обеспечение стабильности в Азии.

ҮГ ХЭЛЛЭГ

эцсийн буудал   конечная оставка
чигээрээ явах   идти прямо
явж байтал   как пойдете... там будет...
дайралдах   попасть навстречу
тэгэхлээр   тем временем, как только, так случится
эргэх   поворачивать
урагшаа   вперед, на юг (обязательно только на юг)
хойшоогоо   на север
усан сан   водоем, бассейн
хашаа   забор, хашан
удирдлага болгон   руководствуясь
тусламж болгон   в качестве помощи
хэвийн болгох   нормализовать

хүчтэй болгох   усилить
хүчингүй болгох   аннулировать
бий болгох   дать начало, создать
чимэг болгон   в качестве украшения
үйлийн үр   карма или плоды деяний
хүрд   молитвенное колесо
хийд   монастырь
маань   молитва
Арьавал бурхан   санскр. Авалокитешвара
Очирвань   Базарвань
шар малгайтан   Гэлукпа
хамба-лам   настоятель монастыря
эрих   четки.

ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЕ ТЕКСТЫ

Монголоор дайрах хийн хоолой алдаж болохгүй агшин

Олон улсын хооронд байгуулахаар зэхэж буй байгалийн хий дамжуулах хоолой Монголын нутаг дэвсгэрээр дамжин өнгөрөх талаар «Зууны мэдээ» сонин хоёр жилийн өмнө анх хөндөн бичиж байсан. Өнгөрсөн хугацаанд дээрх асуудал эцэслэн шийдэгдээгүй ч энэ талаар ОХУ, Хятад улсын хооронд гэрээ хэлэлцээр байгуулагдан сүүлийн үед хэвлэлээр нэн идэвхтэй мэдээлж буй нь энэ талын Монгол Улсын ашиг сонирхол тун бодит агуулгатай болохыг нотолж байна.

Ашиг сонирхлын тухайд эргэн өгүүлэхэд энэ нь тухайн орны газар зүйн байршил хэрэг өөрийн тодорхойлох үнэ цэнээс хамаарах нь мэдээж. Газрын зураг харвал Монгол Улс нь өрнөд, өмнөд, дорнод талаараа Хятадын, хойд, баруун хойд талаараа ОХУ, Дундад Азийн орнуудын, зүүн хойд талаараа Сибирь, Якут, Манжуурын гэх мэтчилэн газрын тос, байгалийн хийн томоохон сав газруудтай хиллэдэг. Энэ нь манай улс Сибирийн байгалийн асар их нөөц, зүүн хойд болон өмнөд Азийн эрэлт хэрэгцээ бүхий зах зээлийн дунд байрлаж байна гэсэн үг. Тиймээс ч ОХУ, Хятад, Япон, БНСУ, БНАСАУ, Туркмен, Казахстан зэрэг орон дээр өгүүлсэн Дундад Ази, Сибирь, зүүн хойд Ази гээд Евро Азийг холбосон байгалийн хий дамжуулах хоолойн нэгдсэн сүлжээ байгуулах асуудлыг боловсруулахдаа үндсэн таван чиглэлийг авч үзсэний нэгэнд өмнө өгүүлсэн Монгол Улсын байршилтай шууд холбоотойгоор ОХУ-ын Эрхүүгээс (Ковыктинскийн ордоос эх авч) Монголыг дайруулан Хятадын чиглэлд тавих «зам»-ыг сонгон оруулсан бизээ.

Судалгаанаас үзэхэд Монголоор дайруулан хийн хоолой тавих хувилбар нь хол ойрын хувьд бусад чиглэлээс хоёр мянган км ойр эдийн засгийн хувьд хамгийн ойр дөт гэдгийг Орос, Хятадын тал аль аль нь анхаарч зөвшөөрч байсан. Бусад улс орнууд ч энэ чиглэлийг илүүтэй авч үзэн ач холбогдол өгч буй нь Монголоор дайрах ойр дөт замаас гадна нөөц ихтэй Ковыктинскийн (Эрхүүгийн) ордтой холбоотой юм. Тиймээс ч ОХУ-ын Засгийн газрын холбогдох байгууллагын төлөөлөгчид Хятадад

ТАБЛИЦЫ

Собственно-глагольные формы
(финитные, употребляются только в роли сказуемого)

настояще-будущее время		прошедшее время			
повествоват. настоящ. момент		в	жээ	лаа	ж+байсан
-на	ж+байна				
явна	явж байна	явав	явжээ	явлаа	явж байсан
орно	орж байна	оров	оржээ	орлоо	орж байсан
ирнэ	ирж байна	ирэв	иржээ	ирлээ	ирж байсан
өгнө	өгч байна	өгөв	өгчээ	өглөө	өгч байсан
хийнэ	хийж байна	хийв	хийжээ	хийлээ	хийж байсан
болно	болж байна	болов	болжээ	боллоо	болж байсан

Причастие

ос-нова глаг.	наст. -буд.	однокр.	мно-гокр.	наст.	незаконч. прош.	прош.	возм.
	-ж	-гч	-даг	-аа	-аагүй	-сан	-маар
оч	очих	очигч	очдог	очоо	очоогүй	очсон	очмоор
сур	сурах	сурагч	сурдаг	сураа	сураагүй	сурсан	сурмаар
суу	суух	суугч	суудаг	суугаа	суугаагүй	суусан	суумаар
хэл	хэлэх	хэлэгч	хэлдэг	хэлээ	хэлээгүй	хэлсэн	хэлмээр
бай	байх	байгч	байдаг	байгаа	байгаагүй	байсан	баймаар
хий	хийх	хийгч	хийдэг	хийгээ	хийгээгүй	хийсэн	хиймээр
яа	яах	яагч	яадаг	яагаа	яагаагүй	яасан	яамаар
бол	болох	бологч	болдог	болоо	болоогүй	болсон	болмоор

Склонение причастий

имен.	род.	вин.	дат.	совм.	исх.	оруд.
ирсэн	ирсний	ирснийг	ирсэнд	ирсэнтэй	ирснээс	ирснээр
болох	болохын	болохыг	болоход	болохтой	болхоос	болхоор
байгаа	байгаагийн	байгааг	байгаад	байгаатай	байгаагаас	байгаагаар
гэдэг	гэдгийн	гэдгийг	гэдэгт	гэдэгтэй	гэдгээс	гэдгээр

Склонение существительных

имен.	род.	вин.	дат.	совм.	исх.	оруд.
ах	ахын	ахыг	ахад	ахтай	ахаас	ахаар
ном	номын	номыг	номонд	номтой	номоос	номоор
гэр	гэрийн	гэрийг	гэрт	гэртэй	гэрээс	гэрээр
бичиг	бичгийн	бичгийг	бичигт	бичигтэй	бичгээс	бичгээр
цай	цайн(ы)	цайг	цайнд	цайтай	цайнаас	цайнаар
хоног	хоногийн	хоногийг	хоногт	хоногтой	хоногоос	хоногоор
өрөө	өрөөний	өрөөг	өрөөнд	өрөөтэй	өрөөнөөс	өрөөгөөр
бие	биеийн	биеийг	биенд	биетэй	биенээс	биеэр

Вопросительные слова

ЮУ — юуны, юуг, юунд, юунаас, юутай, юугаар, юу руу

ХЭН — хэний, хэнийг, хэнд, хэнээс, хэнтэй, хэнээр, хэн рүү

ХЭД — хэдний, хэдийг, хэдэнд, хэдээс, хэдтэй, хэдээр

АЛЬ — алины, алинд, алинаар, алинаас

ЯМАР —

ХААНА — хаанаас, хаагуур

ХЭЗЭЭ — хэзээний, хэзээд

Яах — яаж, яагаад, яана, яасан, яаж байна, яах вэ?

1, 2, 3 лицо глаголов

основа	-я, -е, -ё	-аач	-аарай	л даа	-х уу?	-на уу?
яв-	явъя	яваач	яваарай	яв л даа	явах уу	явна уу
ярь-	ярья	яриаач	яриаарай	ярь л даа	ярих уу	ярина уу
суу-	сууя	суугаач	суугаарай	суу л даа	суух уу	сууна уу
ор-	орьё	орооч	ороорой	ор л доо	орох уу	орно уу

II-III

основа	-уузай	-аасай	-гтун	-тугай	-г
март-	мартуузай	мартаасай	матагтун	марттугай	мартаг
бол-	болуузай	болоосой	бологтун	болтугай	болог

Склонение местоимений и категория принадлежности

имен.	род.	вин.	дат.	исх.	совм.	оруд.	напр.
би	миний минь	намайг	надад	надаас	надтай	надаар	над руу
өөр(өө)	өөрийн	өөрийг	өөрсдөө	өөрөөс өөртөө	өөртэй		
чи	чиний	чамайг	чамд	чамаас	чамтай	чамаар	чам руу
чинь	чинийхээ	чамайгаа	чамдаа	чамаасаа	чамтайгаа	чамаараа	
та таны	таныг тань	танд(аа)	танаас(аа)	тангай(гаа)	танаар(аа)	тан руу(гаа)	
тэр	түүний(хээ) нь	түүнийг(ээ)	түүнд(ээ)	түүнээс(ээ)	түүнтэй(гээ)	түүгээр(ээ)	түүн руу
бид	бидний	биднийг	биднийг	бидэнд	биднээс	бидэнтэй	бидэн руу
мань	манай	манайд					
манайх	манайхны	манайхныг	манайханд	манайхнаас	манайхантай	манайхнаар	манайх руу
тэд	тэдний	тэднийг	тэдэнд	тэднээс	тэдэнтэй	тэднээр	тэдэн руу
энэ	үүний	үүнийг	үүнд	үүнээс	үүнтэй	үүгээр	үүн рүү
энд	эндээс						
тэнд	тэндээс						

Числительные

хэдэн	нэг(эн)	хоёр	гурав(ан)	дөрөв(өн)	тав(ан)	зургаа(н)	долоо(н)	найм(ан)	ес(өн)	арав(ан)	хорь(ин)	гуч(ин)
нэгжээд	хошоод									арваад	хориод	гучаад
хэдүүл(ээ)	ганцаар(аа)	гурвуул(аа)	дөрвүүл(ээ)	тавуул	зургуул	долуул(аа)	наймуул(аа)	есүүл	арвуул	хориул		
хэддүгээр (хэдлэх)	нэгдүгээр (нэгдэх)	хоёрд(аа) (хоёрдахь)	гуравдугаар (гуравдахь)	дөрөвдүгээр (дөрөвдэх)	тавдугаар (тавдахь)	зургаадугаар (зургаадахь)	долоодугаар (долоодохь)	наймдугаар (наймдахь)	есдүгээр (есдэх)	аравдугаар (аравдахь)	хорьдугаар	
хэднээс	нэгнээс	хоёроос	гурваас	дөрвөөс	тавнаас	зургаанаас	долооноос	наймнаас	еснөөс	аравнаас	хориноос	
хэдтэй	нэгтэй	хоёртой	гуравтай	дөрөвтэй	тавтай	зургаатай	долоотой	наймтай	естэй	аравтай	хорьтой	

Причастия с послелогоми

пад.		послелог	значение		после-лог	значение
имен.	-х	тутам тусам хуртэл хооронд турш	чем больше до того, как когда, в то время, как	-сан	хойно дунд хооронд	после того, как, когда
род.	-хын	өмнө зэрэг төлөө хооронд улмаас дараа зуур	до того, как наряду с тем за, во имя в то время, как по мере того, как после того, как в то время, как	-сны	дараа дотор улмаас дээр	после того, как в то время, как из-за того, кроме того, что
дат.	-хад		когда, для, в	-санд		от того, что
вин.	-хыг		что (дополнение)	-сныг		из-за того, что что (дополнение)
совм.	-хтай	хамг зэрэг зэрэгцээ адил	вместе с тем как, наряду с тем как также, как	-сантай сатай	хамг зэрэг адил	вместе с тем, как также, как
оруд.	-хаар		для того, чтобы	-снаар барахгуй -снаар		не только, но и (үл барам) в результате того, что
исх.	-хаас	өмнө наана нааш болж болоод эхлээд	до того, как	-снаас	хойш нааш гадаа гадна	после того, как с тех пор, как кроме того, что

пад	гэдэг	байгаа	болох
род.	гэдгийн	байгаагийн	болохын
вин.	гэдгийг	байгааг	болохыг
дат.	гэдэгт	байгаад(аа)	болоход
совм.	гэдэгтэй	байгаатай	болохтой
исх.	гэдгээс	байгаагаас	болохоос
ор.	гэдгээр	байгаагаар	болохоор

**Послелого
(пространственная функция)**

хаана? где?	перевод с глаг. дв.	хаагуур? где?	хаанаас? откуда?	хаашаа? куда?	аль зүгийн? какой?	хаанахын? где нахал?
өмнө	юг, перед		өмнөөс		өмнөд	өмнөх
урд урьд		урдуур	урьдаас	урагшаа	урьд	урьдах
хойно	север	хойгуур	хойноос	хойш(оо)	хойд(хойг)	хойгохь
ар	сзади	араар	араас	ар тийш(ээ)	арын	
зүүн	восточный, левый		зүүнээс	зүүн тийш	зүүн	
баруун	западный, правый		баруунаас	баруун тийш	баруун	барууныхан
зүүн- өмнө	юго- восток		зүүн- өмнөөс	зүүн- урагш(аа)	зүүн-өмнөд	зүүн өмнөх
зүүн- хойно	северо- восток		зүүн- хойноос	зүүн- хойш(оо)	зүүн-хойд	
баруун- өмнө	юго- запад		баруун- өмнөөс	баруун- урагш(аа)	баруун- өмнөд	
баруун- хойно	северо- запад		баруун- хойноос	баруун- хойш(оо)	баруун- хойд	
өрнө	запад		өрнөдөөс		өрнөд	өрнөдийнх

дорно	восток		дорнодоос		дорнод	дорнодынх
дээр	верх, на, над	дээгүүр	дээрээс	дээш(ээ)	дээд	дээрх
дор (доор)	внизу, под	доогуур	доороос дороос	доош(оо)	доод	дорхи
дотор	средн, внутрн	дотуур	дотроос	дотогш(оо)	дотоод	доторхи
дунд	средннй	дундуур	дундаас		дундад	дундахь
гадна	снаружн, вне		гаднаас	гадагш(аа)		галдахь
гадаа		гадуур	гадаадаас		гадаад	гадаадын
наана	с этой сторонн	наагуур	наанаас	нааш(аа)	наад	наадах
цаана	с той сторонн	цаагуур	цаанаас	цааш(аа)	цаад цаашид	цаадахь
дэргэд	рядом около	дэргэдүүр	дэргэдээс			дэргэдэх
хажуу		хажуугаар	хажуугаас			хажуу дахь
энд	здесь	үүгээр	эндээс	ийш(ээ)		эндхийн
тэнд	там	түүгээр	тэндээс	тийш(ээ)		тэндхийн
алс хол	далеко		холоос			алсын, холын
ойр	близко		ойроос			ойрхи

Алс дорнод — Дальний Восток   Дорно дахины — Восток
Ойрхи Дорнод — Ближний Восток   Дэлхий дахины — всемирный

РЕЧЕВЫЕ МОДЕЛИ ДЛЯ ВЕДЕНИЯ БЕСЕДЫ

Начало беседы

Я хотел бы начать с...	Эхлээд ... тухай (галаар) ярьж гэж бодож байна.
Вначале, во вступительном слове, во вступлении я хотел бы...	Оршиж хэлэхэд би ... гэсэн.
Вначале я хотел бы...	Эхлээд би ... гэсэн.
Прежде всего я хотел бы отметить...	Юуны өмнө би ... тэмдэглэх гэсэн.

Ход беседы

Проявление интереса

Не могли бы Вы высказать свое мнение о...	Та ... асуудлаар юу бодож байгаагаа хэлэхгүй юу?
Можно попросить Вас высказать свое мнение по этому вопросу?	Энэ асуудлаархи Таны санал бодлыг яриулмаар байна.
Какова Ваша точка зрения по...	...Та юу гэж бодож байна?
Я хотел бы (у)знать...	Танаас асуух юм байна.
Я хотел бы спросить (задать вопрос)...	Надад асуулт байна.
Разрешите Вас спросить...	Танаас юм асууж болох уу?
Объясните, пожалуйста...	Тайлбарлаж өгөхгүй юу?

Как Вы расцениваете это высказывание (заявление, шаг)?

Та сая хэлсэн үгийг (мэдэгдлийг, алхмыг) юу гэж үзэж байна?

Как Вы считаете (полагаете)...? Та юу гэж үзэж байна?

Скажите, пожалуйста, это Ваше личное мнение или это официальная позиция Вашего правительства?

Энэ нь Таны өөрийн хувийн үзэх үзэл эс гэвэл Таны засгийн газрын албан ёсны байр суурь болж байна уу?

Ну, а каковы Ваши конкретные предложения по данному вопросу?

Тус асуудлаар тодорхой санал байна уу?

Высказывание мнения

Я считаю, полагаю, думаю...

...гэж би бодож (үзэж, санаж) байна.

По-моему...

Миний бодлоор...

Я придерживаюсь того мнения...

Миний бодоход...

Миний үзэж байгаагаар...

Я хотел бы дополнить...

Нэмж ярих юм байна.

Насколько я знаю...

Миний мэдэж байгаагаар...

В сущности (говоря), по существу, по сути дела...

Үнэн хэрэг дээр, үнэндээ...

Как я слышал...

...гэж би дуулсан.

Если я Вас правильно понял...

Хэрвээ би зөв ойлгосон бол...

Надеюсь...

...найдаж байна.

Я хотел бы отметить, подчеркнуть...

...онцлон тэмдэглэх гэсэн.

Одобрение. Согласие

Я разделяю (полностью) Ваше мнение.

Миний санал нийцэж байна.

Я придерживаюсь той же точки зрения.	Би санал нэгтэй.
Я согласен с Вами.	Би зөвшөөрч байна.
Я согласен с Вами за исключением...	Уг нь би зөвшөөрч байна, гэвч...
Я хотел бы присоединиться к Вашей точке зрения.	Таны саналд нийлэх юмсан.
Я могу к этому только присоединиться.	Үнэн, татгалзах юм байхгүй.
С этим можно только согласиться.	Ярих юм байхгүй.
Я тоже так считаю.	Мөн би тэгж бодож байна.
Вы совершенно правы.	Маш зөв.
Вот именно!	Яг үнэн!
Так оно и есть!	Зүйтэй!
Против этого не возражишь.	Тэгэлгүй яах вэ?

Сомнение

У меня есть некоторые сомнения.	Надад эргэлзэх юм байна..
Это не совсем так.	Тийм ч биш юм.
Возможно это и так, но следовало бы все же принять во внимание то, что...	Тийм ч тийм гэвч анхаарууштай зүйл бас байна.
Мне кажется это сомнительным.	Эргэлзээтэй асуудал гэж би бодож байна.
Я не совсем уверен.	Үнэмшмээргүй юм.
Это правильно, но...	Зөв л байна гэвч...

Разрешите мне все же
усомниться.

Эргэлзмээр юм.

Предположение

Я предполагаю, что...	...гэж би бодож байна.
Предположим...	...гэж бодъё.
Я хотел бы думать, что...	...гэж бодмоор.
Я сказал бы...	хэлэх гэсэн гэмээр хэлмээр
Возможно	Магадгүй
Вероятно	Тийм байхаа
Очевидно	Тийм бололтой

Возражение. Несогласие

Сожалею, но я вынужден Вам возразить.	Уучлаарай, би Таныг зөвшөөрч чадахгүй.
Я не согласен с Вашей точкой зрения.	Таны санал нийцэхгүй.
Я совершенно другого мнения.	Миний санал шал өөр байна.
Я считаю это мнение неправ- вильным.	Би Таны саналыг буруу гэж үзэж байна.
Я категорически возражаю.	Би татгалзаж байна.
К сожалению, я не могу с этим согласиться.	Харамсалтай нь би үүнийг зөвшөөрч чадахгүй.
Это не так.	Тийм биш.
Вы неправы.	Таны буруу.
Вы ошибаетесь (заблуж- даетесь).	Та ташаарч байна.

Это не соответствует истине (действительности).	Үнэндээ харшсан зүйл.
Я хотел бы сделать (внести) несколько критически замечаний.	Би шүүмжлэх юмсан.
Я протестую против этого Вашего заявления.	Таны хэлснийг би эсэргүүцэж байна.
Я заявляю Вам решительный протест...	Би шийдвэртэй эсэргүүцлийг илэрхийлж байна.
Я уполномочен заявить Вам решительный протест в связи...	...-тай холбогдуулан би Танд шийдвэртэй эсэргүүцлээ илэрхийлэх үүрэгтэй байна.

Обоснование своего мнения

Дело в том, что...	Яагаад гэвэл...
Это можно обосновать тем, что...	Учир нь...
Для этого имеются все основания.	Ингэж хэлэх бүрэн үндэстэй байна
Я утверждаю это с полным основанием.	Үүнийг батлан хэлье.
Это объясняется тем, что...	...учиртай.

Рекомендации

Я бы порекомендовал (предложил)...	Миний саналаар бол...
Это надо было бы сначала перепроверить.	Үүнийг эхлээд дахин шалгах хэрэгтэй байсан.
Вряд ли это достаточно обдуманно.	Энэ нь дахин бодогдмоор байна.

Подведение итогов

Мы можем сделать следующие выводы...	Дүгнэж хэлэхэд...
В заключение...	Эцэст хэлэхэд...
Из этого следует...	Төгсгөлд...
Как выяснилось...	Ингэснээр...
Больше по этому вопросу сказать в настоящее время нечего.	Энэ асуудлаар одоохондоо өөр ярих юм байхгүй.

Завершение беседы

Надеюсь, что наше общее с Вами мнение таково, что переговоры были весьма полезными.	Хэлэлцээ мань ашигтай болсон гэж бидний санал нэг байгаад би найдаж байна.
Пожалуй, это все.	Ийм шиг байна.
Это все.	За ийм байна.
Мне хотелось бы поблагодарить Вас и Ваших коллег за совместную работу, которая будем надеяться, принесет свои плоды.	Бидний хамтарсан ажил үр дүнтэй болно гэдэгт бид найдаж, танд болон танай хамт олонд талархлаа илэрхийлэхийг хүсч байна.

МОНГОЛЬСКО-РУССКИЙ СЛОВАРЬ

А

- а** разделительный гласный:
амр. а.х
- аа^{4*}** настоящее время
причастия: *байх — байгаа*
- аа⁴** побудительный залог:
буцах — буцаах
- аа⁴** аффикс, образующий
имена существительные от
глаголов: *харьцах —*
харьцаа
- аа⁴** субъектное притяжание:
гар — гараа
- аав** отец
аав ээж (эцэг эх) родители
- аагүй** незаконченное
прошедшее время
причастий: *явах —*
яваагүй
- аад⁴** разделительное
депричастие: *гарах —*
гараад
- аад⁴** кратное числительное: *гуч*
— гучаад
- аар⁴** орудный падеж имен
существительных и
причастий: *мал — малаар,*
байсан — байснаар
- аарай⁴** вежливая форма 2 лица
глагола: *суух — суугаарай*
- аарул** сушеный творог
- аас⁴** исходный падеж имен
существительных и
причастий: *нар — нараас,*
явсан — явснаас, байх —
байхаас
- аасай⁴** желательная форма
3 лица глагола: *гарах —*
гараасай
- аач⁴** вежливая форма 2 лица
глаголов: *харах — хараач*
- аваачих** отвести, отвезти
- авах** брать, получать,
покупать
- авирах** карабкаться вверх
- авлаа** ставить
- авчрах** приносить (авч ирэх),
привозить
- агаар** воздух, атмосфера
цаг агаарын мэдээ сводка
погоды
- агуй** пещера
- адил** одинаковый
- адуу** лошадь (биол.)
адуу табун, конь
адууны мах конина
- аж амьдрал** жизненный
уровень, образ жизни
- аж ахуй** хозяйство
- аж үйлдвэр** промышленность
үйлдвэр предприятие,
фабрика, завод
- ажил** работа
ажиллах работать
ажилчин рабочий

* Здесь и далее цифра 4 означает четыре варианта аффикса по гармонии гласных.

ажилчин анги рабочий класс
ажил хийх работать
ажээ глагол-связка
айл аил, группа юрт, семья
аймаг овогтон племена
айсуй приближается (наречие)
айраг кумыс
айх бояться
алах убивать
алба татвар налоги
алба хаах служить
албан хаагч служащий
алга отсутствие
алдар слава
алдаршсан прославленный
алдах ошибаться, терять
алхах шагать
алчуур тряпка, платок
аль который
ам рот
ам ангайх открыть рот
аа гээ скажи: «а»
ам цагаан хулгана год белой
мыши — начинает
двенадцатилетний цикл по
лунному календарю
ам цангах мучает жажда
амжилттай успешно
амжилт ололт успехи и
достижения
(**амжих** успевать,
олох находить)
амлах обещать
амралт отдых, выходной день,
отпуск, каникулы
амрах отдыхать
амсах пробовать
амттай вкусный
амь жизнь
амьд живой

амьдрах жить
(*биологически, физически*)
амь алдах (ухаан
алдах) потерять сознание
амь оруулах (сэхээ оруулах, ухаан
оруулах) привести в
сознание
амьсгал дыхание
амьсгалах дышать
амьтны чулуужсан
үлдэгдэл окаменевшие
останки животных
амь үрэгдэх погибнуть
амьд гарах выжить
ан охота
ан агнах охотиться
анчин охотник
ан гөрөө дичь
анги аудитория, класс, группа,
отделение, факультет
ар сзади, север, задняя часть,
тыл
ар өвөргүй — и с севера, и с юга
арван цагаан буян десять белых
деяний — добродетелей
арга способ, хитрость
ард народ
ардын эмнэлэг народная
медицина
архи водка
арчих вытирать
аршаан минеральная вода
Арьявал бурхан санскр.
Авалокитешвара
асрах заботиться, ухаживать
асуух спрашивать, спросить
асуулт вопрос
ах старший брат, дядя
ах дүү братский
ах дүү орон братская страна
ач польза; внуки (дети сына)

ач холбогдолтой иметь значение
ашигт малтмал полезные
ископаемые
ашигтай выгодно, полезно

аюул опасность
аялах путешествовать
аятайхан приятный,
симпатичный

Б

ба союз «и»
баавгай медведь
баатар герой, богатырь
бага младший, маленький
бага нас детство
бага сургууль начальная школа
бага хурал конференция
бага хүүхэд маленький ребенок
багасгах укоротить
багтаах включать в себя
багш учитель
банш пельмени
байгаль природа
байгаль орчин природная
среда
байгуулах создавать, строить
байдал положение
байна есть
байнга постоянно
байр квартира, корпус,
помещение
байтугай союз «более того»,
«тем более»
байх быть, находиться
байх(аа) наверное (в конце
предложения)
байцаа капуста
байцаатай хурга баранина с
капустой
байцаатай шөл щи
байшин дом, здание

-бал' (-вал) условное деепри-
частие: **харах харвал**
Балба Непал
барааны дэлгүүр промтовары
барахгүй не только, но и
бариац массажист
барилга здание, стройка
баримт факт
баримт бичиг документ
баримтат документальный
барих строить, брать, держать,
ловить, подносить
барс тигр
баруун правый, запад
бас также
батлах ратифицировать
бач мусор, отбросы
баян богатый
Баян цагаан Богатый белый
— назв. местности
баян бүрд оазис
баяр праздник
баярлах праздновать
баяр хүргэх поздравлять с
праздником
бие тело, организм, здоровье
биеийн тамир физкультура
бие даах самостоятельно
бие биетэйгээ друг с другом
бие гайгүй чувствовать себя
лучше

бие тааруу (барагтайхан)
неважно себя чувствовать
биелүүлэх выполнять
биз ведь, не правда ли
бий глагол-связка
бий болгох дать начало, создать
билээ глагол-связка
битүү ой мод густой лес
бичиг письмо (монгол бичиг),
документ
бичин обезьяна
бичих писать
бичээс надписи
биш не (отрицание с именами
существительными)
биширч шүтэх верить
богино короткий
бодох думать, считать (счет)
бодол мысль
бодлого политика, курс
бол условная частица (после
причастных форм в
середине предложения)
бол показатель подлежащего
бол уу частица в риторическом
вопросе
боловсрол образование
боловсруулах разрабатывать,
перерабатывать
боловсронгуй
болгох совершенствовать
бололтой очевидно, вероятно
болон, бөгөөд и
болон хувирах превратиться
болох быть, становиться
(состояться, стать)
болохоор союз «так как»
болхи глупый
боол раб
боох связывать, упаковывать

бор серый
бороо дождь (употребл. с
глаголом *орох*)
босох вставать
ботго верблюжонок
бөөр почки
буга олень
буган чулуун
хөшөө «оленные камни»
буй глагол-связка, заменяет
причастие «байгаа» в
середине предложения:
бэлчиж буй сүрэг
булаг ключ, источник
булш могильник
булах копать
буруу неправильно, ошибочно
бурхан божество
бус не
бусад другие
бутрал раздробленность
буудал гостиница, стоянка
буудах стрелять
буудуулсан ранен выстрелом
хутгалуулсан ножевое
ранение
бууз бозы
буурал седой
буух спускаться, слезать,
приземляться
буцалсан ус кипяченая вода
буцах возвращаться, приходиться
обратно
буюу или
бүгд, бүгдээрээ все
бүжиг танец, балет, танцы
бүжиглэх танцевать
бүр каждый (пишется после
слов)
бүр ч особенно

бүрэлдэн тогтох
сформироваться
бүрэлдэн боловсорсон
сформировалось
бүрэн полный, полностью
бүрхэг пасмурно (тэнгэр бүрхэг)
бүс газар зона, регион
бүс нутаг регион
бүтэн целый
бүтээл творение
бүтээгдэхүүн продукция
бүтээн байгуулах строить,
создавать, созидать
бүү, битгий отрицания,
употребляются перед
глаголами 2 лица

бүх весь, все
бэ (вэ) вопросительная частица
Бэйжин Пекин
бэлтгэх (бэлдэх) готовить,
готовиться
бэлчих пастись
бэлчээр пастбище
бэлчээрийн мал аж
ахуй пастбищное
скотоводство
бэлэг подарок, сувенир
бэлэг дурсгал сувениры
бэлэн бараа готовые товары
бясалгал медитация, йога
бяслаг сыр

В

-в прошедшее время,
собственноглагольная
форма
-ваас условное деепричастие
(устаревшее)

-вал зохих модальная
конструкция «нужно,
необходимо»: сурвал зохих
-вч уступительное
деепричастие: ирэх —
ирэвч

Г

-г винительный падеж
-г разделительный согласный:
байх — байгаа
-г, -гтун 3 лицо глагола: явах -
яваг, явагтун
-га⁴ побудительный залог
глагола: сурах — сургах
гааруулах усугубить
гадаа на улице, вне, снаружи

гадаад внешний, иностранный
гадаадын хүн иностранец
Гадаад явдлын яам Мини-
стерство иностранных дел
гадаад бодлого
явуулах проводить
внешнюю политику
гадагшаа наружу (с глаголами
движения)

гадна послелог «кроме»
гадуур снаружи (с глаголами
движения)
газар место, земля
газар зүй география
гал огонь
гал ноцоох разжигать огонь
гал тогооны өрөө кухня
галт уул вулкан
унтарсан потухший
гамин цэрэг гоминдановские
войска
ган сталь
ганц единственный
ганцаараа один
ганц түүхийн зохиол төдийгүй
не только историческое
сочинение
гар рука, руки
гарамгай выдающийся
гаргах принимать решения
(шийдвэр, тогтоол гаргах)
гарах выходить
гариг день недели, планета
гахай свинья
-гд страдательный залог:
сонсох сонсогдох
говь в монгольском языке «говь»
не означает географическое
название, это пустыня
гол главный, ось, река
гуанз столовая
гудамж улица
гурав три
гурван жилийн өмнө три года
тому назад

гурилтай шөл суп-лапша
гурил мука
гутал сапоги
-гүй отрицание глагольное:
болох — болохгүй
гүйцэтгэх исполнять
гүйцэтгэх захиргаа исполком
гүн ухаан философия
гүрэн держава, государство
гүү кобылица
-гч однократное причастие,
означает субъекта
действия: сурах — сурагч
гэвч но, однако
гэвэл формы глагола «гэх»
гэдэг так называемый
гэж союз «что», «чтобы»
гэмтэл травма
тахир дутуу инвалид
гэнэ «говорят» (после прямой
речи)
гэр юрта, дом (усл.)
гэр бүл семья
гэрээ договор
гэрээ хэлэлцээр соглашения,
договоры
гэсэн в сочетании с: ч гэсэн
хотя; -х гэсэн хотелось бы
гэтэл но, однако
гэх говорить, сказать, называть
(оформляет прямую речь)
гээгүй незаконченное
прошедшее время глагола
«гэх»
гээд разделительное
деепричастие от «гэх»

Д

даавуу ткань
даалгавар задание

даарах замерзать, мерзнуть
давс соль

давтах повторять
давхар этаж
дайралдах сталкиваться
случайно, встречаться,
попасть навстречу
далай море
данслах арга строгое (по
списку) изложение, сухое
перечисление событий
дараа после (послелог,
употребляется с
родительным падежом),
потом (наречие), через
дарах подавлять, угнетать
дарга руководитель, директор и
т. д.
дарлан мөлжих эксплуатировать
долоо хоног неделя
дор под, внизу
дотор внутри, в том числе
дөхөх приближаться
дугтуй конверт
дулаан тепло, теплый
дунд сургууль средняя школа,
местность
дурсгал памятник
дуу песни
дуугарах звучать
дуудах вызывать

дуусах заканчиваться
дуурь опера
дуурь бүжгийн театр театр
оперы и балета
дух лоб
дүр герой, персонаж;
дүрс образ
дүрслэх изображать
дүрслэх
урлаг изобразительное
искусство
дүү младший брат,
дэвтэр тетрадь
дэл грива
дэлгүүр магазин
дэлгэц экран
дэлхий мир, планета земля
(ср. ертөнц, орчлон,
хорвоо, сансар)
дэмжих поддерживать
дэргэд около (хажуу)
дээд высший
дээд сургууль институт
дээдлэх почитать, поклоняться
дээл дэли национальная
одежда в виде халата
дээр на, над
дээр үед давно
дээрэмдэх грабить

Е

ер вообще
ерөнхий общий
ерөнхий сайд премьер-министр
ерөнхийлөгч президент
ерөөл благопожелание
ертөнцийн мөнх бусыг үзүүлэх
өвөрмөц хэллэг (идеома)

умереть, т. е. показать,
продемонстрировать
невечность этого мира
ертөнцийг үзэх үзэл
мировоззрение
эзвэн новогодний пряник

Ж

жаал малыш
жаахан маленький
жавар стужа, холодный ветер
жагсаал парад
жаргал счастье
жижүүр дежурный
жигиг маленький
жигнэх, хайрах печь
жил год
жимс фрукты

жинхэнэ настоящий,
подлинный,
действительный
жишээ пример
жишээлэхэд например
жолооч шофер
жор рецепт
журам порядок
жүжиг пьеса, спектакль
жүрж лимонад

З

заавал обязательно
заах преподавать, указывать,
показывать
зав перерыв, досуг
завсарлага перерыв (завсар,
завсарлах)
завсраас нь завших вмешиваться
завсрын байдалтай
говь полупустыня
задгай (бутархай) мелочь,
разменные деньги
задлах разменять
зай пространство, батарейка
зам дорога
зан характер
заримдаа иногда
зарах продавать
зарагдах продаваться
засаг власть
эдийн засаг экономика
засгийн газар правительство
зах рынок, край, окраина
захиа письмо
захидал (ил захидал)
открытка
захиалга заказ, заявка

захирах управлять
заяа судьба
зовоох мучить
зовох страдать
зогсох тень
зодуулсан быть побитым
зодох драться, бить
зорилт задача
зохион байгуулах
организовывать
зохиох сочинять
зохиол произведение
зохиолч писатель
уран зохиол литература
зохих подходить (к лицу)
зочин гость
зочид буудал гостиница
зөв правильно
зөвлөх советовать
зөвлөл совет
зөвлөлгөө совещание
зөвшөөрөх соглашаться
зөвлөх советовать, советник
зөв правильный
зөвлөлт советский
зүүн левый, восток

зөвхөн только
зөөгч официант
зөрчил конфликт
зун лето
зураг картина, фотография, карта
зураг авах фотографировать
зураг авхуулах
сфотографироваться
зурагт (зурагтай
радио) телевизор
зурагчин фотограф
зурах рисовать

зуурдаар скоропостижно (скон-
чаться); нас барах умереть
зүйл предмет, вещь
зүйр цэцэн үг пословица
зүрхний бичлэг кардиограмма
зэвсэг оружие
зэвсэгт хүч вооруженные
силы
зэвсэг хураах разоружение
зэвсэглэх вооружаться
зэрэг степень, оформляет
однородные члены

И

идэх, хооллох есть
ийм так
ийнхүү таким образом
илгээлт посылка
илрэх проявиться
ингэх так делать, глагол-
заменитель (тэгэх)
ирэх приходить, приезжать
их большой, много (*абстр.*)

их хурал съезд
их сургууль университет
их хөвч тайга тайга,
таежный лес
Их Нууруудын хотгор
Котловина Больших Озер
их хуралд оролцогчид
участники конгресса
ишиг козленок

К

кассанд бичүүлэх (тушаах)
заплатить в кассу,
выписать чек

Л

лаа свеча
лама лама
лонх, шил бутылка

лут огромный
луу дракон
лхагва среда

М

маань молитва
магтах хвалить
магтаал хвала, ода
мал скот
мал аж ахуй
 животноводство
малгай шапка
малчин пастух, скотовод
манай наш
манай эриний завсар үед на
 рубеже нашей эры
манж маньчжуры
маргаан спор, дискуссия
маргааш завтра
мартах забывать
мах татах очень мелко резать
 мясо для боз
миний мой
миний бодоход по-моему
мод дерево
модон деревянный
монгол монгол, монгольский
монгол судлалын холбоо
 ассоциация монголоведов
монголч эрдэмтэд
 монголоведы
морь конь

мөд вскоре
мөн также, затем,
 действительно
мөн чанар сущность
мөнгө серебро, деньги
мөнгөн цааган алюминий
мөнгө тушаах, хураалгах
 сдать деньги, заплатить
мөнх цаст уул вечные снега
мөс лед
мөнх цэвдэг вечная
 мерзлота
мөр след
мөргөх бодаться
мөхөөлдөс (зайдас) мороженое
муу плохо, плохой
муухай скверный, очень
 плохой
муур кошка
мэдэх знать
мэдлэг знание
мэдээ информация, данные
мэргэжил профессия
мэргэжилтэн специалист
мэргэн мудрый, меткий
мэс засал хийлгэх делать
 операцию

Н

наана, өмнө впереди, до того,
 как
найз друг
нам партия
намар осень
намрын шар нар бабье лето

намтар биография;
 в классической
 монгольской литературе
 жанр повествовательной
 прозы — жизнеописание.
намхан низкий

нар солнце
нар жаргах заход солнца
нар мандах (гарах) восход
солнца
нас возраст
наслах жить (*это*
перерождение)
нас барах скончаться
нийслэл столица
нийт общий, общественный
нийтийн общий (актовый)
нилээд значительный
нисэх летать
ногоо зелень, овощи
ном книга
номлол проповедь, учение
нохой собака
нөхөр муж, товарищ
нутаг родина, кочевье
нутаг дэвсгэр территория
нухаш паштет

нухлагдан нэрвэгдсэн
замученный
нүд глаз
нүүдэлчдийн соёл иргэншил
кочевая цивилизация
нүүр лицо
нүүх кочевать
нүүдэл кочевье
нүүдлийн аж ахуй кочевое
хозяйство
нэвтрүүлэг передача
нэвтэрхий толь энциклопедия
нэгдэл объединение
нэгэн ард түмэн болон нягтрах
объединились, сплотились
в один народ
нэгэн дор одновременно
нэгэн үе один период
нэр имя, название
нэрлэх называть
нэхий дээл дубленка
ням воскресенье

О

овоо обо, насыпь камней,
курган — дань духам
местности, значительный
оглөө утро
одоо сейчас
ой лес
ойлгох понимать
ойр близко, близкий
олдвор находки
олдох находиться, доставать (о
дефиците)
олдоход хэцүү трудно
достать
олз ашиг выгода
олны нэг один из многих

олон много
олонхи большинство
олон улсын онцгой хамгаалалтай
дэлхийн шим мандлын
тусгай бүс
газар биосферный
заповедник
олон улсын хэмжээнд на
международном уровне
олох находить
олуулаа много (о людях)
он год (только с датами)
он дараалан в хронологической
последовательности
он сар дата

онгон төрх перевозанный вид
онол теория
онц отличный
онцгой особый
    онцгой хамгаалалтай с
        особой охраной
ор кровать
оргил вершина
ордон дворец (өргөө)
оролдлого попытка
орой вечер, вершина, поздно
оролцох принимать участие
орон страна
ороо хураах убирать постель
орос русский
Оросын шашны төлөөлөгчдийн
    газрын бүтээл «Труды
        членов Российской

*духовной миссии в
Пекине»* (Т. 4, СПб., 1866)

орох входить
орц подъезд
орчин цагийн современный
оршин тогтнож
    байсан существовало
орших находиться, существовать
    (в пространстве)
охин девочка, дочь
Очирвань Базарвань
очих приходить
орчуулах переводить
орших находиться, существовать
оршуулах хоронить
оюун ум
оюутан студент

Ө

өвдөх болеть
    өвчин болезнь
    өвчтэй болен
өвөл зима
    өвөлжих проводить зиму
    өвөлжөө зимовка
өвөө дедушка
    өвгөн старик
    өвгөн аав дед
өвөр на юге, передний
өвөрмөц специфический
өглөө утро
өглөө бүр каждое утро
өгөх давать, отдавать
өд перо
өдөр день, днем
өлөн голодный
өлгүүр вешалка
өлсөх проголодаться;

өмнө, урьд, наана спереди,
    раньше
өнгө цвет
өнгөрөх проходить, миновать
    өнгөрсөн жил прошлый год
өндөг яйцо
өндөр высокий
өнөө тот самый
өнөө үе наши дни,
    современность
өнөөдөр сегодня
өнөр большая семья
өөр другой
    өөрчлөх изменять
    өөрчлөгдөх изменяться
өөрийн свой
өөрөө сам
    өөрөө өөртөө үйлчлэх
        самообслуживание

өөрөө авах до востребования
өөрчлөн байгуулах перестройка
өөрчлөлт шинэчлэлт реформы,
перемены
өр долг
өргөн дэлгэр (парное слово)
широкий
өргөн уудам гудамж широ-
кий проспект
өргөх поднимать вверх

өргөмжлөх возвести, провоз-
гласить (ханом)
өрөө комната, кабинет
өрсөлдөн тэмцэх конкурировать
өсгийтэй гутал туфли на
каблуках
өсөх расти (обо всем, кроме
растений)
өтгөн үстэй густые волосы
өтлөх состариться
өчигдөр вчера

С

савхин цамц (дээл) кожаная
куртка (пальто)
савхин эдлэл кожаные изделия
сайн хорошо, хороший
сайхан красивый,
прекрасный
сайн өдөр воскресенье
салбар отрасль
салхи ветер
салхинд цохиулах
просквозить, продуть,
простудиться
салхинд гарах выйти на
прогулку, проветриться
самбар доска
сан хранилище, казна
санаа мысль, помыслы
санах думать, помнить,
скупать
санал мысль, предложение
санал гаргах выдвинуть
предложение, инициативу
санал нэгтэй
дэмжих единогласно
поддержать
санамсаргүй тааралдав
нечаянно встретился

сандал стул
сар луна, месяц
сарлаг як
сахал борода, усы
сийлсэн резьба
соёл иргэншил цивилизация
соёлыг хөгжүүлэх дэлхий
дахины арван жил
десятилетие развития
культуры
Солонгос Корея
сонин газета, новости,
интересно
сонирхох интересоваться
сонирхолтой интересный
сонинд мэдээлснээс үзэхэд
как видно из сообщений
газет ...
сонгууль выборы
сонсох слушать, слышать
сонсогч слушатель
сорви рубец
сувилагч медсестра, нянечка
Судар бичгийн хүрээлэн
Комитет по науке (судар
бичиг рукопись)
сулрах ослабнуть

сурах учиться, учить, изучать
сурах бичиг учебник
сурагч ученик
сургууль школа
суудал сиденье, место
суулгах сажать
суух жить (оседло), сидеть,
садиться
сүм храм, церковь, монастырь
сүрлэг оргил величественная
вершина
сүрхий хүчирхэг могущественный

сүүл хвост, конец
сүүлчийн последний
сэрэх просыпаться
сэргээх возрождать
сэтгүүл журнал
сэтгэлийг булаадаг притягивают
душу
сэхээ орох ожить
сэхээтэн интеллигент
сэхээтний нэг один из
представителей
интеллигенции

Т

тааламжтай приятно
таарах подходить (по размеру)
таван хушуу мал пять видов
скота
тагт балкон
тайлбарлах объяснять
тайруулах подстричь
тал степь, сторона
тал хээр степь
талбай площадь
талх хлеб
тамхи табак
танил знакомый
таних быть знакомым, знать
танилцах знакомиться
танилцуулах знакомить
танхим зал
тараг кефир, кислое молоко
тарах кончатся
(распускаться) о работе,
уроке, собрании
тарвага тарбаган
тариа посевы, хлеб
тариа ампулы, уколы
тасалбар чек, квитанция

тасалгаа комната
тахиа курица
тийм да
тийш в сторону
тоглох играть
тогтмол постоянный,
периодический
тогтоол постановление
шийдвэр решение
тогтоох устанавливать
тогтоол постановление
дипломат **харилцаа тогтоох**
устанавливать дипломати-
ческие отношения
тогтоц строение, система,
структура
тод явно, ясно, отчетливо
(**тодорхой**)
тодорхойлох определять
толгой голова
толь (бичиг) словарь
том большой (измеримый)
томилох назначать
тоног төхөөрөмж оборудование
тоос пыль

торго шелк
тос масло
    тослуулах помазать
    тослуулах сбрызнуть
        волосы
Төв хороо Центральный комитет
төгсөх заканчивать (с
    абстрактными понятиями),
    доводить до совершенства
төл молодняк
төлбөр плата
төлөвлөгөө план
төмс картошка
төрийн государственный
    (политический аспект)
    төрийн бодлого
        государственная политика
    улс төрийн политический
    бодлого политика
        (практический курс)
төрөх родиться
    төрсөн нутаг родина
    төрсөн өдөр день рождения
төсөөлөх иметь представление,
    разбираться
турш в течение (послелог)
тус помощь

тус тус (зэрэг) и другие, и так
    далее
тусгаар тогтнол независимость
тусламж болгон в качестве по-
    моши
туулай заяц, кролик
тухайн үе в то время
түгээх распространять
түлхүүр ключ
түргэн быстро, быстрый
    түргэн тусламж скорая
        помощь
түрийтэй гутал сапоги (обувь с
    голенищем)
түрэн орох ворваться
түүх история
түүхий эд сырье
Тэгэлгүй яах вэ? Конечно, а
    как же иначе?
тэгэхлээр тем временем, как
    только, так случится
тэмдэглэсэнчлэн как отмечал...
тэмдэглэх отмечать, вести
    заметки
тэмээ верблюды
    тэнгэр небо
тэнцүүлэх уравнивать

У

угаах умываться, мыть
угсаатан народность
угтах встречать
удаан долго
удах длиться, пробыть долго
    удаан раз
удахгүй скоро
удирдах руководить, управлять
    удирдлага болгон
        руководствуясь

ул мөр след
улаан красный
    улаан шөл борщ
улирал сезон, время года
улс страна, государство, народ,
    люди
улс ардын аж ахуй народное
    хозяйство
улсын государственный

Улсын их сургууль
Государственный
университет
Улсын Их Хурал Великий
Государственный Хурал
унаа транспорт
унагах уронить
ундаа напиток
унтах ложиться спать
унших читать
ур искусный
урагшаа вперед, на юг
(обязательно только на юг)
уран барилга архитектура
уран зохиол, утга зохиол
художественная литература
ургах расти (о растениях)
ургамал растение,
растительность
урих приглашать
урт длинный
уруул губы
урьд до, перед
усан водный
усархаг водный

усан сан водоем, бассейн
устгах истреблять, уничтожать
утаа дым
уул гора, горы
уулархаг гористый
уулзах встречаться
уур гнев
уур амьсгал климат
уул уурхай горная добыча
уурагт тархи мозг
тархи хөдлөх сотрясение
мозга
уурга укрюк (петля для ловли
лошадей)
уурлах сердиться.
уут мешок
уух пить
уучлах простить
уучлаарай извините,
пожалуйста
уушиг легкие
ухаан ум
учир причина
учир шалтгааны ухаан логика
учрах встречаться

Ү

үг хэлэх выступать с речью
үгүй нет, глагольное отрицание
үд полдень
үдээс өмнө до обеда
үдээс хойш после обеда
үдэх провожать
үе этап, период, поколение
цаг үе время
үзэг ручка
үзэгдэл явление
үзэглэх парафировать
үзэн ядах ненавидеть

үзэх смотреть, видеть, изучать,
читать, считать (иметь
мнение)
үзэл взгляд (мировоззрение)
үйл деяние
үйлдвэрлэл производство
үйлдвэр предприятие
аж үйлдвэр промышленность
үйлс дело, деяния
үйлийн үр карма или плоды
деяний
үйчлэх служить, обслуживать

үйлчилгээ сервис,
обслуживание
үлдэх оставаться
үндэс корень
үндсэн хууль конституция
үндэсний национальный
үндэсний хувьсгал
национальная революция
үнэг лиса
үр семя, плод, потомство
үр дүн результат
үргэлжлэх продолжаться,
тянуться
үргэлж постоянно

үс волосы
үсээ багасгах укоротить
волосы
үсчин парикмахерская
үсэг буква
үсэг мэдэх знать буквы, быть
грамотным
үүд двери
үүл облако
үхэр крупный рогатый скот
үхрийн мах говядина
үнээ корова
үхэх умирать

Ф

феодал язгууртан класс
феодалов, аристократия

Х

хаалга дверь
хаана где
хаант улс монархия
Хаачих гэж байна? Куда
направляетесь?
хавар весна
хавдар опухоль
хорт хавдар злокачественная
опухоль
хагарах сломаться, разбиться
хагас половина
хадгалах хранить
хадгалагдах сохраниться
хадны сүг зураг рисунки и
надписи на скалах
хажуугаар мимо

хайр любовь
хайрцаг ящик, коробка
халдвартай өвчин заразная
болезнь
халуун температура, горячий,
жаркий
халууцах жар
халхын зүүн гарын ноён князь
из Джунгарии
хамар нос
хамар битүүрэх заложен нос
хамба-лам настоятель
монастыря
хамрах (хамаарах) охватывать,
иметь отношение
хамт вместе

хамт олон коллектив
хана стена
хангамжтай достаточно
хандивлагч орнуудын зөвлөлгөөн
совещание стран-доноров
ханиад хүрэх простудиться
ханиалгах кашлять
хар черный
хар шөл простой бульон с
большим количество
мелко нарезанной
баранины
хургатай хоол мелко
нарезанная молодая
баранина с гарниром
хараан дор под присмотром
харамсалтай к сожалению
харандаа карандаш
харах смотреть
харийн түрэмгийлэгч иноземные
захватчики, интервенты
харилцаа холбоо связи
харин союз «но», «однако», «а»
хариу ответ
хариулах отвечать
мал хариулах пасти скот
харих возвращаться домой
харьцах иметь отношения,
общаться
харилцаа отношения
хатгаа авах бронхит
(воспаление легких)
хатуу ширүүнээр жестоко
хацар щека, щеки
хашаа забор, хашан
хашгирах кричать
хаяг адрес
хIAM колбаса
хий газ, эфир
хийд монастырь
хийх делать, выполнять

хийц сайтай хорошего качества
(работа)
хил граница
хил давах перейти границу
хилэгнэх гневаться
хир эртний насколько древний?
хиргисүүр булш киргизские
могильники (эпоха
бронзы)
хичээл урок
хичээл хийх заниматься
ходоод желудок
хожмын үед впоследствии
хойно север, задняя часть
хойно потом, в будущем
хойноос следом
хойшоогоо на север
хол далеко, далекий
холдох удаляться
холилдох смешиваться
хонох ночевать, проводить
сутки
хонь овца
хурга ягненок
хонины мах баранина
хоол еда, пища
хоолны газар, гуанз столовая
хоол болох блюдо готово
хоолой горло, труба
дуу хоолой голос
хоолны цэс меню
хорвоо мир, вселенная
хориглон хамгаалах хана
крепостная стена
хорт бодлого опасная политика
хоршоо магазин (кооператив)
хосгүй уникальный
хот город
хот балгас развалины
древних поселений
хошуу нос, морда;

таван хошуу мал пять видов
скота
хөвөөн берег
хөвч тайга, лес
хөгжим музыка, музыкальный
инструмент
хөгжилдөх развлекаться,
веселиться
хөгжих развиваться
хөдөө худон, сельская местность
хөдөө аж ахуй сельское
хозяйство
хөл нога, ноги
хөлгөн судар первая, главная
книга
хөлөг скакун
хөнгөн хүнсний үйлдвэр легкая
и пищевая
промышленность
хөндий долина
хөөх гнать, прогонять
хөтлөх вести
хөх синий
хөшөө памятник
хувилбар разновидность,
вариант
хувцас одежда
хувцас захналга пошивочное
ателье
хувцасны өлгүүр вешалка
хувь заяа, хувь тавилан судьба
хувьсгал революция
хугалах сломать
худал ложь
худалдах продавать, торговать
худалдагч продавец
хуйцаа ассорти (кит. мясное
блюдо)
хулан кулан
хулгайч вор
хулгана мышь

хун лебедь
хундага бокал, рюмка
хурал собрание
хураах собирать
хуруу палец, пальцы
хурцах обостриться
хусуулах брить, побриться
хутган үймүүлэх вносить разнь,
ссорить
хууз бакенбарды
хуучин старый
хуучин бичиг уйгурское
старое письмо
хуушуур род чебуреков
хучих покрывать
хучигдсан покрыты
хүзүү шея
хүйтэн холодно, холодный
хүлээс путы
хүлээх ждать
хүлээн авах принимать,
прием
хүлээн зөвшөөрөх
признавать
хүмүүс люди
хүн человек
хүн ам население
хүн төрөлхтөн человечество
хүн чулуу каменная баба
хүнгүй свободно (место)
хүнд өгөөгүй, эрд өгөөгүй не
просватана
хүндээр өвдөх тяжело заболеть
хүнсний дэлгүүр
продовольственный
магазин, гастроном
хүнсний их дэлгүүр (ХИД)
универсам
хүнтэй занято
хүрд молитвенное колесо
хүрэн коричневый

хүрэх достигать
хүсэн ерөөх желать (сайн сайхныг хүсэн ерөөе)
хүч силы
хүчтэй сильный
хүчтэй болгох усилить
хүчингүй болгох аннулировать
хүү сын, ребенок
хүүхэд дети
хэв шинж тип, свойство
хэв шинж бүхий обладающий типом...
хэвийн болгох нормализовать
хэвлэл пресса, печать
хэврэгшүүлэх разрушить
хэвтэх лежать
хэдийгээр ... боловч хотя и ...
хэдэн сколько

хэдүүлээ сколько всего (*живет, едет...*) в семье, в группе?
хэзээ когда
хэл язык
хэлжээ сказал
хэлэлцээ переговоры
хэлэх говорить
хэлэлцээр соглашение
хэн кто
хэрэг дело
хэрэгжүүлэх, биелүүлэх выполнение, реализация
хэрэгтэй надо (употребляется с инфинитивом, напр.: ном унших хэрэгтэй надо читать книги)
хэцүү трудно
хэрчих резать хлеб
хээр степь

Ц

цаас бумага
цаг время, часы, час
цагчин часовой мастер
цаг засвар часовая мастерская
цаг үеийн байдал современное положение
цагаан белый
цагаан алт белое золото, платина
цагаан архи первая после перегонки молока водка, крепкая водка, после перегонки тарака, кислого молока
цагаан бичиг хороший почерк, легкий для чтения текст
цагаан бөө белый шаман

цагаан будаа белая крупа, рис
цагаан газар ровная местность, широкое поле
цагаан гэгээтэй өдөр или гэгээн цагаан өдөр светлый день, светлое время суток
цагаан даваа Белый перевал — геогр. назв.
цагаан зам ровная дорога, без препятствий
цагаан идээ молочная еда
цагаан нуудал самый жаркий месяц года (после летнего солнцестояния)
цагаан өвгөн Белый старец — языческое божество, вошедшее позже в буддийский пантеон.

цагаан өмсөх надевать белое —
траур
цагаан санаа белые, чистые
помыслы (в отл. от *хар*
санаа – черный замысел)
цагаан сар белый месяц или
первый день Нового года
цагаан сүлд белый бунчуг или
знамя Чингисхана (отл. *хар*
сүлд) – водружали в честь
воинских побед духам гор;
символ ханской власти,
харизмы
цагаан сэтгэл добрые чувства,
помыслы
цагаан толгой белая голова, т. е.
первые буквы, алфавит
цагаан тугалга олово
цагаан үйлс чистые деяния (будд)
цагаан уул эдельвейс
цагаан хоолой дыхательное
горло, трахея
цагаан хүн чувствительный,
ранимый человек
цагаан Хэрэм Великая
китайская стена
цагаан шүлэг белые стихи, без
рифмы

цагаан шүүдэр роса первым
осенним утром
цагаан яргуй подснежник
цахдах насытиться
цай чай
цай буцалгах кипятить чай
цамхаг башня
цамц рубашка, кофта
цас снег
цас орох идет снег
цахилгаан телеграмма
цахилгаан тулга электроплита
цонх окно
цоо шинэ совершенно новый
цоож замок
цөм все, ядро
цөөнх меньше, меньшинство
цөс желчный пузырь
цусны даралт кровяное
давление
цэлгэр просторный, светлый
цэрэг солдат
цэцэг цветок
цэцэрлэг парк, сад
цээж грудь
цээжлэх запоминать
наизусть

Ч

чадах мочь, уметь
чанар качество
чанах варить
чанга крепкие
чацуу сверстник, ровесник
чиглэн тогтсон протянулся
чиглэх направляться
чигээрээ прямо
чийдэн лампа
чимэг болгон в качестве украшения

чимэглэх урлаг прикладное
искусство
чих ухо, уши
чоно волк
чөлөө свобода, просвет
чөлөөтэй свободный (эрх
чөлөөтэй)
чөлөөлөх освобождаться,
освободить
чулуу камень

Ш

шаахай гутал тапочки, туфли
шал пол
шалтгаан причина
шар желтый
шар малгайтан секта Гэлукпа
шарсан мах жареное мясо
шархдах быть раненым
шархдуулах ранишь
шат лестница
шахам почти
шашин религия
шим мандал биосфера
шингэлэх проредить
шийдэх решать
шил стекло
шилжин орох переходить
шилжилтийн үе переходный
период

шинжилгээ хийлгэх проходить
обследование
шинжлэх ухаан наука
шинжлэх ухаан соёлын ордон
дворец науки и культуры
шинэ новый
ширээ стол
шоолох насмехаться
шохой мел
шөл бульон
шөнө ночь
шуудан почта
шуудангийн хайрцаг
почтовый ящик
шүд зубы
шүд авхуулах вырвать зуб
шүлэг стихи
яруу найраг поэзия
шүүгээ шкаф

Э

эвлэл союз
эвлэрэх компромисс
эвсэл блок
эгч старшая сестра, тетя
(обращение детей к
старшим)
эзгүй безлюдная
эзлэн түрэмгийлэх завоевывать
эзлэн түрэмгийлэх аян дайн
завоевательные походы
эзэмшил вотчина
эзэмших владеть
эзэн хозяин
эзэнт гүрэн хаант улс монархия
элсэн говь пустыня
элчин сайд посол
элэг печень

элээ коршун
эм (эм хүн, эмэгтэй) женщина
эмээ, эмгэн бабушка
эмэгтэй женский
эмэгтэй дүү младшая сестра
эмийн ургамал лекарственные
растения
эмч врач
эмчлэх лечить
эмчлүүлэх лечиться
эмчилгээ лечение
эн зэрэгцүүлэх сравнить
энд здесь
энх тайван мир
энэ эtot, это
эр мужчина (эр хүн, эрэгтэй)
эрэгтэй мужской

эрэгтэй дүү младший брат
эргэн тойрон вокруг
эргэх навестить (больного)
эргэх поворачивать
эрдэм шинжилгээ исследование
эрих четки
эрс зөрчилтэй резкое
    противоречие
эрс тэс уур амьсгалтай
    резкоконтинентальный
    климат
эрт давно
эртний галав древний период
эрүү подбородок
эрх зүй право
эрх мэдэл полномочия
эрх чөлөө свобода (эрх права,
    чөлөө свобода)

эрхэмлэх почитать
    эрхэм уважаемый, почетный
эрэг берег
эрээвэр хураавар пестрый,
    разнообразный
эрээвэр хураавар
    бүрэлдэхүүн пестрый
    состав
эх мать, начало
    эх орон родина
эх газрын континентальный
эхлэх начинать, начинаться
эхнэр жена (авгай, гэргий)
эцсийн буудал конечная
    остановка
эцэг отец
    эцэг эх родители
ээж мама

Ю

юм угаах стирать
юу, юү что

юуны өмнө прежде всего
юүдэн шапка

Я

яаралтай срочный
яав что случилось?
явах идти, уходить, уезжать,
    ехать, двигаться
явж байтал как пойдете...
явжээ ушел, уехал
явц ход, процесс
явдал действие, событие
ядуу ард бедный арат
ялах победить
    ялалт победа

ялгаварлах различать
ямаа коза
    янгир ямаа горный баран
ямар какой
янжуур тамхи сигареты
ярилцах беседовать,
ярих говорить, рассказывать
яс кости
яс тавих умереть, букв.
    сложить кости

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Предисловие</i>	3
ВВОДНО-ФОНЕТИЧЕСКИЙ КУРС	4
География Монголии	12
Урок 1 НАШ КЛАСС	14
Монголы	28
Урок 2. ШКОЛА	29
Образование в Монголии	38
Урок 3. РАБОЧИЙ ДЕНЬ	40
Двенадцатилетний цикл лунного календаря	52
Урок 4. ВЫХОДНОЙ ДЕНЬ	54
Из истории словарей	68
Урок 5. БИОГРАФИЯ	70
Символика цвета в монгольском языке	83
Урок 6. СЕМЬЯ. ЗНАКОМСТВО	85
Гость в юрте	99
Урок 7. МОСКВА	102
Надом	114
Урок 8. УЛАН-БАТОР	115
Население Монголии	128
Урок 9. МАГАЗИН	129
Используйте в своей практике пословицы	143
Урок 10. У ВРАЧА	145
Монгольская юрта. Традиции и современность	155